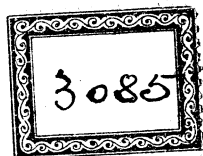

VÁNDOR-EMLÉKEIM

EURÓPA NEVEZETESEBB HELYEIRŐL.

SZÉP ERNŐ
KÖNYV- ÉS IRÓSZER-
KERESKEDÉSE
NAGYKANIZSA

SZÉP ERNŐ
KÖNYV-, ZENEMŰ-, PAPIR-
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS
KÖLCSÖNKÖNYVTÁR
NAGYKANIZSA

IRTA

HALÁSZ MIHÁLY.

III. RÉSZ.

NÁPOLY. — RÓMA. — GENF. — NIZZA. — MONACO. — PÁRIS.
LONDON. — KÖLN-BERLIN. — SZ.-PÉTERVÁR.

BUDAPEST.

A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZET NYOMÁSA.

1881.

953048

HARMADIK RÉSZ.

Közép- és déleuropai utazások.

ELSŐ FEJEZET.

Nápoly, 1871. April – Augusztus.

Mielőtt utolsó levelemben félbeszakított beszélgetésünk fonalát újra felfognám, egyelőre csak arra kívánlak figyelmetessé tenni, miszerint a jelen és talán a következő utazási vázlatokban mellőzve azon tudományos rendszerbe foglalt pontos statisztikai adatok ismétlését, melyek a hasonmü és ugyszólván ex professo irt munkákban ugy is elég bőven feltalálhatók, — egyedül csak azon tárgyak és események felsorolására főgok szoritkozni, melyek a nevezett művekből akár csekély jelentőségük, akár közönyös mindennapiságuk miatt szándékosan kihagyatvák; de a melyek épen azért, hogy a házi, és a mieinktől oly nagy mérvben különböző szokásokat tárgyalják, remélem, nem fognak egészen minden érdekességet nélkülözni.

Hogy a régi görögök hasonlólag a mai németekhez, népességök tuláradó számát a világ minden ismert részeibe kiköltöztették, világosan tanusítják az általuk Európa, Ázsia és Afrika különböző tájain megalapított és maig is görög hangzatu neveket viselő városok. — Ilyen többi közt a félmillió lelket számláló és nem csak a folytonosan derült kék égboltozata, hanem különösen fekvésének festői szépsége miatt világhirü Nápoly városa, melyről maga a benszülött olasz elragadtatva mondja: „Veder Napoli, e poi morir.“ És valóban nem lehet állítani, hogy ezen szülőföldje iránti szerelmeskedése tulzott lenne; mert ha az ember ennek

meglátása után nem is kíván mindjárt meghalni, annyi tagadhatatlan, hogy az itt nyert benyomást egész életén át többé nem tudja elfelejteni.

Nápoly városa a régieknél mare tyrhenumnak nevezett tengeröbölt félkör alakban övezi át, míg alább, a mondott tengeröböl hosszában és a tűzokádó Vezuv hegynek töve körül Portici, Torre del Greco, Torre del'Annunciata, és valamivel alább Sorrento városkák ékeskednek; magában pedig, az öbölben a vízből kimagasló kis szigetkék, u. m. Capri, Tiberiusnak egykori hirhedt tanyája, ma már a legzordabb és legkopárabb kőszikla; azután a paradicsom szépségű Procida és Ischia szigetkék híres és hasznos alcali fürdőikkel, az egész tájnak egy ki nem mondható varázst kölcsönöznek.

Nápolynak az öböl közvetlen közelében fekvő része egészen lapos, az emelkedés csak a város közepe táján kezdődik, hanem innét már, egész a háta mögött álló hegy tövéig valóságos amphitheatralis alakban terjed szét; míg végre a városnak legmagasabb pontja, és ugyszólván, feje felett emelkedik ki egy kupalaku hegy, melynek tetejéről nem csak Nápoly városát az előtte kiterjedett tengeröböllel, hanem a szemközt álló Vezuv hegyet és ennek tövében említettem kis városkákat, mint szinte végre a Nápoly háta mögött elterülő regényes Terra di Lavoro rónaságokat egy pillanattal áttekinthetni. Ezen kupalaku és az egész tájt nagyszerű fenségében uralgó hegynek néhány száz négyszögölnyi fensikjén diszeskedik egy kis carthausi kolostor, melléje épített csinos templomával, de a mely ma már, fájdalom, Istenfélő lakóitól megfosztva, a rablómódon betolakodott liberalis kormányznak esett martalékul.

Figyelmet érdemlő tüneménynek tekinthetők ezen hegynek oldalaiban és mélyebb vésetű vizmosásaiban az egész hegyen keresztül vizirányosan elterült s valóságos alluvialis természetű homok- és kavicsrétegek s illetőleg leüllepések, melyek csak a szomszéd appenini hegyláncokról lerohanó általános vizözön közvetítésével lehettek itt feltorlaszolva; mit is annál inkább vagyok hajlandó elhinni, mivel hogy

hasonló jelenetnek Nizzában is voltam tanuja, hol a város határán létező kisebb-nagyobb emelkedésű hegyekben ezzel egészen megegyező leülepedési rétegek mutatkoznak s melyeket szintén csak a szomszédos Alpokról lerohanó bibliai özönvízár működésének lehet és kell tulajdonítani.

Nápolynak legkellemesebb pontjai közé tartozik: először a Chiaja név alatt ismert sétatér közvetlenül a tenger mellett, szép mulató chioskjaival és az azt szegélyző utcájával. Ezt követi az ellenkező oldalon az egész öblöt félkörben átölelő igazán nagyszerű rakpart, mely az Immaculata kikötőnél kezdődván, gyönyörű félkör formájú hajlással és közel egy órányi hosszúságban az ellenkező oldalon a Pompeji-utca táján végződik. Említést érdemel még a pompás Corso, mely a hegy tövétől kiindulva le a tenger mellett fekvő királyi palotáig a várost egész hosszában átfutja, s mint főközlekedési ér, egyszersmind leglátogatottabb is. Vannak azonban Nápolynak, főleg a tengert megközelítő részeiben sok a szorultságig keskeny, feljebb pedig a hegyoldalokban oly meredek utcái, hogy azokat csak gyalogjárók használhatják.

Nápoly különösen gazdag a classicus régiségekben; — ilyen többi közt a városból egy hegyen át kivezető posilippói országút, melynek tetőpontján még ma is egy, állítólag Virgil, római költő által birtokolt nyaralót mutogatnak. Ugyanezen hegynek töve alatt vonul át a világhírű Grotta di Posilippo, tökéletes hasonmása a budai várhegy alatti alagutnak azon különbséggel, hogy a nevezett Grottának felső, igen magas, de egyenetlen dimenzióju és góth-izlésű hegyes szögben végződő boltivei egészen kirakatlanok, úgy hogy méltán csodálkozhatni, mikép volt képes ezen, több évezereket számláló puszta agyag-ivezet magát egész a mai napig oly szilárdul fentartani. — Szinte nagy hibája ezen alagutnak a minden burkolatot nélkülöző nedves és nyirkos agyag-föld; a világító lámpák hiánya miatti, főkép a középtájoni teljes sötétség; a ki- és bejárásnál felhalmozott szemétdombok, és az ott minduntalan körülóllalkodó brigantik által okozott életveszélyesség.

A lakosságnak egyik nevezetes osztályát képezik a hirhedt Lazzaronik. Ezek élő példányai a világon a leg-rondább, legpiszkosabb és az erővelesettség tekintetében a legszemtelenebb tolakodóknak. Jaj azon vidékinek, ki esetleg egy huzamosb pillanatra méltatja őket, mert bizonyos lehet benne, hogy erőszakos szolgálati ajánlataiktól nem fog többé menekülhetni; kísérni és nyomban követni fogják őt mindaddig, míg szolgálatukat el nem fogadja — midőn pedig a fizetésre került a sor, bizton el lehet reá készülve, hogy a legméltányosabb bért is, mint elégtelent büszkén visszavetendik — sőt az érdemükön felüli kétszeres vagy háromszoros jutalomra is csak ezen megvető szavakkal fognak válaszolni: „e poi, niente, di piu?” és aztán nem többet, csak ennyit? — És fájdalom, hogy ezen lazzaroni-aljasság egyik jellemző vonása az olasz népnek általában véve. A kálmár portékájának rendesen háromszoros árt szab ki — de ha többet nem kap, közönségesen egy harmadáért is odaadja; a borbély, a vendéglős stb. ha a teendő szolgálat vagy a kiszolgált eleség ára előre nem volt meghatározva, utólagosan mindenesetre két annyit követel. Mindezekről nem egyszer volt alkalmam saját tapasztalásomból is meggyőződni. Hogy csak egy, magában ugyan jelentéktelen, de kétségkívül jellemző esetet említsek fel, egy alkalommal a Vezuv hegyről való lejöttömben, még a szőlők közötti viskók egyikéből kilépő olasz élém tart egy alig félmeszely tartalmu üveg pohár lörét, és midőn az általam kiürített poharat visszaveszi, árát következő szavakban adja tudtomra: c'e una lira signore! Mit volt, mit sem tenni, mint megadni a lirát az alig egy pár soldit érő italért, különben bizton várhatám, hogy az egész szomszédságot reám zuditja.

És ezen kapzsiságban még a legfinomabb öltözékű Signorik is osztozkodnak. Legyen szabad itt még egy példát felhoznom: Rómában a Corsónak egyik előkelő vendéglőjében Gundy György kaposvári érdemes birtokossal való társalgásunk közben feltűnt, hogy a szivargyújtásra szükséges gyufatartók — ellenkezőleg a más országokban divatozó szokással, egyik asztalon sem valának láthatók; s

midőn e miatt a pincért kérdőre vettük — ez minden habozás nélkül kinyilatkoztatta, miszerint itt a gyufát kitenni azért nem lehet, mert azt a benszülött gavallérok azonnal zsebre rakják. — Csekélység, de igen jellemző!

A másik, de már a magasabb régiókból vett példát egy Tomasso Venitucci nevű calabriai birtokos és ischiai szobaszomszédom szolgáltatta. Az olasz parlamenti képviselők tudvalevőleg minden napidij nélkül, tehát egészen ingyen szentelik fel idejüket és tehetségüket a törvényhozásban közreműködésre, mi minden esetre, legalább a vagyontalanok részéről, nem csekély áldozat, de egyszersmind sok rosznak is szülője, minthogy az ilyen ember sokszor akarhatja ellen is kénytelen személyét és meggyőződését vásári portékává lealjasítani. — Egy ily esetet beszélt el előttem az említett calabriai birtokos. Ugyanis egy vele legbizalmasabb lábbon álló képviselő szorultságában már állásáról le akarván mondani, jó barátjainak tanácsára az egyik minisztert magánlátogatás alkalmával azzal fenyegeté, hogy bizonyos, igen csiklandós interpellációval szándékoskodik fellépni a legközelebbi ülés alkalmával, mire a miniszter egy csomó bankjeggyel felelt neki, mivel pedig ezen csomó csak huszonöt darab egy-egy ezer frankos jegyből állott, a jelzett képviselő barátjainak unszolására, a már egyszer tett lépést másodszer is ismételte; melynek eredménye akkor már száz darab, az előbbihez hason értékű bankjegy lett. — A dolog valóban hihetetlennek látszanék, ha a beszélőnek teljes hitelessége és az olasz álladalmi financiának köztudomásulag határt nem ismerő pazar kezelése, e tekintetben minden kétséget szét nem oszlatna. Mily szerencsések vagyunk mi magyarok, hogy a mi országgyűlési képviselőinkről nem fog a krónika ilyesmit feljegyezhetni!?

Van azonban ezen népnek mégis egy kiváló jó tulajdona, és ez: az ételben és italban való rendkívüli mértékletesség. — Nem egyszer láttam, főleg a munkás osztálybelieket egy, csak amugy tövéről levágott, mosatlan és sózatlan saláta-fejjel ebédelni, s midőn levelenkint egymás után szájába tömte, végre bizonyos önelégültséggel kinyi-

latkoztatta, hogy tökéletesen jóllakott; s ha még ezenfelül egy pár soldi értékű maccaronira is szert tehetett, akkor a boldogság tetőpontjára jutott.

Nápolynak több igen szép templomai vannak, ezek közt első helyet foglal az ugynevezett jezsuiták egyháza. — Ezen templomban szokott évenként május havában sz. Januárius püspök- és vértanunak kemény tömeggé tömörült vére csodás módon folyóvá tétetni. Az egész szertartás egy nagyszerű, a székesegyházból kiinduló menettel kezdődik, melyet maga az érsek kellő assistentia mellett, vagy harminc, életnagyságu sz. szobrok elővitelével és megszámlálhatlan sokaság kíséretében szokott vezetni. Az aludt és tömörült vér egy gömbalaku, körülbelül egy meszely tartalmu üvegedényben foglaltatik; ezt az érsek a mondott templomba érkeztekor a főoltárra leteszi, és néhány alkalomszerű imádságok elmondása után csendességben várakozik, míg az évenként megújuló csoda teljesezésbe megy. Én, dacára a zsufolásig megtelt templomnak, elég szerencsés voltam a főoltárig előnyomulhatni, és ott az egész jelenetet a legközvetlenebb közelségből megfigyelhetni. Az idő már annyira előhaladott, hogy kint teljes setétség uralkodott, míg végre egy jó félórai aggodalomteljes várakozás után a jelen való sokaság türelmét vesztve nyugtalankodni kezdett, különösen podig az oltár körül csoportosult néhány száz, többnyire a legalsó osztályhoz tartozó asszony oly zszibongásra és merem mondani oly kábitó lármára fakadt, hogy az ember magát nem templomban, hanem inkább valamely zajos vásári gyülekezésben képzelhette. Végre az érsek, ki szemeit az üvegről soha le nem vette, a mellette álló assistensnek tudtára adta, hogy a vér forni és mozogni kezd; mire az egész sokaság egyszerre eget hasító kiáltással a „Miracolo“ szót kezdé harsogtatni. Erre a bibernok érsek kezébe vévén az üveget, azt először assistenseinek, azután pedig az egész oda tóduló közönségnek csókja alá bocsátotta. — Én az oltár lépcsőjénél való állásomból az elsők közt részesültem ezen szerencsében; és valamint azelőtt láttam az aludt vért kemény és tömör álla-

potában, úgy a csókolás alkalmával tisztán kivettem, hogy a vér az edényben hasonlóan minden más folyadékhoz mozog és hullámzik.

Ez tény, melynek tagadására csak akkor szánhatnám magamat, ha okom volna saját érzéseim épségét kétségbe vonni. — Tisztelt szabadelvű urak, tessék kedvök szerint vitázni, de ha szabad kérni, csak higgadtan és a józan ész korlátai között; mert a gunyolódási argumentumok keserűséget igen, de meggyőződést soha sem szoktak eredményezni.

Az olaszoknál, főleg a déli részekben még mai nap is fennáll azon szokás, hogy vagyonos családfiuk saját birtokuk és örökségük rovására papokká szenteltetik magukat s aztán mint ilyenek tulajdon házaik és családjaik körében holtig megmaradnak. Ezeknek azután a mindennapi misézésen és a breviariumnak lelkiismeretes elmondásán kívül semmi egyéb hivatalos foglalatosságuk nincsen; hanem, minthogy itt ad titulum Dioeceseos senkit sem ordinálnak, azon esetben, midőn egy megürült plébániai vagy kápláni állomást be kell tölteni, a szükségelt egyéniségek mindig a mondottak közül, természetesen az előrebocsátott törvényes vizsga letétele után, szoktak megválasztatni. — Egy ilyen — Domenico de Angelis nevű magánpapot volt alkalmam megismerni, s őt későbbben a Terra di Lavoronak Cartidi nevű kies falvában meg is látogatni. A három ezer lelket számláló helységben azon időben, mint mondá, negyven hasonnemű magánpap létezett; kik dacára független állásuknak, egy közösen választott igazgatónak vezetése mellett minden temetéseknel, szent meneteknél, oltáriszentség imádásánál és más egyházi ünnepélyeknél testületileg megjelentek, sőt ünnep- és vasárnapokon a zsoltósmát is közösen végezték.

Ezen jó embereknek egyik feltűnő jellemvonásuk, hogy minden, még legtermészetesebb dolgokban is *mira col*-ot szeretnek látni. Egyik nap vendégszerető gazdámmal átsétáltam a szomszéd Cajevano helységbe, hogy mint ő mondá, egy rendkívüli csodának legyek tanuja. Az említett helység templomában a főoltár mögötti falon láthatni egy alfresco

festett Mária képet következő aláírással: Joanna II-da Regina Jacobi Bourbonis anno 1419 Martii 12. A képnek feje, az alatta levő vakolattal együtt a faltól elválva körülbelül három ujjnyira előre hajlott és ebben, ugymond az én vezetóm, valóságos miraculum rejlik, minthogy ez már négyszáz év óta hasonló állapotban fenntartja magát. Hogy a helynek nedvessége és a meszes vakolatnak ruganyossága elégséges ezen eredménynek létrehozására, azt, ugy látszék, a jámbor ember figyelmére sem méltatta.

Nem hagyhatom itt szó nélkül az ezen vidéken még mai nap is szokásban levő flagellatiót vagyis önostorozást. Jó házi gazdám egyik nap elővett egy keskeny vaslemezből készült és kurta fanyélbe beleillesztett, körülbelül másfél lábnyi hosszú lánc-ostort, melylyel, mint mondá, nagyobb ünnepek alkalmával az egyházi beszéd közben a szószéken szokták ők magukat ostorozni és pedig rendesen oly üdvös eredménnyel, hogy az egész gyülekezetet hangos zokogásra fakasztják; midőn pedig ezek láttára és hallatára el nem titkolható hüledezésemet észrevette, oh — ugymond — ez nálunk nem ritka dolog, ezt én magam is gyakorlatba vettem egy szomszéd templom bucsuján, és mondhatom, az egész nép legnagyobb épülésére. Tehát önöket már u n i c u m o k n a k lehet e tekintetben tartani, volt az én válaszom, miután, tudtomra legalább, ennek nyomát többé az egész kereszténységnek fel nem találhatni.

Egyik nemzeti szenvedélyök az olaszoknak a nagy fény és pompa, melyet egyházi ünnepélyeik alkalmával kifejteni szeretnek. Eltekintve a sok virág, zöld ágak és tarka szőnyegek alkalmazásától, még sok jelképi tárgyakat is igen sürűen vesznek igénybe. Ilyen többi közt templomjok védszentjének életnagyságu szobra, melyet a mondott alkalmakban egy — számtalan tarka szalagokkal és szőnyegekkel felékesített szekérre állítva, és melléje apró, négy-öt éves fehérbe öltözött leánykákat ültetve, a helységnek főutcáin végig hordoztatják.

Ezen szent meneteknek különös eredeti jelleget kölcsönöznek, az égő gyertyákkal s kettesivel ellépdelő kü-

lönféle vallásos társulatok tagjai nagyon is sajátsterü egyenruhájokban, mely egy, lángszinü vörös csuklyával ellátott, s hasonló szinü derékkötövel átövezett bokáig érö gyalcsingból áll; ezeket követik azután hosszú sorban a karinges magánpapok, és végre a szertartást vezető hivatalos egyházi személyek, környezve és követve az egész helység népességétöl; míg a tereken felállított mozsarak folytonos durrogása és az esteli, soha ki nem maradható, de mindenkor nagyszerü tüzjáték, az egésznek némi profán látványossági szinezetet kölcsönöz.

Olaszországban minden plébániának van bizonyos pénzösszeg-tökéje, vagy néhány hold szölö vagy szántóföld birtoka, mely a plébánosnak, ki a néptöl tartás fejében semmit sem kap, minden jövedelmét képezi; ilyen természetü föld van Cartidiben 25 hold, melyet az illetö plébános évenként 2250 liráért szokott bérbe adni. A nápolyi megyében törvényesített szokás folytán tartozik minden pap évenként egyszer érseke előtt megjelenni, és ezen alkalommal neki, tisztelet jelöl — mély térdhajtás közben egy szál viaszgyertyát általadni.

A nápolyi muzeumot leginkább az alig egy század előtt napfényre hozott Pompejinek itt felhalmozott régiségei teszik érdekessé. Ezen muzeumnak egyik termében, melynek ajtaja felett e felírást olvashatni: „ide nőknek bemenni tilos“ — őriztetnek mindazon képek és falfestmények, melyek Pompejiben sértetlenül feltaláltak, s mely képek után ítélve szükségkép azon gondolatra kell jönni, hogy a régi rómaiak, az illem és tisztesség tekintetében a jelenkorbeliektöl egészen eltérö nézeteket tápláltak.

Pompeji, tudvalevölég Krisztus Urunk születése után 70 ik évben a Vezuvnak tüzokádó gyomrából kiömlött föld és hamu által oly magasan lett beboritva, hogy a reá következő századokban élő nemzedék még fekvésének helyére sem emlékezett többé vissza; és csakis a jelent megelőzőt században sikerült esetlegesen annak nyomára jutni. Fekszik pedig ezen város Nápolynak délkeleti oldalán, ettöl egy jó negyedórai távolságban, a tengeröböltöl csak az or-

szágot szélessége által elválasztva a Vezuv hegynek legalsó, de egy kissé emelkedett lejtőjén.

A már kiásott, és napfényre hozott rész nagyságát bizony lehet egy, körülbelül öt, hat ezer lélek által lakott provincialis városnak terjedelmével összehasonlítani; négy egész öt ölnyi szélességű utcái mind nagy és lapos lávakövekkel vannak kirakva; a főutcának közepén, magában a kemény kövezetben, legalább is három ujnyi mélységű két párhuzamos kerék-vágás látható, melyről nem lehet elgondolni, hogy a kocsi-kerekek, vagy a lefolyó víz által lettek-e ezen mélységre kivésve. A házak falai most is teljes épségökben fenállanak, csak hogy a fedelek valamennyinél hiányzanak, és a mi legfeltűnőbb, az utcára szolgáló ablaknyílásokat egyiken sem lehet észrevenni. A házak belső felosztása valószínűs labirintus, oly annyira, hogy egy közönséges házban is az ide s tova nyíló kamarákban és folyosókon könnyen eltévedhetni. Sok helyütt a felső emeletre vezető lépcsők oly keskenyek, hogy rajtok egypár ember alig képes egymást kikerülni. Sok ház alatt kis pince, vagy börtönféle, minden ablak vagy szellőző lyukak nélküli üregekre akadtam, melyek rendeltetéséről maguk az avatott vezetők sem képesek felvilágosítást adni. Egy főutcai háznak ajtaja előtt magába a járdába mozaikszerűleg e szócska: „H a v e“ van lerakva, melyből világosan kitetszik, hogy a régi rómaiak épen úgy mint a mai olaszok a h betűt írásban, de nem a kirondásban is használták, mint ezt a római költőknek „semper h o n o s nomenque stb. és azután tulit alter h o n o r e s féle verseik minden kétségen kívül bizonyossá teszik. — Szépek ezen városban a nyilvános terek, mint szinte a középületek, melyek udvarai mind fényes fehér márvánnyal vannak kirakva; sok helyütt még az azokat díszítő és fentartó granit és márvány oszlopok is egész épségükben fenállanak. — Azonban dacára az itt észlelhető legnagyobb és leggondosabb tisztaságnak, midőn az ember ezen kihalt és magányos közökön végig jár, nem tartóztathatja magát, hogy némü szomorú érzés ne járja át egész kebelét, és magát valamely leégett város pusztá falai kö-

zött ne képzelje, jóllehet itt az égésnek legkisebb nyoma sem látható.

Egyik kis muzeumban láttam két kővé vált női testet, melyeken a tagoknak minden legkisebb idegzete és az arcizmoknak finom vonásai oly szembeszökőleg tűnnek fel, hogy lehetetlen azokat inkább alvó, mint kővé vált alakoknak nem tekinteni. És valóban nem is szobrász művei, hanem tizennyolc száz esztendő előtt éppen oly élő testtel bíró lények voltak ezek, mint azon emberek, kik őket most csodálkozva szemlélgetik. Nem kevésbé érdegerjesztők azon, a több házak tornácaiban felállított nagyszerű, és a régi gölöncséreknek kiváló ügyességéről tanuskodó cserépedények, melyek négy lábnyi magasság és három lábnyi átmérőjü szélesség mellett, legalább is tiz-tizenkét akónyi tartalommal bírnak és oly finom agyagból készítvék, hogy a legcsekélyebb érintésre is egy jó-öntetű ércharang hangját adják vissza. — Mily hiven őrizték meg az olaszok a még évezredek előtt divatozó szokásokat, kitetszik azon, a pompejii házak utcára szolgáló ajtajiban még mindig észlelhető tűzhely-rakatokból, melyeknek tökéletes hasonmásai az olasz városokban még ma is a laci-konyhák szolgálatát teljesítik. A városnak nagy része még folyvást földboríték alatt van; ott, hol az ásatások félbeszakítottak, láthatni a földnek porhanyó és akár falapátokkal is kezelhető minőségét, s melynek a házak feletti magassága némely helyen oly csekély, hogy méltán csodálkozhatni, mikép maradhatott ezen terjedelmes hely annyi századok folytán teljesen elfelejtve és eltakarva.

Nápolytól délkelet felé igen csekély távolságban fekszenek a Vezuvnak töve, és a tengeröböl közötti keskeny térre szorítva, először Portici, azután pedig Torre del Greco városok; ez utóbbi, az ó Pompejivel egyidejűleg eltemetett néhai Herculannak tetejére építve. E két város, kies fekvése miatt méltán megérdemli, hogy a világ legbájosabb helyei közé számíttassék. És csak is ebből lehet kimagyarázni, hogy ezen nép, helyzetének oly szembekötő veszélyessége mellett, sőt dacára már többszöri romlásának, még

is mindig újra felépül, és nem szünik meg lakását itt folytatni, jóllehet egy percig sem biztos, hogy nem fog-e a jövőben valamely kirohanó lávatömeg által a föld színéről ismét elsodortatni. Az utóbb jelzett városból két ut vezet fel a tüzokádó hegyre; az egyik, vagyis a jobboldalin, csak számár hátán lehet előrehaladni, de ezen csak is az menjen, aki előre tudomást kíván magának szerezni arról, hogy milyen lesz a földnek színe az utolsó ítélet bekövetkezése után. A másik, a baloldali, szép macadamizérozott, és kocsik által is járt ut, melyen egész az observatoriumig kényelmesen feljuthatni.

Az observatorium egy nagy és pompás épületből és néhány kisebb mellékházakból áll. A főépületben az igazgató lakásán kívül még egypár terem foglaltatik, melyekben nem csak a jövőendő földrengést, hanem a hegynek bekövetkezendő tüz és láva okadását is előre megjelző, többnyire hév- és légmérő eszközökből álló készülétek tartanak. — A lapos hegytető, vagyis fensik, melyen a mondott observatorium fekszik, dacára egypár órajársnyi magasságának, tulajdonkép csak alapját képezi a valóságos crater, vagy is tölcserhegynek; ezen utóbbi magáról ezen fensikről kup- vagy cylinder-formában emelkedik fel, és tetejére, rendkívüli meredeksége miatt, csaknem négy kéz, láb és legalább is egy óráig tartó kapaszkodás után lehet feljutni. De mielőtt az ember ezen kupalaku tölcser-hegynek lábához érne, kell hogy előbb egy kis zöldes csaliton, azután pedig egy, körülbelül fél négyszögmérföldnyi kiterjedésű láva-mezőn áthaladjon. Ezen láva-mezőt jobban nem jellemezhetem, mint ha azt valóságos pokol tornácának nevezem, s mely nem egy utast riasztott már vissza a hegy csucsán létező nagy craternek, vagy tölcsernek meglátogatásától. — Ezen koromfekete színű, kisebb-nagyobb mélyedések és kidomborodások következtében hullámozó felületű és teljes ércsimaságu láva-mező a rajta járónak léptei alatt mint valamely óriási rézbogrács hangzik vissza, és az alatta folytonosan égő pokoli tüz miatt oly melegséget fejt ki, hogy csak a lábaknak egymásutáni gyors felszedegeteése által

lehet a talpakat a megpörköltetéstől biztosítani. A helyzet veszélyességét nem kis mérvben fokozzák még a minden oldalról látható s kisebb-nagyobb repedésekből fel-felpislogó füst- és terjedelmes lángnyelvek, melyek végre a legbátrabb embert is hátrálásra kényszerítenek. Nem csoda tehát, hogy én és olasz siheder vezetőmmel együtt, az utóbbit választottam; hanem előbb emlékezet okáért egy még kívülről magammal hozott zöldfagalyat a hozzám legközelebb eső repedésből fel-fellángoló diminutiv craternek tüznél meggyújtva és ezzel felfegyverkezve teljesítettem a nem épen diadalmas visszavonulást. Egyébkint az idáig feljövő is kármentesítve érezheti magát azon felséges kilátás által, melyet itt elfoglalt állásáról Nápolyra és annak egész környezetére tekintve élvezhet.

A nápolyi öbölben létező kies szigetek közt legérdekesebb az említett várostól négy órai távolságban fekvő Ischia, jeles alcali fürdőivel. Ezen sziget egészen vulkán eredetű, és a mennyire a történelem emlékszik, két ezer év leforgása alatt négy tetemes, de mindig részletes kirohanásoknak volt színhelye; az utolsó a tizenötödik század elején történt, azonban dacára az az óta lefolyt hosszú időnek, az eruptió gyászos nyomait még most is a szerte fekvő koromfekete és minden növényzetet teljesen kizáró lavatorlaszokban szemlélhetni. Az egész szigetnek felülete kisebb nagyobb hegyekből és ezek lábainál elterülő völgyekből áll, és azért benne kocsi-fogatokat nem használhatni, hanem minden utazást vagy gyalog, vagy szamar háton, vagy végre két markos hordár által hosszú rudakon cipelt karszékekben lehet csak teljesíteni. A növényzetnek dus és buja volta ott, hol a föld az évezeredes eruptiót kineverte, valóban egyetlen a maga nemében; mert a legmélyebb völgyektől egész a közel kétezer láb magas hegy tetejéig, minden a legszebb zöld színben diszél, a völgyeket válogatott kerti vetemények, narancs, citrom, füge és más gyümölcsfa-ültetvények, a hegy oldalait gazdag szőlős-kertek, végre a hegyek legmagasabb ormait a legsűrűbb gesztenye-erdők foglalják el; nevezetesen természetnek itt egy magba-váló sárga szilva fajt, mely

nem csak ökölnyi nagysága és kitünő ize miatt érdemel figyelmet, hanem különösen ritkaságaért is, minthogy hasonlót Európa más tartományaiban nem találhatni.

A szigetbelieknek legfőbb kereseti forrását a szőlőmivelés teszi, de a mivvelési mód tekintetében annyiban eltérnek a nálunk divatozó rendszertől, hogy szőleiket mind lugasokra eresztik fel; a lugasok alatti üres tért pedig különféle zöldségek termelésére felhasználják. A bor szűrés módja is sajátos. Ugyanis minden présházban van két kisebb nagyobb terjedelmű, jól kifalazott verem, melyek egyikében a leszedett szőlőfürtök zuzatnak össze; a másik pedig az előbbiből áteresztet mustot fogadja magába. A termelt bor mind izére, mind szesztartalmára nézve kitünő, s emellett még sem drága, minthogy a legjavát is csak nyolc egész tiz krajcárért árulják literenként.

A sziget körvonala tizenhét mértföldre terjed, és öt, többnyire a partok mellett épült városkaiban körülbelül huszonötezer lélek lakik. Ezen népek jámborságáról és becsületességéről leginkább azon körülmény tanuskodik, hogy börtön-helyiségek az egész szigeten nem léteznek, miután benne emlékezetet haladó idő óta soha lopás, verekedés, vagy más ilynemű kicsapongás nem tapasztaltatott. Valóban csodálatra méltó kivétel az olasz nemzetben. A fürdőket leginkább Casamiccioli nevű városka foglalja magában; évenként több ezer vendég megfordul bennök s hasznosságukat nem csak másokban, hanem önmagamon is tapasztaltam, minthogy negyven fürdő vétele után, idült rheumaticus bajok által paralyzált tagjaim előbbi rugékonyságukat tökéletesen visszanyerték.

Ezen szigetnek kies fekvésű városkái, a tengerbe nyuló földnyelvekre épített régi váracsai, völgyeinek és dombjainak dus virányai, fürdőinek célszerű berendezése, s végre békés lakóinak hangya-szorgalmu ipara, mind oly kedves complexumot képeznek, hogy azokat még évek mulva is teljes élénkséggel visszaidézhetjük lelki szemeink elé, de azoknak méltó ecsetelésére csak egy Lamartine tolla vállalkozhatnék. — Mire nézve kedves P. barátom a még vissza

lévő genfi, római, párisi, londoni, kölni, berlini és sz. pétervári események előadásánál távol minden költői fellengéstől, csak egyszerű prózai leírásokkal leszek szerencsés szolgálhatni.

MÁSODIK FEJEZET.

Róma, 187¹/₂ September-Április.

Egy német munkában olvastam valahol: hogy Rómát csak a romok teszik érdekessé. Azonban ezen felfogás, nézetem szerint csak izlés dolga. Mert valamint a legszenvedélyesebb archeologot ki fogják elégíteni azon több ezer éves és valóban nagyszerű omladékok, melyekre itt minden lépten nyomon bukkanhat, úgy a legavatottabb műkedvelő sem fog panaszolkodhatni, hogy az új Rómának pompás remekművei ötét hidegen hagyták. Egyik főhibája Rómának, hogy utcáiban nincsen bizonyos és szabályozott rendszer, minthogy ezek oly rendetlenül vannak beosztva, hogy a bennök járó idegen alig képes magát kellőképp tájékozni, és nem egyszer megesik, hogy a házak és utcák tömkelegében eltévedt utas csak többszöri kérdezősködés, vagy pedig csak a topographicus térkép segítségével képes kitűzött céljához eljutni. Csak három, a Piazza del Popolo-ból kisugárzó utcát lehet némi tekintetben jól szabályozottnak mondani; t. i. a Corsót, mely a Piazza di Venezia melletti csekély elhajlást kivéve, jóformán a várost egész hosszában, és tűrhetőleg egyenes vonalban keresztül hasítja; azután az ezzel éjszakkéllé irányban párhuzamosan futó, de az elsőnél tetemesen rövidebb két utcát. Legújabb időben közel az indóházhoz a Piazza dei Termini körül fogtak néhány új utcának építéséhez, melyek, mint a kezdet mutatta, valóban pompásak lesznek. A legérdekesebb romok jobbra a város déli és délkeleti részében fekszenek, világos jeleül annak, hogy a régi, vagyis Krisztus Urunk előtti Róma azon tájt foglalta el; és csak későbbben, a városnak a betódult bárbarok által történt feldulatása után huzódott a megmaradt, vagy újra betelepedett lakosság alább a Tiber folyó mentébe. Az említett ókori városnak helyszíne maig is oly pusztá,

hogy rajta a bástyafalakon belül még egyszer akkora várost lehetne építeni.

A maig is fennálló érdekesebb romok közül legyen elég itt csak néhányat, és ezekből is csak azokat felemlíteni, melyek feltűnőbb helyéken, és úgy szólván, láb alatt található. Ilyen a többi közt, hogy mindjárt a Capitolium tövénél kezdjem, a még csonkítatlanul fennálló Septimius Severus-féle diadalív gyönyörű nagy betükből álló és teljesen kivehető felírásával. Ezen diadalívnek alapjai körül látni még maig is a régi római utcakövezetet, mely innét kiindulva a Forum Romanumon keresztül, de itt már csak a föld alatt, egész a Titus Császár diadalívéig felmegy, hol ismét napfényre, vagy is felszínre kerülve egész a Colosseum teréig szakadatlan vonalban kinyulik.

A második, egész épségben fennálló emlékmű a mondott utnak közepét uraló Titus Császár diadalívé, melynek dombormű-faragványain a Jeruzsalem ostroma alkalmával elfogott zsidók hátrakötött kezekkel első tekintetre felismerhetők, és ami különös figyelmet érdemel, az, hogy a zsidók ezt „mintha csak szenteltvíztartó volna, mindenkor a legnagyobb gonddal kikerülik.

A harmadik: a Nagy Constantin császár béke templom — Templum pacis. Ezen roppant építmény egyedüli fennálló példánya az egykori római basilikáknak, mely még romjaiban is oly terjedelmes, hogy a mai Cathedrálisaink között, az egy Vatikánét kivéve, alig lehetne párját találni.

Negyedik: a Palazzo dei Cesari, Nerónak egykori palotája, melyben néhány szoba egészen úgy, mint Neró idejében állhatott, minden festményeivel és házi eszközeivel, mai napig is teljes épségben szemlélhető. Ezen romokat az új olasz kormány előbbi birtokosától harmadik Napoleon-tól két millió frank árán megvette.

Mindezen romoknak feje és koronája a maga nemében egyetlen Colosseum, vagy is római amphitheatrum. Ehez képest a pólai, veronai és pompeji egészen jelentéktelenné válnak. Mert képzeljünk csak magunknak több száz ölnyi átmérőjű tojásdad alakú körtért, körülveve egekig magasló

cyclopicus falakkal, ezen körfalnak belsejét egyik oldaláról nagyszerű sikátorokkal bélelve, a másíkról pedig amphitheatralis alakban egymást érő, és egészen a szédítő magasságig felható kőlépcsőzettel, melyről százezer néző kényelmesen tekinthetett le az építmény alján elterülő tágas arenára, és az ebben előadatni szokott vérfagyasztó jelene-tekre, melyekben a szerencsétlen gladiátorok egymást marcangolták, vagy a még most is tisztán kivehető ketrecek-ből kibocsátott oroszlánok és más fenevadak a keresztény martyrokot darabokra szaggatták. A hetvenes évek elején ott láttam még az arenában egymástól bizonyos távolság-ban csinos kálvária státiókat elhelyezve, amelyeket, mint később a lapokban olvasám, az új olasz kormány mind ki-hányatta, valószínűleg azon nézetből ki indulva, hogy majd fog ő népének ezen kívül is elég kálváriát szerezni.

Ezen itt felsorolt romókon kívül, még számtalan kisebb terjedelmű, ódon építmények vannak Rómában, és a mi ezen építkezéseket különösen jellemzi, az : hogy a falazathoz használt anyag mind csupa apró ököl nagyságu kövekből és bizonyos, p u z z o l á n á n a k nevezett vörhenyeges föld-nek keverékéből áll, melynek kiváló tulajdonsága, hogy rövid idő alatt a gránit kőnek sziklaszilárdságát felveszi.

Az újabb, vagyis Krisztus Urunk születése utáni Ró-mának minden nevezetes építményei közt, kétségtelenül leg-első helyen áll a Vatikáni Sz. Péter temploma, melynek nagyszerűségét még az előtte elterülő, két pompás ugró-kuttal és ezek közt a tér kellő közepén egy sugár, egyptomi Obeliscussal ellátott, mint szinte az imposans col-nade által körülövezett roppant tágasságu térség rendkívül emeli. A templomhoz közvetlenül, két szakaszra felosztott pompás lépcsőzet vezet fel, melyről egy — szép négy-szegű kőlapokkal kirakott előtérre, innét pedig magába a felséges előcsarnokba — porticusba — juthatni. Ezen elő-csarnokból három ajtó vezet be a templomba, melyek közül a középső portale csak akkor nyitvatik meg, midőn a pápa ünnepélyes bevonulását tartja. A templomba belépőt az előtte elterülő nagyság egészen elkábitja, mert nem levén

benne, főleg a közép hajóban pad, szék vagy más hasonló tárgy, melyen a szem megnyugodhatnék, a végtelenül üres tér elfogultságot okoz, és csak a mellékhajókban a remeknél remekebb szobrok és a legelső művészek által készített mozaik képek szolgáltatnak kellő nézpontokat a szemlélőknek. Nevezetes a jobboldali mellékhajónak közepe táján a fal mellé helyezett és Sz. Péter apostolt ülő alakban ábrázoló fekete márvány szobor, nem annyira a műnek rendkívülisége, mint inkább azon körülmény miatt, hogy a templomlátogatók, csekély kivétellel, mindnyájan annak lábait megcsókolják, úgy, hogy a csókok nyoma még a kemény márványon is észrevehető.

A második, minket magyarokat különösen érdeklő nevezetesség a baloldali mellék hajónak legfelső részén található magyar kápolna, melynek nyugati falán Atilának és illetőleg 2-ik Leo pápának életéből azon esemény van remek dombormű márványcsoportozatokban leábrázolva, amelynek következtében a pápa Atillát Rómának elpusztításától, a feje felett kivont karddal fenyegetőző angyalra mutatva, visszatartóztatja. Ugyanezen hajóban vannak a világnak minden nemzetségei számára gyóntató székek felállítva, melyek homlokán német, francia, lengyel, magyar stb. nemzetek nevei olvashatók. Azon időbeli magyar gyóntató volt F. F. Gmitter Adolf minorita atya, egy, mind tudományos képzettségére, mind humanus magatartására nézve kitűnő férfiú, ki nem csak szerzettársainak, hanem minden, vele szorosabb viszonyba jött embernek szeretetét és tiszteletét vivta ki magának. Épen azon időben, hogy szerencsém volt vele többször találkozni, volt ő bizonyos Simonyi Sándor ágostai vallásu magyar ember tanításával elfoglalva, ki későbbben valdezi felekezeti nevével és négy kis gyermekével a kath. egyház kebelébe visszatért.

Sz. Péter templomával közvetlenül össze van kapcsolva a pápának vatikáni palotája, mint mondják, tizenegy ezer szobával. A benne levő s már számtalanszor leírt könyv-, kép- és régiségtárból csak a képgyűjteményeknek portraitekét vagyis arcképeket tartalmazó termét akarom itt any-

nyiból érinteni, hogy itt is, mint Florencben Mátyás királyunk arca bajusz és szakáll nélkül van lefestve, s ezért a római imperatorok képéhez igen hasonlít.

Érdekes egy épület a Rotonda név alatt ismeretes Pantheon, homlokzatán két sor, legalább is öt láb átmérőjű oszlopokkal és tetején, merészségére nézve, a vatikáninak nem sokat engedő cupolájával. A régi pogány-templom ma is fennáll egészen a maga valóságában, azon egy különbséggel, hogy belső körfala keresztény oltárokkal van felékesítve.

Megtekintésre méltó még sz. Clemens temploma, mely egy másik, még az ötödik században épült, ma már csak pincealaku mélységben fekvő templomnak fölibe van építve; ezen földalatti templomnak falfestményei miséző papokat és imádkozó hiveket ábrázolnak. Feltűnő a misemondó ruhának a jelenidőbeliekkal való nagy hasonlatossága; valamint a négyszegű kövekkel beszegett és most is ép keresztelő kutnak mélysége, világos jeleül annak, hogy akkor még a catechumeneket per immersionem keresztelték.

Nem messze a most leirt templomtól áll a lateráni templom a hozzája csatolt hasonló palotával. Figyelmet érdemel ezen csonka, keresztformára épült templomban a közepén álló főoltár, mely magában egész a templom felső boltozatáig felérő, góth szerkezetű toronynak minden kelékeivel fel van ruházva. A templom melletti kis kápolnában van egy terjedelmes kőmedence, melyben állítólag Nagy Constantin császár megkereszteltetett volna.

A lateráni palotával szemközt áll a *S c a l a S a n c t a* épület, melyben a felső emeletre vezető, jelenleg faburkolattal bevont, mintegy harminc, közel két ölnyi szélességű kőlépcsők, hagyomány szerint, ugyanazok volnának, amelyekben Krisztus Urunkat a Pilátus házába felkisérték. A feljárást ezen lépcsőkön csak térden állva szokták megtenni, mit magam is megkisértettem, de mindjárt az első lépcsőnél észrevettem, hogy ez tizenhárom lustrumot meghaladott lábaimnak legyőzhetlen feladat leend, azért csak egyik térdemmel a lépcsőt érintve, másik lábammal pedig

talpon állva igyekeztem a kegyeletes szokásnak eleget tenni, nem kis multságára az engem szemmel kísérő két jelen volt helybeli szerzetesnek.

Szent Ágnes temploma a Piazza Navónán nagyszerű remek szobrairól híres. Nincs Rómában templom, melyben annyi mestermű volna felhalmozva, mint ebben. Érdekes még ezen templomban a most földalatti kápolnává átváltoztatott lupanar, melyben sz. Ágnesnek erkölcsiségét akarták megvesztegetni, de a mely kísértetnek ő tudvalevőleg Isten kegyelmével sikeresen ellenszegült.

Monte Aventinói sz. Elek temploma ugyanazon helyen fekszik, melyet hajdan az említett Szent szüleinek háza foglalt el; még az akkori háznak kutforrása is bent van a templom keretébe foglalva; szinte itt van egy magasabb helyre felfüggesztve azon, körülbelül tizenöt deszka-lépcső, mely alatt sz. Elek szüleitől fel nem ismerve, számos évet töltött.

A Forum Romanumon fekvő sz. Kozma és Demjén ódon templomában egy az oldalfalba beillesztett három lábnyi szélességű kőlapon következő felírást olvastam:

„Constat nimirum Dilectissimi Fratres de Promisso.
 „Que ex corde fecimus coram Deo, et sanctis eius, ut unus-
 „que S. Q. Nrot. Fratres sacerdotes in perpetuum. Qualis-
 „cunque ex hac Luce migraverit XL. Missas per anim. canere
 „permittimus. Si tm. infirmitas fuerit occopatus N. (non) repu-
 „tetur ei in peccatum, et si receptus fuerit pristinae sanitatē
 „HEC M. (Haec omnia) qd supradictum est adimpleat. Qui
 „vero custos et observator fuerit, habeat benedictionem Dei
 „Patris Omnipotentis et Filii et Sp. Sci. et celestem Regnum
 „possideat cum Omnibus Scis. Et qui hoc non observaverit
 „sit anathematis vinculo innodatus et a Regno Dei separa-
 „tus. Ista vero promissio facta fuit ante sanctum sacrum
 „dominicum altarem huius aulae temp. Dom. IOMI. 13. P. P.
 „Mense Feb. die 22 Indict. 12. Anno Dom. Incarnationis
 „DCCCCXXXIII. (934)“

Ezen iratnak rossz latinsága és még rosszabb orthographiája eléggé tanuskodik annak a középszázadokból való

eredetéről; de a földolog, a mit világosan bebizonyít, az: hogy a keresztény egyházban már a tizedik században szokás, sőt, tekintve a hozzácsatolt szentesítést — anathemát — törvény is volt sz. miseáldozatokat megholtakért is bemutatni.

A városon kívül mintegy óra járásnyira a mi hortobágyi terméketlen homokbuckákkal elárasztott pusztánkhoz hasonló, és az emberre nézve igazán pestilentiális légkörrel bíró hirhedt Campagnában fekszik „Alle tre fontane“ nevű cisterci templom és kolostor. A templomnak belső keretében van azon két láb magas és egy láb átmérőjű henger alakú kő, melyen sz. Pál apostol feje levágatott, és azon három különböző hévfokozatu kutforrás, melyek azon helyeken, a hová a levágott fő gurulása közben eljutott, nyomban kifakadtak és még ma is a fentemlített s általam megizlelt különböző hőmérsékletű vizet bőven szolgáltatják.

A S. Pietro in Montorio nevű sz. Ferenc rendiek templomában mutatják azon helyet, a hol sz. Péter apostol felfeszítettett. — A templom előtti térről pompás kilátás nyílik egész Rómára. Ettől nem messze van Fontana Paolina, nagyszerű vízi mű, és a Porta Pancratiana, melyen keresztül 1848-ban a Garibaldiánusok a városba nyomulván, azt rövid időre elfoglalták.

Az eddigi felsorolt, de század részben sem kimerített templomokat és építményeket csak a bennök jelzett történelmi és legendaszerű nevezetességek kedvéért hoztam fel; a többi architectonikai szépségükért és belbecsükért érdekes és közbe-közbe monumentális alkotmányoknak tüzetesebb ecsetelése csak szakavatott tollnak lehet feladata.

A világhírű Catacombákat egy, a Collegium germanicumban alkalmazott német papnak és két fáklyavivő szolgának vezetése mellett többed magammal látogattam meg. Mentsen Isten itt valakinek magára hagyatva maradni; a tökéletesen pince-forma, de százfelé elágazó boltozatokban éhen kellene elvesznie. A folyósók hosszában mindenütt kis, kápolnaalakú és sirokat tartalmazó fülkék vannak, melyekben különféle festményeket, de keresztet sehol sem

láthatni, csak a bárányalak fordul elő legtöbb helyen; világos jeléül annak, hogy az első századokban a keresztények ezt, és nem a keresztet használták vallási symbolumoknak, minthogy a kereszt az akkori időben még borzadást gerjesztő vesztő eszköznek tekintetett.

A rómaiaknak séta- és szórakozási nevezetesebb helyeik a Porta del Popolón kívül fekvő nagyszerű villa Borghese, és a nevezett kapu szomszédságában kimagasló Monte Pincio. Ezen tágas, gyönyörűen berendezett parkban láthatni naponkint a szebbnél szebb fogatokat, köztök többször Victor Emmanuel olasz király kettős fogatu nyílt kocsiját is; de ami megjegyzésre méltó, úgy látszik, a lakosság nem igen tiszteli, mert egy-két, valószínűleg közelebről érdekelt s kalapot emelő emberen kívül, a többi még tekintetere sem méltatja. Ezen parkban láttam legelőször az egy láb hosszú, de alig egy negyed ujnyi szélességű levéllel bíró valószínű indiai borsfát a szabad ég alatt kitelelni, jóllehet ezen növény kizárólag a tropicus égajnak szüleménye. Ugyanitt láthatni az örökké zöld levelű tölgyfát, melynek gyümölcsei a mi tölgy-makkunkkal tökéletesen megegyeznek; de levele a körtefa leveléhez hasonlít, törzse pedig, a helyett, hogy felnyulna, alig egypár ölnyi magasságban díófa alakjában szétterebélyesedik és azért a sétányok beárnyékolására igen alkalmas.

Még a Nápoly melletti Ischiai fürdőben volt alkalmam egy Benzia György nevű római sz. Jeromosról címzett káptalannak érdemes tagjával megismerkedni, és Rómába érkezve a fentnevezett által lakott, de tulajdonképen a jelzett collegiumnak birtokát képező bérházban magam is elhelyezkedvén, elég módomból volt az alább feljegyzendőkről biztos és kimerítő tudomást szerezni. Ezen collegium „*Canonicorum S. Hieronimi in Ripetta*“ név alatt ismeretes társas káptalant, melynek közvetlen a Tiber folyó partján szép háromemeletes residentiája és gyönyörű temploma vagyon, még V. Sixtus pápa idejében egy, dalmatini birtokos alapította, alapul hagyván neki egy ugyanazon helyen fekvő tetemes kiterjedésű üres térséget, mely jelenleg beépítve több házak.

ból áll és Via de Schiavonia név alatt, magában egy kis coloniát képez. — Az ezen házakból bejövő bérlet és még néhány ezer lira tőkének kamatai, melyhez legujabb időben Strossmayer diakovári püspök még husz ezer forintot adott, és végre az alapítványokból kikerülő naponkinti 50 krajcárnyi stipendiumok képezik a káptalannak összes jövedelmeit, melyekből az adó és egyéb terhek levonása után egy-egy személyre és egy évre 900 és 1000 lira között változó összeg esik osztalék alá, — oly csekélység, hogy mellette a legnagyobb nélkülözéseknek vannak alája vetve. S épen azért a residentiában egy pár szobából álló, igazán diogenesi egyszerűségű lakását mindenik maga gondolja; a mi pedig az étkezést illeti, erre nézve a szomszédos olcsóbb vendéglőkben harminc krajcáros ebéd tökéletesen kielégíti őket. A káptalan hat egyénre van alapítva és csak Bosniából, Dalmatiából, Horvát- és Slavonországból származó emberek tarthatnak igényt a kanonokságra. Választók és patronusok egyedül csak a Rómában lakó, akár grófok, akár iparosok mindnyájan egyenlő joggal bírnak; az utolsó években Strossmayer püspököt is felvették választói és illetőleg patronusi soraikba.

A fent leirthez hasonló Collegium több is van Rómában, melyek közül némelyek financialis tekintetben még szűkebb korlátok közé vannak szorítva, egyedül a vatikáni és laterani kanonokok vannak több ezer lirával dijazva, kik is aztán, mint a káptalanok aristocratiája, csupa Principikből és Marchesekből választatnak. A mi pedig mindezen káptalanoknál a legkülönösebb, az, hogy joga van minden kanonoknak, még a vatikánit és lateranit sem véve ki, a kornak vagy hiányzó egészségnek ürügye alatt az illető kegyur beleegyezésével magának még életében egy helyettest cum spe successionis választani az egész jövedelemnek fentartásával, úgy hogy a *supplens* a szó teljes értelmében ingyen szolgál és megesik, hogy még a *principalisa* előtt költözik ki e világból. Ezen káptalanoknak még a gyóntásra szükséges *jurisdictionuk* sincsen, s azért, ha gyóntatni akarnak, minden egyes esetben engedélyért kell folyamod-

niok. Chorust is csak vásár- és ünnepnapokon tartanak, s ekkor is csak a órákat végzik a templomban; ezen kívül pedig a naponkinti misézésen kívül, semmi teendőjük sincsen.

Benzia György Pago nevű dalmaciai szigetbeli származású azelőtt Albániában skodrai megyében tizenkét évig volt plébános; iszonyukat beszélt ezen nép mahomedán részének barbar jelleméről, de még borzasztóbbat az akkori török hatóságok kegyetlenségéről. A többi közt beszélé, hogy a törökök egy halálra ítélt keresztény ifjut, kinek kivégeztetésénél neki is hivatalból meg kellett jelenni, megkötözött kezekkel és lábakkal egy óriási gerebenbe bedobták, melyben a szerencsétlen az egész vidéken vissza hangzó ordítások közt csak tíz óra lefolyta után volt képes kiszervenvedni.

A hetvenes évek elején az ujsütetű olasz királyi kormánynak minden törekvése oda látszott irányozva lenni, hogy a katolikus papságnak hitelét és becsületét teljesen tönkre tegye, mire nézve azon időben a leggyűlöletesebb papbántalmazások voltak napirenden. Egy este Benzia kanonok nagy elkeseredettséggel beszélé, hogy az utcán egy vele szemközt jövő siheder arcul köpte, s kérdésemre, hogy mikép torlotta vissza, avete ragione — ugymond — felelém neki, c'e vostro tempo, azaz: jól teszed, most a ti időtök járja. Máskor egy másik Crcič nevű kanonok mondá, hogy őt meg sárral dobálták meg Hasonló bántalmazásnak volt kitéve Gmitter Alphons atya is, kit egy mellette elmenő ember csupa pajkosságból mellbe lökött. Egy olasz papot vásott utcai gyermekek kövekkel hajigálták meg, mire ez, magasra emelt jobbjaival áldást adott reájok; persze, hogy azt is gondolhatta magában: ab eo benedicamini, in cuius honorem cremabini. De legkebelrázóbb volt egy öreg törődött olasz papnak az Al Gesu templom előtti téren százak szemeláttára történt kegyetlen agyba-főbe való veretése anélkül, hogy a nézők seregéből csak egy ember is fellépett volna az embertelenül sértett papnak védelmezésére.

Mindezek és számtalan egyéb hasonnemű a jelzett

időben Rómában napi renden volt bántalmazások csak gyakorlati végrehajtásai voltak azon egyház- és pápaellenes rendeleteknek, melyek a rabló módon betolakodott olasz kormány közegei által tervszerűleg lettek megindítva. És mégis voltak esetek, amelyekben épen ezen istentelen kormány emberei elég vakmerők voltak a pápát és ennek előbbi kormányrendszerét vádolni mindazon kicsapongásokért, melyek azon időben Rómát az egész becsületes világ szemeiben gyűlöletessé tették. Egy ilyen szemtelen kifakadásnak egy alkalommal magam is voltam szem- és fültanuja.

Ugyanis Rómában volt tartózkodásomnak ideje alatt felső Olaszországnak Róma, Turin és Velence városok által képzett háromszögében fekvő nevezetesebb helyek és városok beutazása és illetőleg meglátogatása közben a Parma és Piazenza közötti vasutvonalon egy, hozzánk csatlakozott olasz hadseregbeli katonatiszt egyébről sem beszélt, mint a pápának az elmúlt időbeni rossz kormányáról, ezt állítván fel bünbakul mindazon rendetlenségekkel szemben, melyek akkor Rómát elárasztották. Én hallgatva figyeltem egy darab ideig, várván, hogy a társaságban lévő két sz. Ferenc rendi szerzetes és egy korosabb világi pap esetleg beleszóljanak, de midőn ezeknek tettetett közömbösségét észre vettem, Signore Tenente, mondtam a vádaskodó tisztnek, engedjé, hogy önnek vádjaira egy hasonlatossággal feleljek.

A Rómában ez ideig uralkodó törvényeket, véleményem szerint igen helyesen lehet a szentelt vízhez (aqua benedetta) hasonlítani; valamint ez csak addig tartja meg az ő symbolicus jelentőségét, míg tisztán hagyatik, de azon percben, midőn egy idegen folyadék, például valamely szennyes moslék kevertetik közbe, megszűnik a tisztaságnak jelképe lenni, következésképp elveszti azon erkölcsi hatását, melyet a hit azelőtt tulajdonított neki. És ime, épen így áll a dolog a volt pápai kormányrendeletekkel; addig, míg ezek egyedül működtek, elég hathatóságok is voltak mindennemű kicsapongások megakadályozására; de mióta az új királyi kormány magát a pápa birodalmába behelyezve ennek üdvös törvényeit nem csak maga szegi meg, hanem

fogadott bérencei által tervszerűleg minden pillanatban megsemmisített: lehet-e csodálni, hogy a volt pápai törvények most minden erejüket elvesztették, és épen ezért a gonoszság napról-napra szaporodik? Azonban mindezekért a pápát vádolni, hogy többet ne mondjak, a legkiáltóbb igazágtalanság! — Ezalatt a legelső állomásra érkezve, a tiszt a nélkül, hogy szavaimra csak egy árva szóval is felelt volna, a kocsiból kiszállott, és a nit nem reméltem, többé nem is láttatta magát. Hanem aztán a magukra maradt egyházi férfiak, amily halgatagok voltak azelőtt, oly bőbeszédűek lettek azután, nem győzve eléggé hálálkodni azért, hogy mint ők mondák, az igazságot oly bátran védelmeztem; a pap még azt is megígérte, hogy haza érkezte után az egész eseményt egy katolikus lapban közre fogja bocsátani.

Hogy az egyház üldöztetésére a római Ghettonak (semita fajtát) lakói tehetségök szerint hathatósan közreműködtek, ezt úgy hiszem, nem is igen sokat kell bizonyítgatni. Ezen embereknek, mint mindenütt, ugy Rómában is első teendőjük volt a hirlapok szerkesztését magukhoz ragadni, — és ezekben aztán mindent, a mit csak az emberi képzelet rutat és ocsmányt kikoholhat, a katolikus egyház ellen a világ öt részeibe szélnek ereszteti. Nincs tán a világon nép, mely oly rövid idő alatt akkora változáson ment volna keresztül, mint a zsidók Rómában. Mert mig azelőtt a Ghetton kívül alig lehetett őket látni, s ha meg is jelentek, csak alázatosan és mintegy tapogatózva haladtak előre, a hetvenedik september 20-ka után rögtön oly hányivetiséggel léptek fel, hogy maguk a legliberalisabb emberek is undorral fordultak el tőlök. Valóban, ha valami, már ezen körülmény is eléggé indokolja eddigi fékentartásukat, kik, valamint a ragadozó vad állatok, saját veszedelmes természetük miatt is oda vannak utalva, hogy folytonosan pórázon tartassanak. És mégis mit csinál a hatalmas pápafaló kormány? A helyett, hogy azon természet szabta törvényt követve a vad állatot továbbra is féken tartaná, még inkább hizeleg neki és kegyei után esenkedik; mert mit is jelent

egyebet azon eljárása, melynek folytán nem csak a zsidó tanulóknak, hanem még a zsidó katonáknak is illető ünnepeik alkalmával nyolc napi szabadságidőt engedélyeznek, míg ellenben a katolikus katonákat egyik nap úgy mint a másikon, sőt ünnepnapokon jobban, mint egyébkor irgalmatlanul meghurczolják?

Mialatt az új olasz kormány és ennek satellesei a pápának csak keserüséget okoznak, a régi hű rómaiak egy alkalmat sem mulasztanak el iránta való fiúi ragaszkodásuk bebizonyítására. Minden vasárnap más-más plebániabeli hívek jelennek meg előtte, s egy ilyen alkalommal történt, hogy a pápának predikációja közben kiejtett következő szavaira: „reméllem, hogy ti mindig hívek lesztek az Egyházhoz“ a tömegből egy csengő női hang *s e m p r e* (mindig) szót hallatott, mire az egész, legalább is egypár ezer főnyi közönség, mintha valamely titkos rugó által lett volna felvillanyozva, „*sempre, sempre*“ kiáltásokra fakadt; a jelenet oly megható volt, hogy körültekintve nem egy szemben láttam könyeket ragyogni.

Egy alkalommal az egyházi ügyek rendezése, vagy inkább üldözése közben az olasz vallásügyi ministerium részéről a magyar kath. autonomiai programot hozták hozám azon kéréssel, hogy azt olaszra fordítsam; örömmel teljesítém a munkát, mert azon véleményben voltam, hogy az említett füzetben felhozott jogok az olasz egyházra nézve is üdvösök lesznek; azonban hasztalan volt minden fáradságom, mert az olasz kormány kiindulási pontjához hiven utonálló rabló módjára addig fosztogatta az Egyházat, míg csak egy filléryi értéket találhatott.

Jeles egy pár magyar fiu készült akkori időben Rómában az egyházi pályára. Gidófalvy erdélyi, és Matkovits kolocsamegyei növendékpapok, mind a kettőről, amennyire szerencsém volt őket ismerni, teljes reménnyel feltehetem, hogy egykor egyházunknak nem csak diszére, hanem tekintve az azt minden oldalról ostromló ellenséges rohamokat, egyszersmind hathatós védelmére is fognak szolgálni.

Végre nem tehetem, hogy befejezésül még bizonyos

Soldatics nevü veszprémi származásu hazánkfiát és a magyar főpapok által is ismert első rendü festézt itt fel ne említsem. Ezen jeles férfiuban a kitünő művészi talentum és legbensőbb vallásosság oly szorosán vannak egybefűzve, hogy kezei közül soha más, mint a legfeddhetlenebb katólikus jellegü művek kerülnek ki; minthogy pedig épen ezen dolgozatok napjainkban a legkevésebbé keresettek, a jeles művész kénytelen folytonos munkahiánnyal küzdeni. Nem egy római művésztől hallottam mondatni: „Soldatics mindaddig nem fog boldogulni, míg profán és frivol munkák kiállítására nem szánja magát“; de ő ezt épen azért, mert szilárd vallásos meggyőződéssel bír, soha sem fogja cselekedni. Minélfogva igen kívánatos volna, hogy templomfestések és oltárképek készítése által neki minél több megrendelések szereztetnének. Ezáltal kettős cél éretnék el: első sorban egy érdemtelves katólikus művész karoltatnék fel; azután pedig a megrendelők biztosítva lennének, hogy templomjaikat és termeiket a legremekebb művekkel fogják elláthatni. Strossmayer diákovári püspöknek, midőn az általa újból felépített cathedralis temploma számára művészt keresett, Soldatics is volt ajánlva, de a püspök mint mondák, ezt azért, mert magyar, mellőzvé, a nyolcvanezer forintos munkát egy bécsi német kezeire bizta.

HARMADIK FEJEZET.

Genf 1872 Május—Augustus.

Miután Rómában utlevelem láttomozásáért a francia követségnél tíz frankot lefizettem, Turinon át és a világhírü s félóráig tartó montcenisi tunnelen keresztül a minden embert egyenlőnek tartó, de mindemellett a katólikust mégis csupa szabadelvüségből halálra üldözö svájci köztársaság földjére siettem. Hogy a francia és svájci határon utlevelem szinte ugy, mint málhám szigoru rigorosumnak lettek alávetve, ugy vélem, emlitenem sem kell. Szavojában, melynek egy részén áthaladtunk, már előre kezdtük izlelni

a svájci tájékat, mert már itt is látni a tartománynak hullámzó változatosságát és a gyönyörű növényzetet, mely Svájcnak világra szóló hírességét okozza, nem lévén talán egész Európában ország, melyben a növényzet oly dusan viritana, mint Svájcban.

Mennyire elüt a francia ember jelleme az olaszétól, azt mindjárt elején, főképp a bevásárlások alkalmával tapasztaltam. Mert míg az olasz, kivétel nélkül, portékáját legalább is háromszoros áron kínálgatja, de végre harmad áráért is odaadja, a francia kizárva minden alkudozást, első sorban is a legutolsó árt szabja ki, és ha a vevő esetleg alkudozni akarna vele, vagy megboszonkodik, vagy megvető tekintettel azt mondja: Monsieur, nous ne marchandons pas; azaz: Uram, mi nem szoktunk alkudozni. Egyébiránt úgy vettem észre, hogy maguk az olaszok is érzik jellemök ezen aljasságát, mert a hol csak szerit tehetik, egymást a legfeketébb színekben festegetik. Bő alkalmam volt ezt Nápoly melletti Ischia szigetén tapasztalni, hol a velem egy szállodában lakott calabriai birtokosok magán társalgásunkban egyébről sem beszélgettek, mint a távol levő másiknak önösségéről, fősvényységéről s egyéb ezekhez hasonló szép tulajdonairól, jöllehet hogy egyik sem volt jobb a másiknál.

Genfben lett elhelyezkedésem után azonnal a tó megtekintésére siettem. Ezen tó, melyet Leman, de közönségesen Genfi tónak neveznek, éjszak-nyugati tájról Rhone folyó minőségében ereszkedik Genf felé, de mielőtt még ezt elérné, már fentebb néhány mérföldnyire a folyó medre szélesedni kezd és fokonkint, kivált Genf közelében egy jókora szélességű tóvá alakul, melynek vize látszatra egészen nyugodt állapotban van, de mindamellett csiga módjára lassan-lassan tovább halad, míg a városon kívül ismét egy keskeny, de igenis rohamos folyóvá átváltozva, előbbi neve alatt tovább foly.

Genf városa a tónak mind a két partját foglalja el. A tó partjai minden részről vastag falakkal és az ezekből felemelkedő biztos védvekkal vannak szegélyezve. Ezenkívül

a város két oldala felől két hatalmas védgát nyulik be a tó közepéig, mely által egy szép és teljesen biztos kikötő nyer alakulást, s amelyben a gőzösök s egyéb vízi járművek veszély nélkül horgonyoznak. A víz mélysége nem lehet igen nagy, legalább a város keretében, minthogy nem egyszer láttam, hogy a hajókat evezők helyett csak hossza és a tó fenekére támasztott póznák segítségével toloncozták. A kikötőnek délnyugati részén egy gyönyörű hid köti össze a két városrészt, mely tágas voltára és architectonicus szépségére nézve e hasonnemű művek között méltán a legjelesebbek közé számíthatatik. A hid oldalán egy szép és kies parknak berendezett szigetekcske fekszik, melyen túl a tó medre már annyira összeszorul, hogy egyik partról a másikig erős gerendákból alakult gát lett alkalmazható, mely által a víz színvonala jóval felemeltetett, de egyuttal a víz a gerendákon át nagyobb esést is kap, és lefolyását azután a megkeskenyített mederben annál rohamosabb sebességgel folytatja; mely körülmény gazdasági szempontból akkép van felhasználva, hogy valamivel alább magán a vízben erős czölöpökre két malom van felállítva, melyeknek alulcsapó kerekerei a gőzerő hatásával vetekednek.

A fentebb említett gerendarekeszen túl van a vízben még két kis sziget, melyek mindegyike be van építve, és a két parttal négy gyönyörű hidon közlekedik. A tónak hajózható része csak a fentebb jelzett hidig terjed; ezen túl, a víznek iszonyu sebessége miatt még kis ladikokon sem lehet rajta hajózáni. A városon kívül egy puskalövésnyi távolságban egy Arve nevű kis folyó egyesül az ismét rohamos folyóvá átalakult Rohne vizével, melynek társaságában azután magas partok között folytatja útját lefelé Franciaországba. A tavon hat csinos gőzös tartja naponkinti járását, mely alkalommal gyakran kéjkirándulásokat tesz, és ilyenkor e tónak mind a két partján fekvő városokat egy frankért meglátogathatni.

A széles Montblanc utcának alsó végéről gyönyörű kilátást élvezhetni. Baloldalról a tónak hosszában két oldaldomb tűnik fel gyönyörű viritó növényzetével és közte-

közte kifehérlő uri lakásokkal; magán a tapon a feljebb alább uszkáló gőzösök és a tónak két oldalán az ezüst szalagként végig huzódó, folytonosan tisztán tartott országos utak. Jobb kézre, a tónak keleti oldalán látni a gyönyörűséges parkot, ezen túl pedig az ó városnak magas hegyen épült amphitheatralis alakú házsorait; végre az egésznek mintegy koszoru gyanánt szolgáló, festői szépségű Monnetiere hegyláncot, mely a város határával párhuzamos irányban huzódva egy óriási fal alakjában mutatkozik, melyen, dacára függőleges meredekségének, egy igen biztos gyalogut van magából a hegy oldalából kilopva; ezen hegynek megmászása, igaz, hogy egy kis fáradságba kerül. de a felkapaszkodó dusan fogja magát megjutalmazva látni az ott feltalált környezetével. Első sorban is a hegyszorosban egy gyönyörűséges helysége bukkanik, melyből kiérve Szavoyának nagy részét egy pillanattal felfoghatja, s ennek hullámzatos talaján dúsan viritó növényzet között a sűrűen elszórt csinos helységeket, s ezek mellett végig kigyózó kis Arve folyót szemlélheti. Ha pedig visszafordulva, a genfi oldalra tekint, ezen részen ugyszólván lábai alatt látja Genf városát egész terjedelmében, az ezen városnak ölében fényeskedő Leman tót; ezen tónak mesze Franciaországba bekanyarodó részét, s végre ennek mindkét oldalán fekvő csinos helységeket körülvéttelve szép mezeikkel és diszes kertjeikkel.

A fent említett kis hegyi helység szintén mint a hegy maga Mounetiernek neveztetik, és a hegynek huszárnyereg alakú mélyedésében fekszik, s mint határhelység Svájc és Franciaország között, tele van elegáns nyári lakokkal, melyeket idegenek, leginkább pedig angolok tartanak elfoglalva, hol a jó levegő mellett még a csendes falusi magányt és a hegyről szép kilátást is élvezik. A várost, mint fentebb mondtam, a tó két részre osztja; ennek jobb oldalán fekvő Paquis nevű külváros oly mély talajra volt építve, hogy utcáit közel egy öl magasságra fel kellett tölteni, különben a tó áradásainak lett volna mindenkor kitéve.

A baloldalon fekvő rész, a tulajdonképeni régi város

magas dombon fekszik, melyet bátran hegynek is el lehetne keresztelni; valaha erős, bástyázott falakkal és árkokkal volt bekerítve, amelyek nyomai némely helyeken még ma is láthatók. Ezen felső városban létező egyetlen katolikus templomot (l'Eglise allemande-st) legújabb időben erőszak-
kal elvették a katolikusoktól, és azt az ugynevezett ó-katolikusoknak engedték át, jöllehet a község alig néhány egyént számított. De a katolikusok e helyett mindjárt egy más, igen szép és tágas téren fekvő épületet vettek száz-ezer frankon, mely épület azelőtt Temple unique név alatt a legdühösebb szabadkőműveseknek clubhelyiségül szolgált; maga az épület mind tágas voltára, mint szinte gyönyörű építészeti modorára nézve a városnak legszebb építményei közé tartozik, úgy, hogy a katolikusok a cserével inkább nyertek, mint vesztek; főleg ha tekintetbe vesszük, hogy az azelőtt a pokolnak szolgálatában álló helyiség — Isten tiszteletére lett átváltoztatva.

Van még a városban a tó balpartján elterülő lapályon egy, sz. József tiszteletére emelt új templom, mely azonban a katolikus község szegénysége miatt nagyrészt még adóssággal van terhelve, és a gyéren befolyó alamizna miatt méltán félhető, nehogy idő tolytával a hitelezők azt is lefoglalják, ha csak valami jötevé hathatós segélyével közbe nem lép.

A harmadik és igazán nagyszerű katolikus templom a góth stylben épült cathedrális, melyet Mermillod püspök részint saját, részint pedig jótékony adakozás útján begyűlt pénzekből az illető municipalis hatóságnak legcsekélyebb hozzájárulása nélkül a melléje csatolt igen szerény püspöki lakkal emeltetett fel. És mégis, dacára ezen körülménynek a genfi sectáriusok gonoszsága most már ezt is el akarja a katolikusoktól rabolni, (sőt amint későbbi években megtudtam, el is rabolta.)

Genfnek legjelesebb és legérdekesebb temploma az ugynevezett sz. Péter egyháza, mely fent a várban s hihetőleg még a tizedik században emeltetett, de amely, fájdalom, már Cálvin által lett követőinek számára elfoglalva,

és azon idő óta folytonosan is ezeknek birtokában van. Ezen ódon építménynek egyik tornyán következő felírást olvastam: Haec turris a fundamento restaurata est anno M. II. X. azaz 1210-dik évben. Nem csekély meglepetéssel néztem egyik vasárnap az említett templom predikátorának igazán bizarr eljárását; amennyiben már beszédjének tartására nem bokáig érő tógában, mint ezt a magyar kálvinista predikátorok teszik, hanem egészen polgári ruhában jelent meg, azután pedig mindjárt, mihelyt a szószékről leszállt, a közönséggel feltett kalap mellett a legkedélyesebb társalgásba ereszkedett, mintegy önkénytelenül bebizonyítani akarván, hogy a kálvinista templom nem is szorosán vett Istenháza, mely természetesen a legmélyebb tiszteletet igényli, hanem csak profán előadási színpadnak tekintendő, melyben azon percben, amidőn a predikátor az ő szereplését bevégezte, mindenki fel van jogositva kedve és kénye szerint eljárni. Egyébiránt ezen nincs is mit csodálkozni; mert ezen építmények nem tartalmazván keretükben a legmagasztosabb oltári szentséget, és ezzel az Istennek némi tekintetben testi érzékeinkkel is felfogható jelenlétét, csak azon értelemben vehetik ezt maguknak igénybe, amelyben minden más helyről, sőt az egész határtalan térről is elmondhatni: pleni sunt coeli et terra sat., — azaz: az ég és föld tele van az Isten dicsőségével. — Holott ellenben a katolikus templomok épen az említett szempontból mindenkor szent helyeknek tekintetnek, és ezek csakis kizárólag az isteni szolgálatra szentelvek; s innét magyarázhatni azután, hogy bennök a napnak minden óráiban ájtatos imádkozókkal találkozhatni.

A genfi iskolákról csak dicséretest mondhatok. Maguk az iskolaépületek tágas termeikkel és téres udvaraikkal akár palotáknak is beillenének, legalább ami a fizikai szükségességet illeti, minden kívánhatóságnak tökéletesen megfelelnek. Különben jó rendben találtam a Freres des Ecoles oskolatestvérek által vezetett katolikus iskolákat is, melyekben nem csak a mechanikai felszerelvények, hanem a didactikai tanmodor is a lehető legtökéletesebbnek

mutatkozott. És mégis a genfi bölcs tanács épen azon időben, hogy köztök laktam, jónak találta az említett szerzetes rendet iskolája vezetésétől felmenteni, és ennek tagjait, mint valami veszedelmes összeesküvőket területének határából is kitiltani, és miért? Mert amint azt befolyásos kálvinista egyéniségektől hallottam: „a gyermekekkel mindig imádkoztattak“ *parce qu'ils prient toujours*, mondák nagy páthossal; *et vous, felelém nekik: est ce que vous ne priéz jamais? Tant pis pour vous!*

Mermillod jeles püspököt, ki azon időben Genfben, tehát nem csak székhelyén, hanem szülővárosában is tartózkodott, többször volt szerencsém nem csak a templomban látni, hanem saját lakhelyén is megtisztelni, s valószínűleg ezen viszonynak köszönhetem azt, amit évek mulva és csak hazámba lett visszatérésem után tudtam meg: hogy t. i. a svájci becsületes központi kormány Bernből a magyar ministerium utján a pécsi püspöki hivatalhoz tudakoló kerészetet menesztett személyiségem ki és miléte felől? Hány ezer világfelforgató egyén fordul meg köztük a nélkül, hogy csak tudomást is vennének róluk — és egy békés s egyedül a tájnak szemlélésével és a föld ritkaságainak tanulmányozásával foglalkozó ember valami veszedelmes és dicső republikájokat végromlással fenyegető egyéniség volt előttük!? Megfordulnak bizony és naponkint is fel-feltünedeznek köztök sok, részint szándékosan gonosz, szenvedélyes forradalmárok; részint öntudatlanul rajongó, de azért az emberiség közbékéjére nézve nem kevésbé veszedelmes idealisták, kik közé fájdalom! magyar hazánk is meg-megadja koronkint a maga contingensét. Nem csekély meglepetésemre szolgált itt nyomába jönni egy oly férfiúnak, kit állásánál és személyiségénél fogva mindenütt másutt inkább, mint a szabadkőművesek sorában gyaníthatónak gondoltam. És ezen egyén jelenleg is (1879-ben meghalt) hazánkban nem csak nagy szerepet játszik, hanem oly hatalmas befolyást gyakorol, már t. i. ott, a hol — hogy állásokhoz és hivatalokhoz juttat mindenkit, ki elég ügyességel bir hathatós pártfogását megnyerhetni. Azonban

ezen embernél is, más a bőr, és más az állat, amelyet az takar.

Volt azonban ezen kálvinista Rómában is egy incidens, mely nagy lelki meglepedésemre szolgált; értem az 1872-ki urnapi sz. menetet, melynek Genf Carouge nevű külvárosában magam is szemtanuja voltam. Az utcákon, amelyeken a processió áthaladott, több helyen zöld galakkal, és különféle színű szövetekkel ékesített diadalivek voltak felállítva, a házsorok mellett mindvégig zöld ágak diszeskedtek, és az oltárok szabad ég alatt mindenütt a legnagyobb fényben felállítva voltak. A processiót nyolc doboselőzte meg, s mikor ezek szüneteltek, tíz trombitás által váltattak fel; leánykák, öt évestől fölfelé, mind fehérbe öltözve sorban lépdeltek; az eget négy csinosan öltözött fiatal ember vitte; a szentség előtt nyolc miniser gyerek szünet nélkül tömjénezett. A processióban részt vett sokaságot bátram négyezerre becsülhettem, kik mindnyájan áldásadásakor térdreborultak. Szóval, az egész szertartás oly lélekemelő áhitattal végződött, hogy hozzá hasonlót tisztán katolikus helyen is ritkán találhatni.

Genfben, mint mondák, huszonhét ezer katolikus van, tehát az egész lakosságnak több mint fele; hogy pedig mind e mellett itt a kálvinista elem a tulnyomó, és a katolikusok forma szerinti üldöztetésnek vannak kitéve, annak okát részint a kálvinistáknak még ott is, ahol kisebbségben vannak, természetszerű erőszakoskodásában, részint pedig abban kell keresni, hogy a katolikusok nagyobb része szegény bevándorlott szavóyai munkásokból áll; a tehetősb, és hatalmasb katolikusok pedig a kálvinistáknál is rosszabbak. Különösen az itt lakó németeknél tapasztaltam, hogy kevesebbet adnak vallásukra, mint bármely más felekezetek; ellenben a francia katolikusok általában vallásbuzgók, és az isteni szolgálatuk ideje alatt a templomokat megis töltik.

Ami a közbiztonságot illeti, az a városban szinte úgy mint környékén a legteljesebb; összevissza járhatni az egész vidéket, anélkül, hogy legkisebb veszélynek is lenne

valaki kitéve; sőt az ugynevezett *Maison de Campagne* kerti és mezei kéjlakok külső ajtai is, dacára elszigetelt állásuknak, nagy része csak üveg táblákkal beraított szárnyakkal bírnak.

A városon kívüli sétálások a legélvezetesebb szórakozások közé tartoznak, minthogy az utak még a várostól nagyobb távolságban is seprés és kaparás által folytonosan tisztán tartatnak; sokszor a tó méntében a terebélyes fák árnyékában, másszor a francia határok felé, melyek a várostól csekély pár órai messzeségben vannak, tettem kirándulásokat; egy ilyen alkalommal betekintettem Fernaybe, Voltaire-nek egykori hirhedt Tusculánumába. Az ut oda Grand Saconnexen keresztül vezet, melynek templomát, jöllehet az egész lakosság katolikusokból állott, épen azon időben néhány cselszövő erőszakkal az ó-katolikusok rendelkezése alá bocsátotta.

Fernay két, éjszak-déli irányban elvonuló dombnak közepette, körül belül egy órányi szélességű völgynek kebelében fekszik; az egész táj, néhány csekély szántóföldet kivéve, csupa gyümölcsös kertekből áll. Voltaire-nek emeletes kastélya a falu éjszaki részén igen sűrűen beültetett gyümölcsfák között áll, s elég regényes hely lehetett az istentagadó philosophus részére. A nép, úgy látszik, igen közönbösen veszi a Voltaire emléke által neki jutott kitüntetést, és ha az ott gyakran megforduló idegenek őt ezen szerencséjére nem emlékeztetnék, bizonyára egy pár lustrum elégséges lenne Voltaire-nek emlékét a vidéken teljes feledékenységbe hozni.

Genf határában és környékén sehol sem látni terjedelmes buza, rozs és egyéb gabona termő táblákat; a külső gazdaság nagyobb részt csak rétművelésre levén korlátozva. A nyaraló kastélyokhoz tartozó terjedelmes kertek is mind kaszálóknak használtatnak, mert, mind mondák, ezen gazdálkodási rendszer a másiknál sokkal jövedelmezőbb.

Schweicot emlegetve, azt vélnők, hogy itt a leggyökeresebb democraticus szellem uralkodik; vagy is más szóval: azt hinnők, hogy a sveici nép mind valóságos paradicsomi

testvériségben él egymással. Azonban itt is, mint mindenütt a *democratia* csak cím és külszín, valóságban pedig a kasztszellem sokkal kifejlődöttebb, mint bármely más ezeréves monarchiában. Igaz, hogy itt se grófok se bárók nincsenek; de ezek helyett a pénzes bankár dölyfben és büszkeségben tultesz a világ minden méltóságain; ezt követi a gazdag nagykereskedő, ki előtt a szatócs csupa szolgálélek; ez meg ismét az iparosnál tartja magát nagyobbnek; míg végre ezen utolsó a kapával és ásóval dolgozó napszámost valóságos igavonó marhának tekinti: *Tout comme chez nous!*

Mielőtt e cikket befejezném, foglaljon itt helyet még egy *comicus* eseménynek feljegyzése. Azalatt, míg genfi lakos voltam, egy alkalommal a szobám ajtaja előtti folyosón két egymással perlekedő nőszemély oly sértéseket követett el egymáson, hogy az ügynek a törvényszék eleibe kellett kerülnie; minthogy az egyik reám is, mint önkénytelen szemlélőre hivatkozott — kénytelen voltam magam is tanuskodni. Ezen alkalommal a tanuk, felesketéséről szó sem volt, hanem a tanunak egyszerű *je parle la vérité* én igazat beszélek, szavai után, a bíró kimondja ítéletét. A jelzett esetben az volt a győztes, aki mellett én tanuskodtam.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Nizza 1872/3 September. — Mártius.

Kedves P. Barátom! Engedd, hogy ez egyszer a gyilkos tövisekkel bélelt politikának, melyben különben is, Bismarck mondásakint s valószínűleg csak is az ő politikájában, se morál, se becsület nincsen, békét hagyva, jelen beszélgetésünk tárgyaul azon többé, kevésbé érdekes eseményeket válaszszam, melyeket több évig tartó utazásom közben időm és alkalmam volt tapasztalni; s hogy magamat némüleg az idő járásához is hozzá alkalmazzam, úgy vélem, nem fogok rosszul cselekedni, ha ezen gyönyörű tavaszi na-

pokban, szemeimet legelőször is Nizzára vetem, azon Nizzára, mely mind fekvésének festői szépségére, mind pedig éghajlatának szelid mérsékletére nézve minden bizonynyal Európának legbájosabb tájai közé tartozik.

Nizza, Franciaországnak délkeleti szögében fekvő város, háromszáz évvel Krisztus Urunk előtt a Marseilleben már akkor megtelepedett phóciai görögök által alapított s nyelvükön N i k é -nek, vagy is g y ő z e d e l m e s n e k nevezték el azon győzelem megörökítésére, melyet ők a szomszéd liguriai népek felett vívtak ki. Ezen város, már fekvésénél fogva is, mint határpontja két egymás közt szünet nélkül versenyző országnak, elejétől fogva, a legujabb időig iszonyu sok viszontagságokon esett keresztül. Birták ezt legelőször is a görögök, azután a rómaiak, ezeket követték az afrikai mórok, kik után ismét gothok, vizigothok és burgundiak következtek a 10-dik, 11-dik és 12-dik századokban.

Ujabb időben franciák és olaszok közt folyt a tusa miatta, kik azt, hol szépszerivel, hol pedig erőszakkal iparkodtak egymás kezei közül kiragadni. A többi közt kemény ostromot állt ki Nizza 1543 dik év augusztus 5-kén, midőn a franciákkal szövethetzett törökök Barbarossa vezérlete alatt a nizzai tengert hadihajóikkal ellepték. — Az ostrom mind a száraz, mind a tengeri oldalról hosszabb ideig tartott már, és a védők kifáradva és megfogyatkozva, már-már a feladás felett tanácskoztak, midőn egy, Catharina Segurana nevű asszonynak őket nem csak beszédével ujra fellelkesíteni, hanem zászlót ragadva saját példájával a kirohanásra is rábirni sikerült. Ezen kirohanás oly rögtön és oly dühvel történt, hogy a törökök megrémülve, turbánjaikat és jatagánjaikat elhányva eszeveszetten a tenger felé futottak, és a kiknek sikerült a hajókra felkapni, megmenekültek, a többi pedig a nagy tolongás közben a tengerbe fulladt. A megmenekültek kifeszítvén vitorláikat visszasiáltak hazájokba, megeléglvén az egyszer a reájok nézve is oly természetellenes francia szövetséget.

Nizza és vidéke közel négyszáz esztendeig kiegészítő

része volt Olaszországnak, és csak a legújabb időben 1860-ban csatoltatott Franciaországhoz — de törzsökös lakói most is testestől lelkestől olasz érzelműek, és kivéve a közelebbről érdekelteket, a nagyobb rész inkább szeretne ma, mint holnap ismét olasz jogar alá kerülni. Nem egyszer hallottam őket ekkép nyilatkozni; a franciák csak háboruszkodni szeretnek, s midőn győztesek, övék a haszon és a dicsőség, ha pedig vereséget kapunk, akkor a pénz és ember vesztésén kívül, még a gyalázatban is meg kell velők osztzkodnunk. Amennyire van szerencsém a két kormányt ismerni, azt tartom, hogy a változás esetére is csak eben gubát cserélnének.

A mi Nizzát régenten szinte úgy mint mai nap nevezetessé teszi, az az ő szelid éghajlata és mérsékelt légköre. Mig talán a világon mindenütt, hasonló meridián alatt télen át kisebb nagyobb mértékben valóságos tél van, itt a téli hónapokban is igazi nyári melegség uralkodik; téli ruhára épen nincs szükség, és decemberben a napernyő épen úgy használtatik mint júliusban. A köművesek megszakasztás nélkül egész éven át falznak, a kertészek ásnak és vete-ményeznek; sőt ami a téli nap hevéről legjobban tanuskodik, az azon körülmény, hogy december 15-kén a várost környező rétekben saját szememmel láttam nőket és férfiakat sarju-takarítással foglalatoskodni.

Fel is használják ezt a világ minden uri és nem uri, de pénzes emberei. — Látni itt angolt, dán, svédet, lengyelt németet, magyart, ázsiait, afrikait és amerikaiit oly nagy számban, hogy az évenként itt telelő idegenek száma sokszor a tizezeret is megközelíti.

Oka pedig ezen rendkívüli tüneménynek az Alphegység sajátosságos alakzatában rejlik. Ezen rengeteg heglánc Nizzát valóságos patkó alakban környezi oly módon, hogy ennek két szárnya egész a tenger színéig előnyomul. Ez által Nizza a száraz föld bármelyik oldaláról berohanó hideg szelektől tökéletesen fedve van, mig a déli, vagy is tengeri nyílt részről az afrikai szelek közvetítésével folytonos meleg-ségben tartatik. Ezen, alig egy-pár négyszög mértföldnyi

kis tért, méltán az egykori éden versenytársának tekint-
hetni, melynek kies szépségét még nagy mérvben fokozzák
a területén kisebb-nagyobb emelkedésben kimagasló dombok,
az ezeken elszórt szebbnél szebb nyaralók, környezve a
legritkább tropicus növényzettel díszelő kertektől; s végre
mindezen diszitményeknek mintegy keretül szolgáló kelle-
mes légméréslet, oly varázst kölcsönöznek ezen kis paradi-
csomnak, hogy a legéletuntabb ember is lehetetlen, hogy itt
új életerőre fel ne ébredjen.

Ezen kis határnak egyik kiváló szépségét képezi az
ugynevezett Chateau-hegy, mely a térnek déli oldalán köz-
vetlenül a tenger hullámaiból mintegy hatvan meternyi ma-
gasságra emelkedik fel. Nevét azon erősítő művektől nyerte,
melyeket rajta még a rómaiak emeltek s melyeknek kere-
tében későbbben a székes templom és egyéb épületek foglal-
tak helyet. Ezen erőség számtalan ostromot állott ki, míg
végre a 18-dik század vége felé a frauciák által elfoglaltat-
ván, bizonyosan stratégiai okokból a benne foglalt épületek-
kel együtt légbe röptetett; a szétdult műnek egykori nagy-
ságáról a még most is imitt amott kimeredező terjedelmes
romok világosan tanuskodnak. Jelenleg néhány gazdasági
épületen és egy katonai őrállomáson kívül egyéb lakhelyek
nem léteznek rajta; de a helyett az egész hegy sűrűen be-
ültetett fasoraival és gondosan fentartott ösvényeivel egyikét
a legélvezetdus sétányoknak szolgáltatja, a tetejéről való ki-
látás pedig, lehetetlen hogy a legkülönböesebb szemlélőben
is elragadtatást ne okozzon. Ha a lábai alatt tátongó mély-
ségbe letekint, ott látja a hegy tövét egész körben átölelő,
és a szép Paillon folyó által két részre felosztott várost,
melynek két partján elnyúló pompás házsorok, széles utcái-
val mesterileg vonalozott rajzok gyanánt tűnnek fel, ezeken
tul pedig az egész tért elfoglaló narancs és citrom erdőket,
melyeknek zöld kebeléből a legigézőbb nyaraló kastélyok
fehérlenek ki.

Ha pedig feltekint, maga előtt látja nem nagy távol-
ságban az egekig feltornyosult Alpokat a növényzet minő-
sége szerint mintegy szabályszerűleg osztályozva. Mert míg

a hegy tövét a legkieesebb narancs- és citrom erdők vegyese-
sen a különféle veteményes kertekkel ékesítik, annak leg-
közelebbi lejtőjét már olaj- és sz. János kenyér-fa telepek
lepik el, melyeket néhány száz öllel feljebb csak szálás
fenyvek váltják fel — De a legkülönösebb látványt nyujt-
ják a hegyek ormai, melyek az ő bizar alakzatukkal és a
kopár sziklákról visszaverődött fénysugarakkal valóságos
szemkápráztató tükrök képét szolgáltatják.

Végre ha délnek fordulva, szemeit az előtte határnél-
küli végtelenségben elterülő tengerre veti, mily elragadtató
jelenet tűnik fel előtte! Ott látja a kifeszített vitorlával
uszáló két és három árbocos nagy hajókat, melyek a messze
távolságban ide s tova mozgó óriási hattyukhoz hasonlítanak;
ott a magas kéményeikből füstölgő gőzösoket, melyeket
képzeletében villámsebeséggel tovaftató terjedelmes gyárok-
nak vél tarthatni; ott végre a hullámok közt bukdácsoló
kis bárkákat, melyeket egy-egy percre a habok barázdái
közt szemei elől elvesztvén, azt gondolja, hogy végképen
elmerültek, míg a másik percben már ismét a víz színén
látja őket ringatózni.

Nem kevésbé érdekesek a városnak alantabb fekvő
sétaterői, részint a Paillon folyó két partjain óriási platánok
árnyékában, részint pedig közvetlenül a tenger mellett
Promenade Anglaise nevezete alatt. Ez utolsót a többi közt
leginkább az angol aristocrazia látogatja, melyen vagy szé-
keken üldögélve társalognak, vagy pedig fel s alá járkálnak.
Ezen sétányokon különösen feltűnő a tropicus fáknak soka-
sága. Látni itt terebélyes füzfa nagyságu oleandereket, és
valóságos indiai szegfü-borsfákat, és az ezek közt felosztott
parterrekben, december és januárban épen úgy mint május-
ban és juniusbán frisen és élénken virágzó rózsa-bokrokat.
E sétányon volt szerencsém egy alkalommal Batthyány
Géza gróffal találkozhatni, ki bájos nevével a telet ez időben
szinte itt töltötte.

A város népe békés szellemű s különösen az idegenek
irányában udvarias, mert ösztönszerűleg érezni látszik, hogy
jólétének nagy részét az ezen idegenek által elköltött pén-

zekből tartja fenn. Mindamellett sehol sem üznek a lakosok oly kevés fényt asztalban, ruházatban és fogatokban, mint épen a nizzaiak, mert, mint állíták, a feleslegest mind az adó nyeli el. Nyelvökre nézve eltérnek mind a franciáktól, mind az olaszoktól, oly annyira, hogy két saját nyelvén társalgó nizzait egyik sem képes a két emlitem nemzetek közül megérteni. Ezen nyelv sajátos vegyülete a görög, arabs, latin, német, olasz és francia szavaknak, s ha ezekhez még hozzá képzeljük e szavak tájias kiejtését, akkor tökéletesen megfoghatóvá lesz, miszerint ezen nyelvet se olasz, se francia nyelvnek, hanem egyenesen csak nizzai szójárásnak kell keresztelni.

De valamint a táj, úgy a benne uralkodó gazdasági rendszer is egészen elüt az egyéb tartományokban bevett gyakorlatoktól. Nem látni itt mezőt vagy szántóföldet, sem szőlőültetvényeket, hanem a város végén mindjárt kezdődnek a kertek kisebb nagyobb kiterjedésben, egyik a másiktól rendesen köfal-kerítés által elválasztva.

Magukban a kertekben vannak a tulajdonosoknak nyaraló és gazdasági épületeik, és a kis udvart kivéve, mely ismét magában egy kis virágos kertet képez, az egész telek sűrűen beültetett narancs, citrom, alma, körte, barack, cseresnye és egyéb gyümölcsfáktól van elfoglalva. Ezen fák alatt, dacára az árnyéknak, a földet mivelik, s ültetnek belé krumplit, karfiolt, ugorkát, salátát, káposztát, de leginkább virágokat, különösen pedig jazmint és violát, melyeket aztán az itt több gyárakban dolgozó parfümöröknek font számra eladják. Egy birtokos, kinek kertjét többször meglátogattam, beszélé, hogy egy, alig fél holdnyi kiterjedésű telkén egy ezer frank értékű ibolyát is megtermeszt évenként. — És minthogy itt tél nincsen, a földet nem engedik üresen heverni soha, hanem amint az egyik növényt kiszedték, a másikat azonnal helyébe ültetik; és csakis innét lehet kimagyarázni, hogy alig egy holdas kertnek birtokosa citromból, narancsból, fügéből s más egyéb gyümölcsből és virágból annyi pénzt bevesz, hogy azzal nem csak adóját leróhatja, hanem egyéb napi szükségzeit is fedezheti.

A mezőgazdasági, amint itt nevezik, la campagne tárgyak közt legfontosabb az olajfa. Ezen fák rendszeren a hegyes és kősziklás telepeket szeretik, s minthogy olyan helyeken diszlenek legjobban, melyekre felmászni még négykézláb sem lehetne, azért az illető birtokosok az ily meredek hegyekbe nyolc, tiz láb szélességű s külső oldalaikon száraz-fallal megerősített terrace-forma barázdákat vágnak.

Ezen barázdák, melyekben az olajfák sorban ültetvék, nem csak veteményes kertek, hanem egyuttal lépcsők gyanánt is szolgálnak arra, hogy az ember rajtok egész a hegy tetejeig feljuthasson. Az olajfa levelére, törzsére és terebélyes ágaira nézve sokat hasonlít a parti fűzfához azon különbséggel, hogy kérge korom-fekete, úgy, hogy messziről égett erdőnek vélné az ember. Bogyója nagyságát és alakját tekintve, a sombogyóval megegyezik, a szint kivéve, mely az érett sombogyónál piros, az olajfa gyümölcsénél pedig egészen tiszta feketévé válik. Az érett bogyó magától kezd hullani november havában, és ezen hullása eltart egész jövő évi áprilisig, mely körülmény a velebánást rendkívül megnehezíti, mert nem lehetvén a szüretet egyszerre megtartani, a gazda kénytelen egész egy fél évig a szedő munkásokkal vesződni, mi annál terhesebb, mivel a fát rázni vagy bottal verni nem lehet, először a fa romlása, azután pedig az éretlen gyümölcsnek az érettel együtt leverettetése miatt — mire nézve szükséges az önkénytes lehullást bevárni és ekkor is a bogyókat csak szemenkint szabad a földről felcsipkedni, mert az összeseprés által a föld- és kavicsdarabok is közbevegyülhetnének, mi a portéka jóságának ártalmára lenne.— Mindezen körülmények a munkát és költséget rendkívül szaporítják. Ehhez járul még azon hátrány is, hogy a fán sokáig fennmaradt bogyókba bizonyos férgek beleveszik magukat, melyek azután a tavaszi gyenge hajtásokat meg rongálják, minek az a következése, hogy ugyanazon fa, két évben egymásután ritkán hoz gyümölcsöt, és így a haszon is az olajfák birtokából évenként csak felesnek mondható. Az érett bogyókat, egy öl, s olykor még szélesebb átmérőjű kőkádakban, lóerő vagy gőzgépek alkalmazásával össze-

zuzzák és az ekkép összetört törkölyt rekettye-vesszőkből font kosarakban rendes sajtók segítségével kipréselik. — Nyolcvan font törköly rendszeren ad tíz litre jó olajt. Az egyszer kipréselt törkölyt langyos vízben ismét feleresztk s azután másodszor is sajtó alá teszik — de ezen második olaj csak égetni való. Végre a másodszor kisajtolt bogyókat megszárogatva tüzelőszer gyanánt felhasználják.

Az ugynevezett sz. János-kenyér fája (Carubier, Bockshörndl) leginkább kősziklás hegyoldalokban diszlik, leveleinek szervezete igen sokat hasonlít az akacfa leveleihez, törzse és terebélyessége egy ötvenéves diófa nagyságát eléri, gyümölcse közvetlenül a fának kérgéből bujik ki, ellenkezőleg az egyéb gyümölcsfákkal, melyeknek gyümölcsei az ágak végén kifakadt viragokból szoktak keletkezni. Ezen kenyérfák oly nagy számban vannak és oly bőven teremnek, hogy gyümölcsüket közönségesen lovak abrakolására használják.

Az indiai szegfűbors-fa, ámbár csak mint diszfa-kertek és sétányok értékesítésére alkalmaztatik, nem csak meghozza szőlőfürt-alaku gyümölcsseit, hanem azokat meg is érleli. Fája és ágai a szomorú fűzhöz igen hasonlók, ellenben vékony és szalag-alaku levelei egy lábnyi hosszúságra is kinőnek. Az ujjak közt összedörzsölt leveleknek erős bors szagát a kezeken és ujjakon még több óra múlva is megérezhetni.

A mi a vallási mozgalmat illeti, a helybeli lakosság mind katolikus. Van helyben egy püspök, a mostani (1873) Sola János nyolcvan éves aggastyán, husz kanonok és hat plébánia. A püspököt a kormány nevezi ki, mit a pápa megerősítése követ; a plébánosokat a püspök alkalmazza, miután a kormány beleegyezését megkapta. A püspököket, kanonokokat és plébánosokat az állam fizeti, a káplányokat a templom fábrikája. Ezen fabrika nevezet alatt értik az egész plébániának oeconomicus részét, ennek jövedelmeit, kiadásait, szóval egész anyagi állapotját. A püspök fizetése az állampénztárból tizenötötezer frank és egy ezer a megye visitatiójára szánt átalány. A kanonokok egyenkint kapnak

tizenhatszáz frankot. A plébánosok több fokozatokra 'felosztvák. Az első osztálynak jár 15 száz frank, a második osztálybelieknek 12 száz; a helyettesek 900 frankot huznak. Mindezek koruk előhaladásánál fogva fizetés-öregbitésben részesülnek. A két osztálybeli plébánosok, ha a 70. évet elérték, egyszáz frankkal többet kapnak. — A helyettesek már 69 éves korukban tizenegy, a hetvenes évek után tizenkét és a hetvenöt év betöltése után tizenháromszáz frankkal díjaztatnak. — A káplányok évi fizetése 6—7 száz frank.

Figyelmet érdemel itt azon körülmény, hogy az egy nap két misének elmondhatására szolgáló engedélyt, vagyis szabadságot, nem csak a püspöki hivatal adja ki közvetlenül és pedig egyedül a legfontosabb okoknál fogva — hanem ezen hatalommal élnek minden plébánosok, sőt a legkisebb kápolnák egyszerű administratorai is, kik mindnyájan feljogosítvák arra, hogy ezen engedélylyel ismét másokat felruházhassanak. Ezt saját tapasztalásomból erősíthetem. Ugyanis egy alkalommal a Garibaldi-téren létező kápolnának curatora megkért, hogy misézzek kápolnájában, s midőn én a missionáriusoknál mondandó misével mentegtettem magamat, — ez nem tesz semmit, ugymond, ime én ezennel önnek felhatalmazást adok, hogy mind a két misét elmondhassa. S midőn én eziránt a püspöki hivatalban felvilágosítást kértem, azt felelték, hogy a nevezett lelkész egészen jogosan járt el.

Van Nizzában a lioni, afrikai missionariusok anyaintézetézetének egy fiók-háza Rue St. Étienne 27-ik sz. alatt. Az udvarban egy csinos kert közepén fekszik a diszesen épült kápolna, s beljebb egy kétemeletes lakház, melyben jelenleg hét misés pap és egy laicus testvér tartózkodik. Valamennyien, az egy főnököt életkor tekintetében kivéve, szép, fiatal, erőteljes, bajuszt és szakált viselő férfiak, s a mi legfőbb, tudományosan is teljesen kiképzettek. Talán a világon nincs testület, melynek tagjai oly általánosan és annyira minden kifogáson kívül töltének be állásukat. Ezen emberek, amennyire közel háromnegyed év lefolyása alatt alkalmam volt tapasztalni, nem csak hogy magasztos hiva-

tásuknak fontosságát és messzeható horderejét tökéletesen felfogják, hanem ahhoz határtalan odaadással is ragaszkodnak és az abból folyó kötelmeket a legbuzgóbb önfeláldozással teljesítik. És ha tekintjük egy részről állásuk és hivatásuk terhes voltát, más részről pedig létezésöknek vagy inkább élélhetésöknek egészen praecarius minőségét, valóban be kell ismernünk, hogy csakis a leghatártalanabb ügyszertet lehetett képes őket ezen állásnak felkarolására reábirni, vagyis a világon a legigazibb és leggenuinabb v o c a t i o.

Főfeladatuk ezen küldéreknek: Afrika nyugati partjain egész a Jóremény-fokig a katolikus hit apostolkodási ügyben munkálkodni. Mily iszonyu terhes egy feladat! A tropikus forróság, mely még a benszülöttekre is lankasztólag hat, az európainak pedig sokszor rögtön halált is okoz, azután a fekete színü benszülöttekkel való bánás, kikben eltekintve koromfekete színök és eltorzított arcvonásaiktól, az egy halhatatlan lelköket kivéve, valóban keveset található azon tulajdonokból, milyeneket azokban szeretünk képzelni és feltalálni, kikkel élni és társalkodni állásunk és kötelességünk parancsolja. Hát ha még ehez a legbizonytalanabb önfenntartási eszközöket tekintjük? Nincs ezeknek sem pénzök, sem jószáguk — sem egyéb biztosított és határozott jövedelmök — a nagylelkü és önkénytes alamizsna azon egyedüli kuforrás, melyből munkás és fáradságos életöket tengetik — és ezen alamizsnát is jóformán csak a különben is számtalan ilyenü intézetek által igénybe vett jólelkü francia katolikusok szolgáltattják. Emlék okáért ide írom az akkor együtt levő nyolc misés papnak neveit: Házfőnök (Superieur) Aldolphe Papetar; hitküldérek; — George Secquer, Tillier, Ollaynier, Sarra, Devoncoux, Geay és Joret.

És az ilyen, minden önzés és önérdék-vadászástól tiszta, egyedül csak az emberiség javáért önfeláldozólag működő férfiakat merészli a mai álszabadelvü világ — nem mondom — kicsinyelni, de meg is vetni, sőt csakis a legvadabb népet jellemző brutális módon üldözni? Minő törpe

pigmeusokká aljasulnak le ezek mellett a mi ugynevezett civilisatoraink? De hagyjuk őket, most az ő idejük járja!

Forduljunk inkább a mi kedves confessorainkhoz. Ezeknek főnöke Adolphe Papetar, 65 éves kis zömök, de életteljes ember, a harmincas években katonatiszt volt az algiri hadseregben, több csatában részt vett az odavaló mórok ellen, melyek egyikében egy ellenséges golyó által mellen találtatván, földre terítettett. Midőn pedig felocsudva, a mellén okozhatott sebet vizsgálni kezdé, észrevette, hogy melle ugyan sértetlen maradt, de a nyakáról lefüggő Mária képét viselő ércérem a beleütődött golyó által gömbölyű teknyő formára összehajtván, maga pedig a golyó papirosvékonyságra kilapitva lett. Midőn a két egymással oly ellentétes tárgyat, tudniillik a halált okozó és halálhárító érceket kezeim közt forgattam, nem tehettem, hogy dacára az egész világ mit mondana-jának az egész eseményt az isteni gondviselés közbenjárásának ne tekintsem. És szinte ez volt a jó fiatal katonának is ítélete.

Mire nézve feladván eddigi állását, Franciaországba visszajött és befejezván a szükségelt tanulmányokat, pappá szenteltetett, hogy ezután nem megölni, hanem megváltani (a rosztól) törekedjék embertársait, mit is a legnagyobb buzgalommal teljesít s teljesítsen is még sok ideig.

1873-ik év ápril havában egyszerre hat missionárius kapott rendeletet az Afrikába való elutazásra. Szép és lélekemelő volt az ünnepély, mely ezen alkalommal megtartatott. Az egész szertartás a vasuti indóház utcai újtemplomban és pedig a lehető legválogatottabb közönség jelenlétében és részvéte mellett végeztetett. Az ünnepélyes nagy mise előtt, melyet a püspöki helynök végzett, mind a hat hitküldér nyilvános hitvallomást tett; mise közben pedig egy szónok remek és épületes beszédet tartott az apostolkodásról, ennek terjedelméről és az ezzel összekötött fáradságokról. A szent beszéd végeztével hat legelőkelőbb hölgy pénzgyűjtést tartott az elküldendők uti költségeinek fedezésére — ha jól emlékszem, körülbelül két ezer frank eredménynyel. Végre a mise végén mind a hat hitvalló az

oltár legalsó lépcsőjén szemben a néppel állást foglalt, mire a jelenlévők csoportonként oda tódultak lábcsókolás teljesítésére. — Ad osculandos evangelisantium pedes.

Leirhatlan a benyomás, melyet e jelenet bennem okozott. Látni a legelőkelőbb urnóket, mikép borulnak le e szegény hitküldérek előtt, s mily áhitattal csókolgatják azon lábakat, melyek nemsokára egy másik világrész vadonjaiban fogják a hit világát terjeszteni, valóban ez egyike a legmagasztosabb és legépeletesebb látványoknak! De egyszersmind mily fényes bizonyítványa a hit elevenségének az abban résztvevők részéről! Jól tudom ugyan, hogy erre a mi felvilágosodott szabadelvű hőseink ajkán egy megvető gunyosoly fog végig vonulni, de tegyék — — hiszen *ignotivnulla cupido*; ezt ők felfogni és kellőleg méltányolni úgy sem képesek.

A nizzai nép általán véve szereti és tiszteli vallását. Vannak ugyan itt is, mint mindenütt ma már vallás- és pap-gunyoló lapok; de a tulzást, mely e tekintetben máshol uralkodik, még nem érték el. Ugy vélem, nem lesz felesleges ez alkalommal felemlítenem Batthyányi Géza gróffal folytatott beszélgetésünknek ide vonatkozó részét. Ugyanis a fentisztelt gróf urral a jelenleg divatozó papellenes szellemről beszélgetvén, ő méltósága egyszerre ezen kérdést veté fel: de hát mi is mindennek az oka? Ennek oka, — mondám — az, hogy a katolikus papság, mint a rendnek és közbékének hivatásszerű közege az aristocratiát, melyben még a mondott létfeltételeknek egyik oszlopát szereti szemlélni, pártolja és támogatja, ezt pedig a *democratia* nem tudja neki megbocsátani. Igen, felelé ő, de ezt is a maga hasznáért teszi. Már midőn valaki, volt az én válaszom, az emberiség közjaván dolgozik, hogy saját jólétét is előmozdítja, ha mindjárt közbevetőleg, ez igen természetes.

De, csekély nézetem szerint, lehet ezen gyűlöletes eredményt egy más kufforrásból is leszármaztatni. Ugyanis az ember természeténél fogva gyűlöl minden korlátot, mely őt hajlaminak és kívánságainak teljesítésében akadályozza;

ezen korlát-iszony okozza, hogy mindenik, kivéve néhány méltányosan gondolkozó embert, minden erejével oda törekszik, miszerint magát ezen akadályokból kibontsa, és azokat, kikről felteszi, hogy őt továbbra is ezen fékezett állapotban megtartani feladatukul tekintik, minél előbb és minél sikeresebben nyakáról lerázhassa. Már pedig kérdem, ki fékezte mindig és ki korlátozza ezen értelemben az embereket nagyobb mérvben, mint épen a tanító papság? ki szabja meg a legszorosabb határokat az ember rendetlen indulatának, hajlaminak és kivánságinak? kétségkívül senki inkább, mint épen a tanító és oktató papok. Mert mit is hirdetnek ezek szüntelen; nemde a következőket: tagadd meg önönmagadat, szabj korlátot, sőt, ha lehet, irtsd ki gyökerestől magadból mindazon hajlamokat, melyek téged részegségre, torkosságra, bujaságra, restségre, boszuvágyra, csalásra, lopásra — stb. ösztönöznek; légy engedelmes előjáróidnak, adakozó, ha mindjárt áldozattal teszed is ezt a szükölködők iránt. Mindezeket és még száz hasonló erkölcsi intéseket kénytelen az ember naponkint a pap szájából hallani.

Már, feltéve, hogy ezen intéseknek nem is felelnek meg mindig a várt eredmények, hogy azonban mindemeltett ezek az általok érintettnek nem tetszenek és hogy ő ezek miatt magára az oktató papra haragszik meg: azt legjobban bebizonyítja az által, hogy olyankor, midőn valamely gyengébb oldala érintetik, hirtelen feljajdul és magát a papot halmozza el indokolatlan szemrehányásával s mindezek mit bizonyítanak? Bizonyára nem egyebet, mint hogy a pap a bűnösnek eleven sebére tapintván, ennek érzékeny fájdalmat okozott, és ez által, ámbár nem méltó boszuját felébresztette? Mi természetesebb tehát, mint hogy az ilyen, hajlaminak élvezetében háborgatott ember magát a papot meggyülöli, és őtet, ha teheti, nyakáról lerázni minden percben óhajtja.

Már most tegyük fel, hogy egy hatalmas nagy ur, például Bismarck, természetesen saját céljainak elérésére egyszerűen a következő szavakat harsogtatta a türelmetlen

tömeg fülébe: „Ne hallgassatok a papra, és ne becsüljétek őt. Sőt inkább vessétek meg, és üldözzétek minden alkalmossal.“ Ha, mondom, egy ily hatalmas ur megszólal, és pokoli szózatát ezer meg ezer szabadkőműves toll részint aljas irigység- és boszuvágyból, részint illő jutalom fejében a világ minden részébe szétterjeszti: mi természetesebb, mint hogy a nagy tömeg, mely az említettem féket úgy is nehezen tűrte, egyszerre minden illem- és korlátokon tul teszi magát és papját, kit a felhozott okokból már előbb is csak kényszerűségből respectált, most ugyanazon mérvben megvetni s gunytárgyává tenni igyekszik?

Mindezt azonban csak a nem gondolkodó és méltánytalan tömegről akarom értetni: mert a józan gondolkozású és a társadalom fenntartására szükséges korlátoknak teljes méltánylásával bíró ember, valamint azelőtt, ugy ezután is becsülni fogja papját, és ha nem képes a rohamos áramlatnak ellentállani, legalább hallgat és türelmesen várja a jobb idők felviradását, vagyis az emberiség kijózanodását.

Egyébiránt bátran merem állítani, hogy mi sem könynyebb, mint egy embert, vagy akár egy egész testületet általános megvetés és gyűlölet tárgyává tenni, még azon esetben is, midőn ezen gyűlölet épen semmi által sincs indokolva, tehát tökéletesen igazságtalan. Mert, képzeljük csak, hogyha egy, magánál Bismarcknál is hatalmasabb ur azon eszmét is terjesztené el a nép között, (csak példakép hozom fel), hogy valamennyi hivatalnok, elkezdve a legelső minisztertől az utolsó falusi jegyzőig mind, kivétel nélkül, tolvaj, rabló és népet elnyomó vérszopó, és hogy ennél fogva mindenki fel van jogositva velök érdemök szerint elbánni; ha, mondom, egy ily eszme terjesztetnék el az emberek között, és ők ezen felhívást büntetlenül teljesíthetnék, mint cselekszik azt jelenleg a papság irányában: fogadni mernék, hogy az egész — tolvajnak keresztelt hivatalnoki sereg rövid idő múlva földönfutóvá lenne. És nem is tanácsos a tüzzel játszani; mert nem egyszer megtörtént már, hogy a kovácsnak hosszú nyelű fogója mellett is a szikrázó sziporkák karjára fercsenteek, és azt — megpörkölték.

De térjünk vissza kiindulási pontunkra. Nizzában a vallásos buzgóságnak egyik kétségtelen jeléül szolgál, hogy valami La Vigne nevű pap egyedül csak kéregetés útján képes volt a város egyik legszebb utcájában egy nagyszerű, goth-stylben épült templomot felállíttatni, melyre már eddig is, jóllehet még nem egészen kész, tizenegyszázezer frankot adott ki. Mily contrast a mi lipótvárosi templomunk építésével!

A tanári testületet minden osztályokban a Frères d'Ecole, iskola testvérek képezik, és hogy kitűnő eredménnyel működnek, arról, egy a háznál létező tizenhét éves ifjunak jeles készülségéből alkalmam volt meggyőződni. Becsülik is őket a nizzai polgárok, s mint maguk is mondák, csak a tulzó szabadelvűeknek és ezek közül is csak azoknak, kiknek nincsenek iskolás gyermekeik — nem tetszenek. — Épen úgy mint nálunk is

A város tengeri kikötője nem nagy, legfeljebb száz nagyobb hajót képes befogadni, de annál biztosabb, mint-hogy az a minden oldalról környező nagy házak által teljesen védve van, kereskedése leginkább bor, ruhaféle és gabonanemüekből áll. Fájdalommal tapasztaltam, hogy a sok gabonával rakott hajó mind Odessából jött orosz gabonával terhelt — egész ottlétem alatt magyar gabona nem került elő; ugylátszik, hogy Oroszország már itt is megelőzött bennünket.

Nem hallgathatom itt el Rothschild bárónak egy igazán fejedelmi tettét. Ő e városban egy terjedelmes iskola-épületet állíttatott fel saját költségén, és ezzel be nem elégedve, minden szükségességekkel el is látja a fentemlített iskola-testvérek vezetése alatt szintén saját költségéből.

Nem csekély érdeket szolgáltatnak a városon kívül való kirándulások. 1873-dik év april hó egyik kora reggelén elindultam szállásomról, hogy az e tájon híres Lagué nevű bucsujáró helyet meglátogassam. Egy órai gyalogolás után elértem a város éjszaki határán ugyan, de már bent a hegységben fekvő La Trinité helységbe, melyet elhagyva, utamat a legzordabb vidéken kelle folytatnom. Az ut, vagy

inkább a keskeny ösvények olykor a völgynek fenekén, közvetlenül a rohamos hegyi patakok szomszédságában vezettek; máskor ismét fel kelle kapaszkodni a hegyoldalába vágott szűk ösvényekre — sokszor fejszédítő mélységű vízmosásokon kellett átugrálni; nem egyszer kénytelen voltam oly helyeken áthaladni, melyekben minden percben attól kellett tartanom, hogy a fejem felett szédítő magasságban lógó bazaltkősziklák reám szakadnak — s ezen borzasztó magányban sehol egy embert, de még a légben repkedő madarat sem láttam. Végre öt órai fáradságos gyalogolás után elértem egy pontra, melyről a kis templomot, a hozzá csatolt zárdával együtt nem nagy távolságban magam előtt megpillantottam. Ott feküdtek ezek a völgynek öléből kiemelkedő kis magaslaton, körülvéve minden oldalról egekig nyúló kopár kőszikláktól — és elszigetelve az egész nyüzsgő világtól valóságos thebaisi magányban. A kis templom elég csinosan van tartva, a hozzá kapcsolt zárdában pedig tíz, vagy tizenkét kapucinus szerzetes türhető kényelemmel van elhelyezve. Ezen, többnyire olaszajku egyének igazán testvéries szeretettel fogadtak; meglátszott rajtuk, hogy ritkán van alkalmuk idegen arcvonásokat szemlélni.

Legnagyobb szerencsém volt, hogy visszafelé nem voltam kénytelen a már egyszer megjárt borzasztó utat másodszer is megtenni; mert a jó szerzetesek kalauzása mellett sikerült a tengerrel párhuzamosan futó Alpok szélső gerincén áthaladva másfél óra alatt a tenger partján fekvő Monacóba lejutni, innét pedig vasuton késő este Nizzába visszatérhetni.

A második, szintén érdekes, de kevésbé fáradságos kirándulást tehetni kelet felé és mindig szorosán a tenger partján, Villafrancába és ennek kis erődített váracsába. Az oda vezető ut egyike a világ legszebb, de egyszersmind legtöbb munkát és költséget igénybe vett országos utainak. Az Alp hegylánc Nizzától kezdve kelet felé párhuzamosan húzódik végig a tengerrel, és pedig az utolsóhoz oly közel, hogy sok helyütt az utnak megkivántató tért teljesen kiárja. Mire nézve szükséges volt ezen, tíz, sokszor husz

ölnyi magas hegyoldalakat hét és több ölnyi szélességre bevágni és illetőleg lefaragni, és az ekkép létre hozott utakat a tengeri oldalról erős védfalakkal ellátni. — Mindez pedig iszonyu sok munkát és költséget emésztett fel, hanem aztán meg is felel céljának tökéletesen; mert a rajta való utazás nem csak kényelmes, hanem a táj festői szépsége miatt elragadtató is.

Villafranca, két vagy háromezer lélekkel bíró kis városka, az utolsó osztrák és olasz-francia hatalmasságok közt kötött békének színhelye, az Alpok tengerig érő lejtőjén fekszik s területe oly meredek, hogy a tenger felé levezető utcáin csak lépcsők segítségével haladhatni. Szép és tágas kikötője minden évben telelő-állomásul szolgál angol, francia és amerikai hadihajóknak, melyeknek több ezerekre menő legénysége az egész tájnak különös élénkséget kölcsönöz.

Villafrancát elhagyva az ut már nem közvetlenül a tenger partján, hanem egy pár száz öltre beljebb vezet; de itt a narancs- és olajfaerdők árnyékában még nagyobb gyönyörélvezettel sétálhatni egész Beaulieuig, melyen túl a tenger melletti ut egészen megszűnik, minthogy a függőleges és egészen falalaku hegyeket közvetlenül a tenger hullámai nyaldossák. De annál szebb és felségesebb azon ut, mely mintegy folytatása az előbbinek, fenn a hegy tetején vonul végig. — Ezen utat Nizzától Genuáig az egész tengerből, hosszában első Napoleon építteté, sok helyütt a tengerbe nyuló sziklákat bevágva, és ebből az utra szükségelt tért némileg meglopva oly ügyes kiszámítással, hogy a rajta járó jobbról-balról mindig a legélvezetdusabb kilátásnak örvendhet. Ezen utban érdekes látványt nyújtanak a tenger hosszában a hegyek tetején épült helységek feltűnőleg regényes fekvésök miatt. Ilyen a többi közt valami Eze nevű kis városka — Isis görög mythologiai istenről ekkép elnevezve. Ezen város egy, közvetlenül a tengerből kiemelkedő kupalaku hegy csucsán fekszik, az ország-utról tekintve az ember azt vélné, hogy egy óriási cilinderkalap tetejére van letéve, a száraz oldalról is iszonyu mély-

ség környezi, s csak is éjszokról lehet, egy — nagy bajjal a kősziklába vágott zig zag uton hozzá jutni. Az egymás nyakára rakott épületek, középen a kis templomnak sudár tornyával az országról nézve épen úgy tünnek fel, mintha egymásba kapaszkodva közös erővel iparkodnának magukat fenntartani, hogy az alattok tátongó mélységbe le ne zuhanjanak. Ezen az uton körülbelül négy vagy öt órai távolságban fekszik Monaco, míg vasuton Nizzából egy óra alatt is ideérhetni.

Monaco, 1872/3 September — Martius.

Kedves barátom!

Utolsó levelemben tett figyelmeztetésemre nem kapván választ, hajlandó vagyok azt részemre kedvezőleg magyarázni, és azért azon ismert elvből: qui tacet consentire videtur, kiindulva, arra határoztam magamat, hogy megkezdett beszélgetésünket tovább is folytassam. Itt azonban még azon egy dologra akarlak figyelmeztetni, hogy ne várj tőlem valami kimerítő statistikai adatokat, minthogy ezek az eféléket ex professo tárgyaló munkákban kelletlenül is nagyobb mérvben feltalálhatók, hanem csak oly események felsorolását, melyeket saját szememmel láthattam a nélkül, hogy szorosabb vizsgálódás, vagy utánkérdezősködésre lett volna szükségem. Meglehet, hogy némelyek közölök talán kicsinyeseknek és jelentékteleneknek fognak tetszeni, de a tárgy maga, tudniillik a monacói játékház, mely napjainkban már csak *unicum* létezik egész Európában, megérdemli, hogy üres idődnék egy-pár percét ennek elolvasására feláldozzad.

Monaco, vagy inkább mint az a nép száján forog, és a hivatalos iratokban használtatik, Moneco, épen úgy, mint Frejus, Antibes, Nizza és több, Franciaországnak földközi tengerparti városa eredetileg görög telepítvény volt, mint ezt neve is: Moneco=egyed, vagy elszigetelt ház, világosan mutatja. (*Μονος* és *οἶκος* szóból.) És ezen elnevezés reá is illik tökéletesen; mert az egész régi város, egy az Alpok gerincéből nyelv-alakban a tengerbe jó mélyen benyuló

magas félszigetkén fekszik, melynek husz és több ölnyi magas és igazán falalaku kősziklás oldalait, déli, keleti és nyugati részről a tenger hullámai nyaldossák, és csak az északi oldalról vezet fel reája egy tűrhető lejtőségű ut, melynek végén erődített bástya-falak léteznek, a városnak a száraz föld felőli védelmezésére. Ezen félszigetkén, melynek területe alig néhány holdnyi tért foglal magában, fekszik a kis, körülbelül háromezer lelket számláló város csinos házsoraival, egy püspöki lakkal és templommal és egy igen szép és tágas tér közepén épült fejedelmi, vagy hercegi kastélylyal; a város egész környezetét kies parkalaku ültetvények díszítik, melyekről az alatta szédítő mélységben fekvő tengerre pompás kilátás tárul fel.

Az alantabb fekvő új város azon tért foglalja el, mely az Alpok töve és a tenger között alig egy kilométernyi szélességben és körülbelül két akkora hosszúságban terül el; három, vagy négy rövid utcát képező házai közt pompás hotelek emelkednek leginkább azon vendégek befogadására, kik e helyet a játék kedvéért látogatják. És ebből áll a monacói hercegnek jelenlegi egész birodalma; az ez-előtti terjedelmesebb birtokát lassan-lassan az Italia Una elnyelte — azonban mindamellet még egy század csinosan egyenruházott katonát tart, kik közül kettő a kastély nagy kapuja előtt éjjel-nappal őrködik.

Hogy a hercegnek (a mostani a Grimaldi törzsnek ivadéka) állami jövedelme csekély, vagy épen semmi, az az elöadottakból világosan kiderül; mert csekély határán kivitelre valót semmit sem természet, a többnyire pedig csak iparüzletből élő alattvalói alig képesek önmagukat fenntartani — kereskedése is igen jelentéktelen, mert sekélyes kikötőjébe nagyobb hajók be nem mehetnek, minélfogva csak kis bárkákkal kénytelen a parti közlekedést fenntartani; — nem marad tehát részére egyéb hátra, mint a játékház, de ez aztán annyit szolgáltat neki, hogy utána hercegiesen megélhet. Midőn egy alkalommal, egy, a játékháznál alkalmazott egyén előtt az üzlet immoralis oldalát felemlitettem — — „hja, ugymond, minket nem lehet ezért okozni; mi sen-

kit sem kényszerítünk az idejövetelre, az emberek önkényt hozzák ide pénzőket; az egyedüli, amit tehetünk, s amit teszünk is, hogy éretlen és nem önálló fiatal embereket be nem bocsátunk.“

Az említettem játékház a kis birodalomnak szélső keleti oldalán egy jókora emelkedésen fekszik, a tenger felől falalaku meredek kősziklától övedzve. Az egész iniezet tudniillik a játékház szorosán véve és a mellette épült több emeletes hôtél, az ezeket környező kies parkkal együtt oly fény- és pompával vannak kiállitva, milyent nagyobb fejedelmi udvarokban is alig lehetne találni. A játékházban legelőször is egy pompás és fényes padlózattal ellátott előcsarnok tűnik fel, melynek jobboldalán egy tágas olvasó-terem létezik; ennek négy hosszú asztalán a világ minden nyelvű ujságlapjaival találkozhatni; van itt angol, francia, olasz, német, spanyol, orosz, dán, svéd, holland, stb. efféle hirlap — csak a magyar ajku hiányzik; erre a legszorgosabb kutatásom mellett sem akadhattam. A csarnok baloldalán van a bejárás magába a játéki sanctuariumba, melynek falain üveg táblák alatt olvashatni a vagy tizenkét pontból álló játékszabályokat. A játéknak két nagy és tágas terem szolgál színhelyül, melyeknek kellő közepén van egy-egy hosszú, zöld posztóval behuzott billárd alaku asztal és ezek közepén egy kis mélyedésbe bele illesztve köralaku rézmedence, melynek felső karimájában egy kis vályu-forma mélyedés van akkép idomitva, hogy abban egy bele tett kis golyó vizirányos keringésben szabadon mozoghat; ugyan ezen vályuforma karimából huszonnégy keskeny, függőleges réz vályu ereszkedik alá egész a medence fenekéig, melyek külön-külön számmal egytől huszonnégyig megjelölvék. — A hosszú asztalnak két szárnyán a játszó vendégek foglalnak helyet, kik előtt a zöld posztón hasonló huszonnégy számozott rovat van — melyek egyikére, vagy ha úgy tetszik, többre is, pénztételeit mindenki reárákhatja. Az asztal közepét minden oldalról öt, legfinomabb öltözékű és jókinézésű udvarias tisztviselő foglalja el — ezek egyike a mondott medencét hozza mozgásba; a másik bankóért arany-

és ezüstpénzt szolgáltat a játzóknak ; a harmadik egy fiókból a kifizetendő összegeket szedi ki — a negyedik a játzó veszteségét kaparja be egy kis, finom kézi gereblye segítségével ; az ötödik végre, egy magasabb széken ülve, hallgatva, de beható figyelemmel kíséri az egész üzletet. — Mondják, hogy ezek öt egész tizezer frankig felérő összegekkel díjaztatnak évenként ; egyébiránt az egész eljárás oly néma csendben és oly épületes áhitattal végeztetik, — mint-ha mindnyájan a templomban volnának.

Miután tehát a játzóké tételeiket az illető számozott rovatokra lerakták, az arra kirendelt tisztviselő az említett rézmedencének egy lökést adva, azt vizirányos keringésbe hozza s amint ezen keringés csillapodni kezd, a karimába előre beletett golyó ebből ki, és egyikébe a huszonnégy rézvályuknak bele gurul ; azon játzó, kinek tétele esetleg ezen vályunak számával megegyez, nyertes, a többi elől pedig a kis gereblye végzi kötelességét. Legünnepélyesebb sőt merem mondani legszivszorogóbb azon pillanat, mely alatt a medence keringése tart, ezen idő alatt valamennyi szem a medencére van meresztve és elfojtott lélekzettel várja mindenik a bekövetkezendő golyólegurulást. Egy közönbös nézőre nézve ez valóságos pszichologiai iskola.

A játékot délelőtti tizenegy órakor kezdik, és ugyanaz nap éjfélig folytatják. A tételek akkép szabályozvák, hogy öt franknál kevesebbet, és tizenkétezer franknál többet egy tételre és egy számra tenni nem szabad. A használatban való pénznemek csak 5 frankos ezüst- és 20 frankos arany-darabok, melyeket bankjegyért egy százalékos reáfizetéssel minden percben kaphatni az illető tisztviselőtől. Hitelre nem adnak semmit, de pusztá szóra sem, készpénzt kell a rovatra tenni és a kinek pénze elfogyott, felkel üléséből, hogy másnak adjon helyet, s a változás oly közömbösen történik, mintha csak az utcán kerülnék ki egymást.

A játzóké, midőn ott voltam, többnyire előhaladott koru urak voltak, találkoztak köztök hölgyek is, különösen felűnt egy alig husz éves igen elegans déma, ki oly pazarló-

lag rakta az aranyakat, hogy számításom szerint egy-egy tételre egypár ezer frankot is reárakott. — Azonban azt is tapasztaltam, hogy a kis gereblye igen gyakran működött pénze fölött. Általában véve a veszteségek tetemes mérvben haladják meg a nyereségeket, de mennyire rughatnak ezek, bizonyosan soha sem lehet megtudni — mert ilyenkor mindenki máskép adja elő a dolgot; csak az észrevehető eredmények után lehet ezekről megközelítő ítéletet hozni. Egy ily eset adta magát elő egy orosz herceggel, ki az itt szenvedett veszteség miatt előbbi pompás hűtelét azon másodrendű fogadóval cserélte fel, melyben én is laktam egy ideig; — a másik egy nizzai színésznő esete volt, ki nyeresége árán egy pompás villát vásárolt, azonban a másodszori szerencse próbálásánál nem csak minden kész pénzt, hanem a drága nyaraló árát is elvesztvén, bujában — megőrült.

Durum est contra stimulum recalcitrare — vagyis nehéz a viz ellen uszni — így szól egy részről a diák, de más részről azt is mondja: omnia probate, et quae meliora sunt, tenete — ezt követve — de emlék kedvéért is magam is egy száz frankos bankjegy erejéig oda ültem és csak igen rövid idő lefolyta után a mondott összeget megkettőztetve látván magam előtt, helyemet másnak engedtem át — azonban harmad napra már ismét ugyanazon helyen találtam magamat. Hanem ezen alkalommal, a legnagyobb szerencsémre mondhatom, az említett összeget sokkal kevesebb idő alatt vesztettem el, mint a meddig megnyerése tartott, — s ez által minden további játékvágytól menten maradtam. — Tapasztalásnak igen üdvös lecke volt.

Nincs a világon ennél alkalmasabb helyiség lélektani észleletek gyakorlására. Itt láthatni, mikép küzd az embernek két leghatalmasabb indulata egymással: a birvágó t. i. és a félelem. Az egyik előre, a másik hátra felé vonszolja őt, míg végre egyik a másik fölött diadalmaskodik. Azokra nézve, kik nem lennének képesek a kísértetnek ellentállani — vagy nem birnának elég lelki erővel arra, hogy a megkezdett játékot, még mielőtt utolsó csöpp vérüket ott hagy-

nák, félbeszakithassák: legtanácsosabb ezen veszedelmes helyet örökre kikerülni.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Páris, 187³/₄. Május—Április.

Kedves P. Barátom!

Annak, aki Párisban hosszabb ideig tartózkodni s e mellett még is a nervus bellivel, illő korlátok közt mérsékeltén elbánni óhajt, legalkalmasabb szállást nyújtanak az ugynevezett Hôtel Meublées, melyekben havonkinti 30—40 frankért a legtisztességesebb szobák kaphatók.

Páris városa, melyet az elragadtatásig gyönyörű quai-
kel vagyis rakpartokkal ellátott Szajna folyó kelet-nyugati irányban keresztül fut, jelenleg körülbelül egy millió és hatszázezer lakost számlál, tehát négyszázezerrel kevesebbet, mint az utolsó 1870-ki ostrom és háboru előtt volt. Midőn 1873-ban oda értem, a volt commune dühöngéseinek nyomai már jóformán eltűntek; oly hamar siettek a párisiak városukat a catastropha emlékeitől megtisztítani, csak még a Cour de Comptes, a tuileriák és a Hôtel de Ville heverték romokban; de ezen romokon meglátszott, hogy azokon nem csak egyszerü, magára hagyott égés dühöngött, hanem még az égés után is iparkodtak mindent elrombolni, amit a tűz netalán megkimélt volna.

Az egész város erős, bástyázott és mély árkokkal ellátott — 45 millió frankba került falakkal van körülkerítve — számos kapuiban mindenütt hosszú, öles nyársakkal felfegyverkezett fináncok őrködnek, kik egy kocsit vagy máhivivő embert sem bocsátanak keresztül vizsgálatlanul. Mert nincs oly használható tárgy, melytől itt fogyasztási adót nem kellene fizetni; a legjelentéktelenebb forgács s a legcsekélyebb zöldség is adó alá vettetnek. Egy liter bortól 10, pálinkától pedig 50 krajcár fogyasztási adót követelnek; és mégis, ami a dologban legkülönösebb, az: hogy nem csak a szállás és ruhaféle, hanem még az élelmiszerek is jutányosabb áron kaphatók, mint például Budapesten.

A Szajrán, mely általánvéve, alig egypár száz lépésnyi szélességgel bír, az igen szép, de alacsony hidjai miatt, csak kurta kéményekkel és árbocfákkal ellátott kicsiny hajók közlekedhetnek; a folyó rakpartjai a világon a legpompásabbak és csakis a budapestiek, ha valaha mindakét oldalról elkészülendnek, lesznek hozzájuk hasonlithatók, A párisi építkezéseknek egyik előnye abban áll, hogy a jelesebb monumentális épületek nincsenek, mint például a lipót-utcai új városháza Budapesten, szűk utcákban eldugva, hanem minden templom, s minden kitünőbb építménynek megvan az ő aránylagos szabad tere, amelyről annak nemcsak nagyságát, hanem architectonikai szépségét is kényelmesen szemügyre vehetni, e tekintetben az épületek hasonlók a nagy emberekhez, ezeket is csak bizonyos távolságból kell szemlélni; mert a közelebbi és szorosabb vizsgálat legtöbb esetben csak hátrányukra szolgálhatna.

Párisnak kitünő szépségét teszik többi közt a boulevard-oknak elnevezett utcái, melyek az ő két és sokszor három méternyi szélességű aszfaltozott járdáikkal, két és olykor több sorban beültetett lombos fasoraikkal, különösen pedig az ő nagyszerű bolti kirakataikkal, és esténkénti tündérfényű gázvilágításaikkal oly hathatós benyomást okoznak, hogy nem csak vidékiek ragadtatnak el azoknak első látásán, hanem maguk az állandó párisi lakosok is bennök mindig új meg új kényelvezetet tapasztalnak. A városnak roppant kiterjedése mellett tanuskodik azon körülmény, hogy annak a vincennesi sorompótól, keleti szélső pontról, egész a neully-i vámházig, tehát a nyugati sarkpontig való bejárása legalább is öt órát venne igénybe. Vannak is utcái, melyek óra hosszant tartanak, mint például a Rue-Tivoli, St.-Antoine, Strassbourg és Sebastopol, és a belső a maga nemében egyetlen szépségű boulevard-ok. De nem csak szép utcái vannak Párisnak, hanem több helyeken igen szép sétaterei, vagyis angolkert formájú parkjai, melyek fenntartására szünet nélkül a legnagyobb gond fordítatik, és a melyeknek pázsitja egy mesterséges modoru öntözés által a legforróbb nyári napokban is mindenkor a legszebb zöld

szinben diszeskedik. A fákat gondosan nyesegetik, az utakat sepergetik, és a mindegyikben ott folyvást tartózkodó őrök a legnagyobb szigorral vigyáznak, nehogy valaki a fáknak vagy virágoknak legkisebb kárt is okozzon. Szóval Párisban a szépségre és tisztaságra oly gondot viselnek, miszerint a háztulajdonosoknak hatóságilag is meghagyatik, hogy házaiknak utcára néző homlokfalait koronkint kifehérittessék, ellenkező esetben ezt maga a hatóság az ő rovásukra teljesíteti.

Nevezetesebb látni való tárgyak 1-ör Arc de Triomphe de l'Etoile, vagyis csillag diadalív. Ez fekszik az Avenue de l'Elisée és de la Grand Armée közötti emelkedettebb téren, mely csillag-térnek is nevezetik azon okból, mert belőle vagy tiz pompás és oly egyenlő kaptára szabott utca sugárzik ki, hogy ha az ember egyikből közölük a tér közepére kijut, és ebben egy körutat tesz, többé alig képes az előbbi utra reátalálni, ha csak előre a sarkon levő felírást meg nem jegyezte magának. Ezen diadalív körülbelül 25 öl magasságu és ugyanannyi szélességű építmény közepén, az évszakok négy részére szolgáló boltozott átjárásokkal. Az egész mű tiz millió frankba került, első Napoleon kezde 1806-ban építtetni, de csak 30 esztendőre utána lett befejezve. Számtalan dombormű kőfaragványok mutatják rajta első Napoleonnak minden csatáit, a meghódított városok és működő tábornokok neveivel. Belsejében száz és néhány lépcsőn egész a tetejéig feljuthatni, honnét a kilátás elragadtató.

2-or. Diorama, a Champs Elyséeben fekvő körépület, melyben egy sötét sikátoron át s néhány lépcsőn fel, egy cupolával fedett terembe jut az ember. Ezen teremnek közepén van egy rácsozattal szegélyezett köralaku tér, melyről a nézők álláspontjoktól, látszólag nyolc vagy tiz ölnyi távolságban egy, tényleg ostrom alá vett bástyának belsejét szemlélik, az égő raktárak, a szekér előtt ágaskodó lovak, az ágyuk körül forgoló tüzekek, a lövéseken keresztül leskelődő katonák, egy halálra sebesültnek két mások általi tovavitése — mind ezek és sok más számtalan tárgyak;

valamint nagyobb távolságban az egész Páris városa oly élethűen, és mondhatni, oly mozgalmas állásban van előtűntetve, hogy az ember el nem hitetheti magával, miszerint csak festett képek és nem valósággal élő és cselekvő lények vannak előtte kitárulva. Nem egy okos embert csalt már meg ezen képek szemlélete; így a többi közt egy, különben tekintélyes magyar orvost semmikép sem voltam képes meggyőzni arról, hogy egy, előttünk látszatra, alig négy lépésnyi távolságban fekvő felszerelt nagy ágyu csak festett kép, és nem valóságos ércötömég légyen; hasonló esetet beszéltek el akkoriban a perzsa shachról is, aki beléptekor ekkép kiáltott volna fel: oh mily szép ez a Páris városa! Ő is természetesen azon csalódásban levén, hogy nem képet, hanem magát Párist in natura látja maga előtt. A dolog titka: néhány a kupola tetejébe beillesztett reflectáló tükrökből magyarázandó ki.

3-or. A börze (la Bourse) nagyszerű épület a hasonnevű téren görög stylben corinthiai oszlopoktól környezve. Déli 12 órakor jönnek össze benne a pénzcsiszárok; ezeknek sür-gését, forgását a karzatokról nézni, valódi élvezet. Mind-egyiknek egy-egy kis papirdarab van kezében, az erre irt jegyzeteket egymásnak mutogatva, és ezenkívül kézzel-lábbal hadonázva, fülhasító lárma közt iparkodnak egymást capacitálni. Valóságos művásár!

4-er. Chateau de Vincennes, Párisnak keleti oldalán fekvő városka, ettől alig egy félórai távolságban. Nevezetes ezen város mellett egyike azon erősségeknek, melyek Párist különböző irányokban fort-ok elnevezése alatt környezik, s amelyeket a poroszok az 1870-ki háboru alkalmával egymásután elfoglaltak. Figyelmet érdemel még ezen város mellett az ugynevezett Bois de Vincennes park-alaku vincennesi erdő, melynek tisztásabb téerein nagyszerű hadigyakorlatok szoktak tartatni.

5-ör. Chapelle sainte a Szajna folyó által formált nagyobbik szigetben a Palais de Justice épület egyik részét képezi, a tizenkettedik századból való, kívül-belől egészen goth izlésű kis templom azon különös sajátsággal, hogy

nem csak földszint, hanem e felett az emeletben is egészen önálló, tehát egy fedél alatt két teljesen elkülönözött, de az elragadtatásig szép templom létezik. Nevezetesebb események alkalmával, mint például a törvényszéki üléseknek évszakonkinti újra megnyitásánál rendszeren a párisi érsek szokta benne a Veni Sanctét megtartani, természetesen, a templomnak szűk volta miatt, csak is a legválogatottabb publicum jelenlétében. Fájdalom, hogy nálunk hasonló incidensek alkalmával a Sz.-lélek segítségül hívása divaton kívüli dolognak tartatik. Csak rajta édes magyar nemzetem! A jövő fogja megmutatni, hogy melyik nemzet lesz tovább életképes, a katolikus francia nemzet-e az ő Veni Sancte megtartásával, vagy a — minek is nevezzem — generosus magyar nemzet, az ő napról-napra szaporodó szabadkőműves táborával Ne legyen igaz, de nagyon félek, hogy a franciák még akkor is élni és uralkodni fognak, midőn Magyarországgal a diplomaták már csak új Judea, vagy Palestina címe alatt fognak correspondeálni.

6. Palais de Justice — törvényház; az épület az előbb említett szigetnek éjszaki részén áll, magában egy kis várost képez. A communardeok ennek is nagy részét, a benne őrzött millió okmányokkal elégették. Itt tartatnak a polgári és büntető törvényszékek, különös ezekben a tanúk felesketése, kik minden, Istenre vagy szentekre való hivatkozást mellőzve, egyszerűen csak azt mondják; „je jure,“ én esküszöm, hogy csak tiszta igazságot mondandok. Feltűnő a bírák és ügyvédek hivatalos viselete; az utolsók négyszegletű papsapkát, és fekete színű a la Luther Márton-féle reverendát hordoznak — az elsőké csak a színben különbözik, mely bibor vörös színű, drága fehér prémekkel befoglalva, úgy, hogy az ember első tekintetre hajlandó őket római cardinalisoknak nézni. Itt minden törvénykezésnél az esküdt — Jury-rendszer van behozva. Nagy feltűnést okozott egy alkalommal egy vádlottnak magaviselete, ki jóllehet az előtt értelmes arckifejezést mutatott, a bíró felszólítására oly bárgyu képet vágott, és oly makacs némaságot tanusított, hogy maga a néző közönség sem volt képes méltó

boszankodását eltitkolni; egyedül csak a bíró tartotta meg higgadt egykedvűségét, és csak akkor, midőn minden fáradtságát teljesen sikeretlennek tapasztalta, tette meg a szükséges intézkedést, hogy a vádlott orvosi vizsgálatnak alája vettessék.

7. Colonne Vendome, hason nevű téren, a római Colonna Trajana mintájára első Napoleon által a poroszoktól elfoglalt ércágyukból öntve, ugyanannak minden csatáit kitűnő domborműben ábrázolja. Ezen, közel 20 öl magasú oszlopot, melynek belsejében csiga lépcsőkön egész a tetejéig felmehetni, a párisi communardeok 1871-ben szinte ledöntötték, azonban már 1875 dik év május havában, még Párisban tartózkodásom alatt, egészen helyre lett állítva.

8. Cafféé chantante — a Champs Eliséékben felállított mulató helyiségek, melyekben esténként pazarfény és kivágitás mellett rövid szín- és ének-darabok adatnak rendszeren egy férfi és három vagy négy nőszemély által, kik a néző helyről valóságos tündérekként tűnnek fel. Belépti díj nem fizettetik, de az elfogyasztott ételek és italok árát három- és négyszeres mennyiségben is le kell tenni. Egy pár vélem levő magyar urnak azon kérdésére: hogy vajjon ki és mi fedezi ezen pazar kiállítási költségeket, a rögtön ott térmett pincér egy-egy tiz krajcáros pohár sörért negyven krajcár követelésével megfelelt.

9. Colonne de Juillet, a Bastille-téren bronzból felállított, körülbelül 20 öles gúla, belsejében lépcsők vezetnek fel a tetején felállított galériára, csucsán pedig egy — fél lábón álló, s magasan kinyújtott kezében diczkoszorut tartó, tetőtől talpig megaranyozott angyal-szobor látható, melynek vakmerő állása mindenesetre az azt felállított építésznek technikai ügyességéről tanuskodik.

10. Conservatoir des Arts et metiers a St. Martin utcában. Ezen gyűjteményben minden újabb találmányoknak egy-egy miniatúr példánya őriztetik. Látni itt mindenféle gőz-erőműveket, száraz és vízi malmokat, asztalos, ács, lakatos, és más ezer- meg ezer-féle kézműveseknek munkáit oly roppant mennyiségben és változatosságban, hogy azok-

nak egyenkénti figyelmes áttekintése nem napokat, hanem éveket is igénybe venne.

11. Halles centrales, egészen ón-fedélzettel bíró közép-ponti vásártér, mely az ő, országos utaknak is beillő aszfaltozott utcáival közel egy száz holdnyi területet foglal el, és annyi mindenféle élelmi-cikket, mint hust, halat, sajtot, gyümölcsöket sat. tartalmaz, hogy ha például egy középnagy-ságu magyar megyének egész népségét reaszabadítának is, az összehordott készletnek tán felét se győzné egyszerre elfogyasztani. A benne árulással foglalkozó ezernyi kofák méltó utódjai azon hirhedt nő-ármádának, mely a gyászos emlékü 92-ki forradalomban Dames de Halles nevezet alatt oly vérlázító szerepet játszott, s amely különösen a szerencsétlen XVI. Lajos királynak Versaillesből Párisba lett bevonulása alkalmával, nem mondom, embertelen, hanem igazán ragadozó vadállati kicsapongásai által tette magát örök időkre emlékezetessé.

12. Les égouts a földalatti vízvezetékek. Ezeknek leírására érdemes volna egy külön cikket szentelni, oly fontos és lényeges részét teszik a városi építkezéseknek. Nincsen egy utca az egész városban, mely alatt ezen, folyókhhoz hasonló csatornák nem léteznének; a főbb erek pedig oly terjedelmesek, hogy bennök a két oldalon létező kényelmes járdák közötti csónálon csinos kis hajócskák szolgálnak a kényesebb vendégek felebb-alább való elszállítására.

13. Hotel des Invalides, rokkantak palotája XIV. Lajos által alapított menház, melyben rendszeren négy ezer kiszenvedett hadfi ápoltatik; a lábak nélkül, és csak törzszel bíró egyének saját szerkezetű három kerekű kis taligában önmagukat tologatják. Az épületnek belsőjében létező s egyszersmind plébánia templomul is szolgáló egyházban láthatni azon számtalan zászlókat, s ezek közt különösen egy óriási — két fejű sassal ellátott — fekete sárgát is, melyeket a franciák különböző időkben ellenségeiktől elfoglaltak. Vasárnaponként déli 12 órakor tartatik a katonamise, mely alatt az elaggott vitézek puska helyett régi alakudárdákkal felfegyverkezve vezénylő tisztjök harsány parancs

szavára éppen úgy, mintha csak kint a szabad téren volnának, teljesítik a letérdelő, felkelő s egyéb szükséges mozdulataikat. Ezen templomnak keleti oldalához van közvetlenül hozzá építve egy másik, magasságában valamennyi párisi építményeket felülmuló s egészen aranyozott kupolája által a legnagyobb távolságból is meglátható — első Napoleonnak siremlékét magában rejtő pompás templom. A sir maga egy körülbelől öt-öt átmérőjű, és 7- vagy 8 láb mélységű fényes vörös márvánnyal kirakott mélyedésben fekszik magának a templomnak kellő közepén és oly pompás és nagyszerű, hogy minden belépőt elragadtatásba ejt. Ugyan ezen rokkantak épületében van a Musée d'artillerie tüzér-muzeum, mindennemű régi fegyverzetek rakhelye. Itt látni Báthory István kardját ezen felirással: *gladius Stephani Báthory regis Poloniae*. Szintén itt őriztetik azon, I. Napoleon által Bécsből elkobzott hosszú vaslánc, melylyel a 16-dik században a törökök által ostromlott Bécsnél a Duna ága elzároltatott. Hasonlag érdekes egy látványt szolgáltat egy sudár ágyu, nem annyira minősége, mint inkább következő dombormű felirása miatt: *in te refugium, et spes mea* — aláírva „*Abbatia cluniacensis*.” Gyászos idők, midőn a szegény szerzeteseknek is minden reményöket ágyukba kellett helyezniök Végre a sok ezer meg ezer érdekes tárgyak közt itt őriztetik még a kapuk alatt felaggatva azon nyakkarikákkal ellátott vastag rablánc, melyet az algiriák 1830 ban a francia foglyok számára előre elkészítettek; de miután nem ök, hanem a franciák lettek a győztesek, a közel egy száz fogolynak szánt rablánc üresen került a franciák birtokába

14. *Jardin des plantes*, több száz holdra kiterjedő kert az állati, növényi és ásványi országok ritkaságait tartalmazza. Az állatkertben mindenféle vízi és száraz földi állatok, elkezdve a legnagyobb elefant- és rhinocerotól egész a legkisebb egérig láthatók. Ezen osztályban van egy vázmuzeum, melyben emberek és állatok csontvázai mutogattnak — nem különben egynehány — 10, 12 és 14 öl hosszúságú cethal-vázak is. A növény országot egy terjedelmes

botanicuskert obligát meleg házával együtt képviseli. Ezen kertnek egy kis emelkedésén áll egy — 130 év előtt közvetlenül Libanonból ide átültetett cedrusfa, mely ma már egy száz éves tölgyfának nagyságát elérte.

15. Jardin de Tuileries a tuileriák kertje, inkább egy száz éves fákkal beültetett kis erdőcske, melynek csinos ösvényei sétányokul, világosabb terei pedig zene-előadásokra használatnak.

16. Jardin d' acclimatisation — boulognei erdőcskének nyugati oldalán fekvő tágas kert, állati és növényzeti osztályokkal, melyekben a különféle exotikus fajoknak meghonosítása céloztatik. Ezen kertben nyári vásár- és ünnepnapokon elefánt és struc-madár sétálások rendeztetnek; az elefántnak hátán nyolc felnőtt egyén, a struc-madarak által vonszolt kis kocsikban pedig egy pár gyermek élvezvén e kalandos mulatságot.

17. Musée de Cluny a St. Michel-boulevardokon ez előtt bencések kolostora, még régebben pedig római thermák vagy is fürdők voltak, jelenleg régi fegyverzetek, házi eszközök, s más egyéb, a megtekintésre kiváló mérvben érdemes ritkaságok rakhelyre. Különösen feltűnt előttem egy pár száz éves revolver egész hasonmása a mai öt-hat csövű kis pisztolyoknak — denique nihil sub sole novi.

18. Musée du Louvre, a világ első muzeuma, mely a londoni British és Kensingtoni muzeumokat is meghaladja. A földszinti termek telvék római, görög, egyiptusi s más nemzetbeli több ezer évek előtt készült eredeti szobrokkal és faragványokkal. Különösen érdekes a keleti oldal földszinti termében Rhamses egyiptomi király idejéből való két colossialis ló alak, fekete márványból faragva, melyek tükör-sima felülete a legtisztább ékirással van tele irva — ezeket látva az ember lelke elszomorodik, hogy ennyi történelmi kincs reánk nézve menthetlenül veszve van, miután nincs mód benne, annak magyarázatát felfedezni. Igaz, hogy a híres Champollion ez ügyben is tett némű előhaladást, de ő csak a hieroglyphiket — és ezeket is csak a comparativ, vagy is összehasonlító modor folytán olvasgatta — az ékirást

pedig nem hiszem, hogy ő is képes lett volna kimagyarázni. Ugyanezen teremben van még néhány egyiptomi collosalis fegyveres vitéz, kiknek sajátságos, bokáig érő öltözete, rövid, de széles oldalfegyvere, a kecske bakéhoz hasonló kondoritott szakálla a nézőt önkénytelenül is három ezer esztendő előtti időbe vezeti vissza.

A Szajna folyóval párhuzamos első emeleti termekben vannak régi egyiptomi cserép edények, a beléjük égetett gyönyörű festményekkel — roppant mennyiségben felhalmozva. Ugyanitt tartatnak ősrégi eredeti faekék, kapák, szövetek, sütő, főző, szövő, evő és több hasonnemű eszközök. A nyugati oldal harmadik emeletén helyezvék az indiai ritkaságok; látni itt életnagyságu vadembereket eredeti phantastikus öltözeteikben — körülvéetve halászáti, vadászati s egyéb szükséges szerszámaiktól, melyek közbe-közbe ritka művészeti ügyességről tanuskodnak.

A Louvrenek szeme fénye a képcsarnok, ezt látni, és el nem ragadtatni, lehetetlenség; képterem vagy egy tucat van, s ezek közt van olyan, mely hosszaságra nézve bátran egy kis utcával felér. Vannak képek, melyek előtt óra számára elmerenghetni, természetesen nem csak egyszerű ránézés mellett, hanem minden legkisebb vonásait, minden észrevehető árnyékklatait egyenkint szemügyre véve, és azoknak mintegy a lélekbe való beszívása által. Egy ily merengésem közben egy időben magyar hangok üték meg fülelmet; Istenem! mily kedves meglepetés több év mulva magyar beszédet hallani! És ezen meglepetésem még fokozódott, midőn a beszélők egyikében egy fényes méltóságban álló s általam már az előtt is tisztelve ismert egyéniségre találtam. Együtt jártuk be azután a többi termeket, de, mint azt maguk is beismerték, a Louvret nem elég csak egyszer látni, hanem azt évek folytán látogatni és annak nevezetésegeit egyenkint feszült figyelemmel tanulmányozni kell annak, aki ezek becsét kellően akarja méltányolni.

19. Musée de Versailles, két órányi távolságban Párisból, az egykori francia királyok kedvenc lakhelye. A palotában most csak az országgyűlési terem, és a képcsarnokok

érdekesek; ezek méltó vetekedő társai a louvrei galleriának nem csak a képek sokasága, hanem azoknak belbecse tekintetében is. Vannak itt termek, amelyekben az egész francia történelem elejétől fogva a legujabb időig nagy, remek festményekben van előállítva.

20. Palais d'Industrie a Szajna jobb partján a Champs Eliseéken. Roppant nagy épület, mindennemű művészeti tárgyakkal kiállítási helyéül szolgál. — A vele szomszédos parkban évenként nagyszerű zene-előadások tartatnak.

21. Obelisque de Luxor a Concorde-téren felállított 12 öl magasú — egyetlen gránit darabból kifaragott gula vagy obeliscus tele hierogliphikus felirásokat Lajos Fülöp királysága idejében lett egy e célra különösen készített hajón Egyiptomból elhozva és az említett téren, különös magán a gula oldalán lerajzolt gépezet segítségével felállítva. Maga a több szobrok és két nagyszerű ugró-kut által ékesített tér egyike a párisi legpompásabb piacoknak.

22. Buttes de Chaumont a hason nevű dombon a város éjszak-keleti részén fekvő, több száz holdra kiterjedő gyönyörűséges kert, mely az azelőtt rut homok-buckákból, katyolos béka-fészkekből, s függőleges kősziklákból álló desolationalis térből az illető mérnöknek remek felfogása által a legigézőbb parkká lett átváltoztatva.

23. Père la Chaise köztemető a város keleti szélén, hasonnevű pap által kezdeményezve és megalapítva. Érdemes meglátogatni.

Templom, Párisban, tekintve a város terjedelmét és lakosainak nagy számát, aránylag igen kevés van, és úgy látszik, hogy ezen hiányt azok, akiket illet, érzik is, mert azon két év alatt, melyeket Párisban töltöttem, vagy tiz egészen alapjaiból új és igazán nagyszerű templomok építéséhez fogtak. A templomok legnagyobb részt a legszigorubb goth stylben építvék, négy és hat hajóra felosztva, mintául vétetvén ezekhez a legrégebb s legpompásabb, a 11-ik századbeli Notre Dame cathedralis egyház. Legfeltünőbb ezek közül a hasonnevű Boulevardon fekvő Madeleine templom, legtisztább görög izlésben, nagyszerű corinthusi oszlopoktól

környezve és fülkéiben köröskörül, remek művészeti, szenteket ábrázoló, szobor-faragványokkal ékesítve.

Párisban harminc, negyven egész ötven ezer lélekkel bíró plébánia van, s ezekben a legjobb és legválogatottabb munkákból álló könyvtárak, melyekből csekély 3 franknyi díjért kölcsönzik ki a könyveket. Az állam a kath. egyház fentartásához csak a püspökök, káptalanok, plébánosok és első vicairek vagyis segédlelkészek fizetéséhez járul, a többi szükségek pedig mind az ugynevezett *fabrique* által fedtetnek. A párisi érsek kap évenként 21 ezer frankot, a plébánosok osztályzat szerint 12 és 15 száz frankot, az első vicaire két ezer és egy pár százat. És ezzel az állam kiadása be van fejezve. A többi vicairek, kik sokszor kilencen, tizen is vannak egy-egy plébániában, azután a Suissek, ceremoniáriusok, segrestyések, harangozók, székbérszedők, mind a fabrikából kapják fizetésöket. Ezen kívül ugyanezen pénzből fizettetik a gázvilágítás, mely Párisnak minden templomaiban, és pedig némely helyütt igazán pazar mérvben használtatik; szinte innét kerül ki a templom fűtésére szükségelt fa- és szén ára; mert itt télen át minden templomot fűtenek, mire részint magában a templomban, részint a templomok alatti boltozatokban felállított nagy vaskályhák használtatnak. Ezen pénzek árán veszik továbbá a ropant mennyiségben alkalmazott oltárgyertyákat, egyházi ornatust és minden egyéb, az isteni szolgálatra szükségelt tárgyakat; végre ezen pénzből kapja még a plébános a csekély 12 és 15 száz franknyi állami fizetésen kívül az öt megillető és valószínűleg nem megvetendő összegű pótlékot, valamint a segédlelkészek is az ő állandó, körülbelül 2 ezer franknyi fizetéseiket. Állanak pedig ezen *fabrique* jövedelmei: először is a templomszékek bérletéből, mert tudvalevőleg a francia templomokban nincsenek padok, hanem csak szalmaszékek ezer számra, és ezektől mindenki, aki csak reájok ül, fizetni tartozik a szerint, amint a solennitás van, kis mise alatt 5 centimest, vecsernye és esteli ájtatosság alatt 15, nagy mise és predikáció alatt 30 centimest. A székbér beszédésére leginkább asszonyok alkalmaz-

tatnak, kik mise és predikáció alatt is teljesítik kötelességöket. Ezen székbéren kívül tartatnak rendes collectiók is — quêtes, és ezeket senki más, mint maguk a papok végzik, amidőn mise és vecsernye alatt, majd egyik a káplányok közül, majd pedig maga a plébános egy kis papsapka alaku erszénnyel kezében végig jár a sorokon, előtte a sajtászerűleg egyenruházott Suisse, fején éghasító kalappal, kezében öles hosszúságu dárdával és oldalán széles szalagról lelógó gyiklesővel ellátva, helyet csinál neki s közbe-közbe fenszóval hangoztatja: pour les besoins de l'Église, a templom szükségeire. Predikáció után rendesen maga a szónok végzi ezen gyűjtögetéseket. És ekkép történik, hogy az egész isteniszolgálat alatt ezen különféle című alamiznaszedők egymást folytonosan könyöközve, magukat az ülőket is szünet nélkül háborgatják; — de ezt a párisiak már megszokták, és mindamellet adogatnak is fideliter, mert jól tudják, hogy ez az egyetlen mód a cultust illő diszben fentarthatni. Továbbá a fabrikába befolyznak a halotti harangozásokért bejött pénzek, az önkénytes — mert obligát nincs — stolaris adományok s egyéb enemü jövedelmek. Mindezekből láthatni, hogy a mondott fabrikába tömérdek pénznek kell befolyjni, s ez mind nagyobbbrészt csak kéregetés utján jön össze. S ami legcsodálatosabb, nem az egész párisi nép, hanem csak ennek aránylag csekély része járul ezen terhek elviseléséhez; tudniillik csak azok, akik a templomokat rendesen látogatják — a többi pedig, s ezek száma száz meg száz ezerekre tehető, a templomnak feléje sem megy, és így természetesen a mondott contributióhoz sem járul. A Suisse-nek egyik teendője az oltárhoz, vagy szószékre felmenő pap előtt méltóságteljesen ellépdelni, s ezt az illető helyre elvezetni, ezenkívül a templomban felebb-alább járva a rendre felügyelni, hanem aztán van is csend a templomban. Mert a Suisse-nek figyelmét a legkisebb nesz sem kerüli ki, ő a legcsekélyebb zajra ott terem és csendet parancsol. Ezen kívül a nagyobb ceremonialis Requiemek vagy esküvők alkalmával a bejövő nagyobb rangu vendégeket a templomajtóban bevárja, s őket

illető székeikhez méltóságteljesen felvezeti. Az evangéliom felolvasásakor, mint szinte az Úr felmutatáskor, és a Credóban előforduló: *et homofactus est* versezetnek a Choruson lett eléneklése alkalmával szokásos letérdelésre és illetőleg felállásra szükséges figyelmeztetéseket a Suisse teljesíti az által, hogy dárdájának nyelével hangosan a templom kőpadozatjára üt, és ami a legcsodálatosabb, az egész nép arra, mint valami hatalmas parancsszóra egyszerre a földre borul, vagy fölemelkedik. Ennél mindenestre a kis csengetyűvel való jeladás sokkal aetheticaiabb. Az esküvéseknél a pap mindenekelőtt a ritualisból igen szép és kimerítő felolvasást tart a házasság méltóságáról és a házasság kölcsönös kötelmeiről, ezután figyelmezteti a jelenvalókat, hogy a netalán még fenforgó akadályokról tegyenek jelentést, végre a nélkül, hogy az oltár legelső lépcsőin álló jegyeseket csak meg is közelitené, csupán távolról, az oltár közepéről, mintegy áldólag kinyujtván kezeit elmondja: *ego vos conjungo in matrimonium* stb. Végre a gyűrűk egyikét a vőlegény ujjára tűzi — míg a másikat ennek kézbesíti oly célból, hogy azt ő maga, t. i. a vőlegény illeszse mátkájának ujjára, s csakis mindezek befejezte után következik a sz. mise áldozat bemutatása.

A francia klerusról csak dicsérettel lehet szólni; szerény magaviselet, tudományos képzettség, de különösen valóságos buzgóság főjellemvonásai, ami mindenestre különösen méltánylandó egy olyan országban, mint Franciaország, ahol a pap, legyenek neki bármily kitűnő érdemei, semminemű világi vagy földi jutalomra sem tarthat számot, miután ott gazdag beneficiumok épen nincsenek, polgári kitüntetésekkel pedig nem csak nem halmozzák el őket, hanem inkább ahol csak szerit tehetik, gunynyal és keserűséggel adóznak nekik. Munkásságoknak kétségtelen tanuja az, hogy minden ünnep- és vasárnapi délelőtti és délutáni isteniszolgálat-s a sz. beszédeken kívül, még minden plébániában s minden áldott nap esténként, könyörgés, áldás és szent beszédek tartatnak, a cathechizációban pedig valóban fáradhatlanok. Végre tán nem lesz fölösleges itt még megjegyeznem,

miszerint nem csak Londonban, hanem Párisban meg kellett ismerkednem olyan dologgal, ami az utazást mindenkorra emlékezetessé teszi. Ott ugyanis az órámot lopták ki zsebemből fényes nappal, Párisban pedig egy jó (?) ismerősöm a néki kölcsön adott egy ezer frankommal, magát insolvablenak declarálván, örök időkre adósom maradt. S ami legjobban boszantott, az volt, hogy utánjárásom alkalmával az illető törvény emberei nem a hütlen adózt, hanem a hitelezőnek megfontolatlan eljárását kárhoztatták. Ez itt aztán egyik paragraphusa a szabadelvű kormánynak, mely az emberek becsületességébe helyezett bizodalmat — ostobaságnak kereszteli.

A fentérintett eset által okozott keserűségemet némileg enyhítette azon körülmény, hogy szintén Párisban szabadultam meg egy régi hemorhoidalis bajok folytán keletkezett s az orvosok által „chute du rectum“-nak keresztelt súlyos nyavalyától, valami Gosselin nevű jeles orvos által foganatba vett, kissé drasticus, de igen sikeres műtét következtében. Ezt azért írom ide, hogy a netalán hasonló bajban szenvedő honfitársaimnak, miután tudtomra azon műtét a magyar orvosok előtt ismeretlen, némi utmutatással szolgáljak. A bajt a fentnevezett orvos ekkép írta le: Chute du Rectum sortant pendant la marche, et la defecation. Prolapsus hemorhoidaire pendant la marche peu saignant. Hemorhoides internes, dont une habituellement procidente. Cauterizé le 5 Mai 1874.

HATODIK FEJEZET.

London, 1874. Május—Augustus.

Kedves Barátom!

Londont leírni s annak minden kitünőbb nevezetességeit felsorolni, nem egy rövid levélnek, hanem terjedelmes munkának lehetvén csak feladata, a következő vázlatban egyedül csak arra szoritkozom, hogy némi utasítással szolgáljak azoknak, kik Londont személyesen meg akarnák

látogatni, hogy ez által előre némi fogalmat nyervén, ezen európai Babelről annál könnyebben és biztosabban tájékoz-
hassák magukat.

Párisból Boulogneba mintegy öt óra alatt, innét pedig a csatornán át és a Themse folyón hét körülbelül nyolc óra alatt Londonba megérkezvén, szokásom szerint azonnal egy hónapos szobának keresésére siettem, mitsem tudván az angoloknak azon ügyes fogásáról, hogy ők egy hónap alatt csak négy hetet értenek, és így a hónapos szobát felfoga-
dott lakós által egy év alatt tizenhárom havi bért fizettet-
nek. Azonban még így is előnyösebb a szállásfogadás, mert sokkal kevesebbe kerül, mintha a szobát napszámra bérelné ki. Erről meggyőződtem magam is, midőn Tower Hill — Mint Pavement 1. szám alatti Hotelben negyven shillingért vettem ki négyhetenként egy szobát, melyért naponként három és fél shillinget kellett volna fizetnem. Egy utitársam, valami Gruber Nándor nevű budapesti fiatal ember annyira megijedt Londontól, hogy másnap mindjárt összeszedvén podgyászát, Franciaországba visszautazott.

A tájt a Themse torkolatától felfelé mindennek inkább, csak regényesnek nem lehet mondani, hiányozván benne a talajnak hullámzó alakja és a növényzetnek változatossága, mely a nézőnek mindenkor oly kellemes szempontokat szokott szolgáltatni, de annál inkább érdekes a helyzet ott, a hol a városi építmények kezdődnek; itt már egyik gyár a másikat éri, és ezen óriási építmények oly közel a vízhez, vagy inkább magába a folyóba úgy be vannak építve, hogy a mellettök horgonyzó hajókból a portékákat egyenesen a legfelső emeletekre fel lehet szállítani. Nagy előnyére szolgál a kereskedelmi üzletnek azon körülmény is, hogy dagály alkalmával a legnagyobb tonnatartalmu gőzhajók a tenger-ről közvetlenül a jelzett gyár- és raktárházakig eljuthatnak és így terhököt, ugyszólván, egyik kézből a másikba által-
tehetik; jóllehet hogy más oldalról megint, midőn az apály beköszönt, ami minden tizenkét órában rendszeren megtör-
ténik, ezen hajók az említett építmények oldalai mellett pusztá földön vagy inkább sárban és iszapban hevernek,

s mintegy epedve látszanak várakozni a pillanatra, hogy ezen reájok nézve igazán természetellenes állapotból a viszsztatódult dagály által kiemeltessenek.

Azonban amennyire előnyös ezen építészeti modor a kereskedelemre nézve, oly hátrányos vagy inkább elcsufító a város szépségének tekintetében; mert: első sorban, ezen épületek minden architectonicus szépséget nélkülöznek; azután pedig annyira közel vagy inkább bele vannak a folyóba építve, hogy a Quai-nek vagyis rakpartnak helyiségét tökéletesen kizárják, úgy hogy a Themse hidján alól a város legszélső utcáiban is járó-kelő ember kívánságból sem juthat ki a folyónak meglátására; holott pedig épen ez az, a mi minden folyó melletti városnak tulajdonképeni szépségét feltételezi. Mert lehet-e valami felségesebbet képzelni, mint a Szajna két partját Párisban vagy a Dunáét Budapesten, hol a tágas rakpartok az ő nagyszerű palotáikkal és lombos fasoraikkal nem csak a szemre nézve kellemesek, hanem a közlekedést is kiváló mérvben elősegítik. S ezen hiányon a londoniak is iparkodnak most már segíteni az által, hogy a westminsteri hidon felül a Themse partjának egy darabját hasonló rakparttá átalakították, de ez, tekintve a város roppant kiterjedését, csaknem észrevétlenül eltűnik.

Egyik vasárnap, mely épen junius 6-ra esett, meglátogattam a westminsteri sz. Pál templomát; latin kereszt formájú roppant épület, homlokzatán két kisebb torony között egy igen magassal ellátva, cupolája nem sokat enged a római vatikánbelinek, hossza is ezt nem sok hijján megközelelti. Hiba, hogy a templomnak elégségesen tág előtere nincsen, s azután a közellevő házsorok nem egyenes szegletben, hanem bizonyos ferdeségben fekszenek a templomhoz képest, mely symetria-hiány a szemet igen sérti. A templom remek mű, de külseje korom-fekete, mint általában valamennyi londoni épületek, Bel-architecturáját az avatottak szinte nagyszerűnek mondják, mire egy ajtó feletti felirat is utalni látszik, mely Wren építőjének nevét felemlítve, hozzá teszi: „tekints körül“, azaz: ha a művet méltányolni akarsz, nézd meg jól. Azonban ottlétem alkalmával némi kijavításra

szükségelt gerendák, kő- és homokrakások igen inaesthetikus egyveleget képeztek benne; azonkívül még némi ki nem mondható üresség volt benne észlelhető, mely épen úgy, mint a tulterheltség, legalább a hozzá nem szokott szemre igen kellemetlen benyomást szokott okozni.

Érdekes látványt nyújtott a fentemlitett vasárnapi napon az anglikán istenisztelet tartása. Pontban tíz órakor egy nagy ezüst gombosbottal felfegyverzett Suisse vezetése mellett kettős sorban kiléptek a sekrestyéből: első sorban vagy tíz pár ifju tanuló s ezeknek nyomában jött öt pár korosabb világi férfiú, kiket végre két papi egyén követett, mindnyájan bokáig érő fekete öltönybe, e felett pedig szinte hosszú, de rendkívül széles ujjakkal ellátott karingekbe öltözve; a papok még ezen kívül mellökön hosszú violaszínű stólát, hátukon pedig vörös színű és arasznyi szélességű szalagon lelógó huszártarsoly-alaku függeléket viseltek. Midőn ezek mindnyájan a remek faragványu szentélyi stalumokban elhelyezkedtek, egyik a világi egyének közül a szentély előtt felállított állványon imádkozni kezdett, melynek végeztével orgonakiséret mellett zsoltárokat énekeltek. Az ének után egyik a papok közül egy emelvényről az ótestamentombeli sz. írásból egy pár fejezetet felolvasott, mely felolvasást ismét imádság követett, míg végre az egész ájtatosság egy pár versnek eléneklésével befejeztetett. Ezen egész idő alatt az oltárt egyik pap sem közelítette meg, mely egyébiránt egészen hasonló a katolikusokéhoz, közepén feszülettel, két oldalt pedig szép faragványu gyertyatartókkal lévén ellátva. Az angolok az ő imádságaikat mindig térdepelve, nagy emphasissal és kiválólag érzelmesen mondják el, mit fájdalom, a katolikusoknál nem mindig tapasztalhatni, kik főkép a Miatyánkot és Üdvözletet sokszor oly habarva mondják el, hogy belőlök alig lehet egy pár szót megérteni.

A katolikusoknak szép és nagy templomuk van a Commercial Streetben. Ezen félég latin, félég góth stílyú templomnak szépségét különösen emeli azon körülmény, hogy egyikében a legtágasabb főutcáknak fekszik, nem úgy

mint a Kensington Road-i góth stülű új Cathedralis templom, mely néhány előtte álló épület által egészen háttérbe van szorítva, hova csak egy keskeny udvaron lehet eljutni.

Egy kitűnő jelenség Londonban az ünnep- és vásárnapok megülése. Az utcák ugyszólván mind üresek, a boltok bezárvák; sehol egy darab kenyeret vagy egy ital sört sem lehet kapni; még az ebédlő köztermek is megközelíthetlennel, és csak nagy ritkán lehet a késő délutánokban egy-egy restauráns ajtaját félig nyitva látni. Ez mindenesetre a népnek vallásossága mellett tanuskodik, de sajnos, hogy ezen vallásosság nagyon is kizárólagos; mert a másvallásuak, különösen pedig a katolikusok irányában legnagyobb türelmetlenséggel viseltetik. Tapasztalásból mondhatom, hogy azon sokféle secták, melyekre az angol protestánsok osztvák, egymást szívből gyűlölik, a katolikusokat pedig valameny nyien egyaránt perhorrescálják. Különösen pedig meglepett egy telivér praesbyterianunsak irántami magaviselete. Addig, míg nem tudta milémetet, a legnagyobb előzékenységet mutatott, de midőn egy alkalommal a vallásról beszélgetvén, én ezen kérdésére: are you a Protestant? (protestáns ön?) No, I am Catholic (nem, én katolikus vagyok) szavakkal feleltem neki, egész arcszine elváltozott, izmai rángatózni, szava pedig akadozni kezdett, ugy. hogy mind eme jelekből kivehettem, hogy katolikus létem benne a legkellemetlenebb bepyomást okozta. Mindezekből nem ok nélkül következ tettem, hogy nem személyem, hanem vallásom minősége volt az ok, mely benne oly feltűnő ellenszenvet ébresztett.

De ha a másvallásuak gyűlölnek bennünket, a katolikusok annál szorosabban ragaszkodnak egymáshoz. Ezek, ha azelőtt soha sem is látták egymást, elég ha a templomban összejönnek, már testvérekül tekintik magukat. Igy jártam én is egy teljes ismeretlennel, ki egy nyilvános helyen a lehető legnagyobb nyájassággal közelített hozzám, s midőn én ennek nyitányát keresém, „hiszen én önt — ugy mond, a mult vasárnap a templomban láttam.“ Tehát a katolikus templomban voltam szerencsés ezen rendkívüli barátságot kiérdemelni.

Nagy baj a katolikusokra nézve, hogy vallásügyi szükségleteik fedezésére az állam egy fillérnyi segítséggel sem járul, mire nézve kénytelenek egy oly adónemhez folyamodni, mely másutt hihetetlennek, sőt kivihetetlennek tetszhetnék. Ugyanis minden, a templomba belépő és a padokban helyet foglaló egyén tartozik négy pennyt — körülbelül 18 krajcárt fizetni; és ezen kívül a körül hordozott perselybe is illik valamit tenni; mi mindenesetre, kivált a szegényekre nézve, igen terhes kiadás.

Junius közepe táján meglátogattam a nagyhirű British Museumot. Az emeletnek egyik előcsarnokában mindjárt beléptemkor szemembe ötlött egy magas állványon egészen elszigetelt állásban egy terjedelmes szarvu kitömött nagy ökör ezen aláírással: Hungarian OX. Ezen körülményre egy vicces angol azt mondá: hogy náluk Magyarországból az első helyet csak az ökrök töltik ki. A jobb kézre fekvő állatországot magában foglaló teremben egy Orang-Utang tűnik fel leginkább, mely testalkatával az embert annyira megközelíti, hogy kis képzelődés segítségével könnyen lehetne egyiket a másikával összezevarni. A földszinti termekben vannak a szobor-gyűjtemények, igaz, hogy nagyszerűek, de nagyobbrészt a párisi Louvreben őrizett eredeti példányoknak másolatából állanak.

Jeles a Gretna green-i muzeum is; ebben azonban jobbara a növényországból az ipar által felhasznált tárgyak szemlélhetők, amennyiben azok művészeti és vegyészeti célokra alkalmaztatnak. Van itt krumpli-lisztből készült macaroni, tarhonya, pogácsa és más egyéb tésztaemű, melyek mind a legfinomabb buzaliszt készítményeivel vetekednek. Különös osztályokban vannak itt: buza, rozs, zab, árpa, bab, borsó, lencse és más egyéb gabona- és főzelék-nemek mind vegyészileg felbontva. Így, például, hogy csak az egy lencsét említsem, melynek alább megírandó alkatrészei, egyenkint különös csészékben vannak elhelyezve. Egy angol font, vagyis: tizenhat uncia lencse tartalma következő alkatrészeket foglal magában: két uncia és száz gran vizet. Négy uncia és hetven gran sajtos anyagot. Öt

uncia és kétszáz hatvankét gran keményítőt. Száznegyven gran cukrot. Egy uncia és százötvenhárom gran gummit vagyis mézgát. Száznegyven gran zsiradékot. Két uncia fahulladékot. Százöt gran mineral, vagyis ásványanyagot. Mindez összesen tesz egy angol fontot, vagyis tizenhat unciát. És ilyen modorban látni valamennyi gabona- és főzelékfajokat felbontva. Ezekon kívül ki vannak itt még sorban rakva: magyar gyapju, dohány, buza, s egyebeken kívül még paprika is, mely magyar bors „Hungariam pepper“ névvel van megjegyezve.

A kensingtoni muzeum egyike a világ óriási muzeumainak. Ehez Tower Hillről, Common Street, Fleet Street, Strand, Piccadilly, Knight bridge és Kensington Street-en keresztül mintegy három óra alatt kényelmesen eljuthatni. Mindjárt bemenet a folyosón falra festve vannak több rendű jelenetek a 4-dik és 5-dik századi angol történelemből; ezen fali festmény annyiból érdekes, amennyiben a művészet akkori állását hiven ábrázolja. Az első teremben arany- és ezüstmives cikkek vannak felhalmozva, a többiben más természeti ritkaságok, valamint ipari és művészi tárgyak oly mennyiségben felhalmozva, hogy azoknak, nem mondom, tanulmányozása, hanem csak egyszerű, de figyelmes megtekintése is, hónapokat venne igénybe.

Arra nézve, aki nem csak idejében bővelkedik, hanem jó lábszárakkal is el van látva, nem utolsó kéjélvezetű kirándulást szolgáltat a világhírű kristálypalota meglátogatása. Ehez, a fentemlitett kiindulási pontról a London bridgen át, Highborough, Blackmans, Newington Walworth, és Chamberwell Road-on keresztül Woolwichig, innét pedig felfelé egész a kristálypalotáig negyedfél órai kényelmes sétálás után ki-mehetni, a sétáló minden esetre többet fog látni és tapasztalni; mintha kocsin, vagy vasuton tenné meg ezt az utat; magában értetődvén, hogy visszamenet az utóbb említett alkalmak közül egyiket használatba kell vennie, mert a legjobb gyalogolónak is elég ezen utat egyszer megtenni. Egyébiránt hazatértében a vasuti kocsiknak a házak feletti elrobogása közben még azt az élvezetet is megszerezheti magának, hogy a várost madártávlatból szemlélgetheti.

A kristálypalota egy kis emelkedésen fekszik, a ropant dimensioju épületnek falai és fedele egészen üvegből vannak, úgy hogy mesziről valóságos kristály fényben uszni látszik. Belől épen úgy van hajókra felosztva, mint valamely goth stylü templom; két oldalán pedig három emeletes karzatok léteznek. Földszint a középpontban van egy nagy üres tér, melyben huszonöt, egész harminc ezer néző is helyet foglalhat az ott tartatni szokott zeneelőadások alkalmával; nagyrésze muzeum gyanánt használtatik, melyben különféle kőszobrok, de leginkább régi sirkövek a legeredetibb felírásokkal találtatnak. Az emeleti karzatokon ezüst, arany és más tárgyakból örökös vásárok tartatnak, ezen kívül bizonyos osztályokban a világ különféle népeinek, de leginkább ázsiai és afrikai vadaknak életnagyságu alakjaik, buján virító tropicus növényzettől körülvéetve mutogattatnak. Az épület alsó részén pincealaku boltokban van az aquarium, melyben halak, csigák és kagylók üvegszekrényekben és saját elemökben élénken uszkálnak és fickándoznak.

Londonnak egyik kitünő jelességét teszik a város különböző részeiben létező, sokszor több száz holdra terjedő parkok és nyilvános kertek. Ilyen többi közt a Regentpark a városnak éjszak-nyugati oldalán közel hatszáz hold térfogattal, és részint sík pázsittal, részint pedig erdőformára sűrűen beültetett fákkal ellátva. Ezen kertnek egy részét a világ első állatkertje foglalja el, melyben az állati országnak minden járó, csuszó, mászó, uszó és repülő nemeiből láthatni élő példányokat. A nehézkes elefánt, vízi ló és Rhinoceroson kívül, különösen gazdagon van a majomosztály ellátva, az emberi formát leginkább megközelítő orangutángtól egész a kisdud, alig mókusnagyságu majomig.

Regentparkot nagyságra és terjedelemre nyomban követi a város nyugati részében fekvő Hydepark, egy szép ladikázható tóval közepén. Ezen parkban láthatni a londoni noblessenek legszebb fogatait sétakocsizások alkalmával. Ugyanezen kertnek a kensingtoni utra néző oldalán van az ugynevezett Albert monumentum, a királyné meghalt

férjének szentelve Ezen phantasticus alkotmányhoz huszonöt lépcső vezet fel, melynek környezetét régibb és újabbkori nagy emberek remek művészetü márványszobraik diszitik. Az egésznek kápolna formája van, és igen kellemes benyomást okoz.

Érdekes látványt szolgáltat a Backer Street-ben fekvő Madame Tousseaud Wax Work-ja — vagyis viaszbáb gyűjteménye. Ezerre lehet tenni azon viaszalakok számát, melyek itt felállítvák. Vannak itt császárok, királyok, rablók és zsványok, gyilkosok és gyilkoltak, nők és férfiak, s mindenik saját öltözetében oly élethűen előállítva, hogy köztök és az élők közt alig lehet különbséget találni, és az alatt, míg reájok nézünk, csak azt várjuk, hogy megszólamljanak. A Themse folyó alatt két alagut vezet egyik partról a másikra. Az egyik most vasutnak használtatik; a másik a Tower előtti téren veszi kezdetét, melybe száz lépcsőn lemenvé egy körülbelől ötven akós hordónak átmérőjével megegyező óriási vascsőbe jutunk, mely dacára az imittamott pislogó lámpának elég setétes, és ezen kívül még nedves és bűdös léget tartalmaz; hossza ötszáz lépésnyi, de annyira alacsony, hogy egy kissé nagyobb ember meghajolva kénytelen benne járni.

A városi közlekedést fentartó eszközök száma valóságos legió. Csak fiakker- és omnibuskocsik meghaladják a harmincezeret; a Themsen feljebb-alább uszkáló helyi gőzösök százszámra tehetők; a vasutak, melyeknek állomásai bent a város szívében igazán fejedelmi palotákkal vetekedő nagyszerűségben léteznek, nem földszint, hanem részint földalatt végnélküli tunnelekben, részint fent a házak tetejével egy színvonalon álló óriási hidakon át és keresztül vonulnak végig; és mégis mindamellet, hogy ezen közlekedési eszközök óránként és percnként millió egyéneket szállítanak ide s tova, a gyalogolók száma is oly tömeges, hogy az ember hátba-mellbe és oldalba való löketésektől alig képes magát megovni.

A vestminsteri palota és apátság két oly monumentális épület, melyek Londonban a figyelemre méltó tárgyak

közt első helyet foglalnak. A palota egyszersmind parlamentáris és törvénykezési helyiség, roppant nagy épület a Themse partján, közvetlenül a Westminsterbridge mellett egészen góth stylben épült, száz meg száz góthizlésű tornyoskákkal diszitve, első tekintetre valami ezer éves góth stylű templomnak tetszik; végtelen folyosóin feljebb-alább járó hosszú, à la Luther Márton-féle reverendába öltözött, és kosár nagyságu kender parókákkal ellátott birái és ügyvédjei háromszáz éves kisértetek gyanánt tűnnek fel; és ha még aztán az angol nyelv sajtásága által okozott orr- és szájfintorgatásokat látjuk, azt sem tudjuk, hogy bámuljuk-e őket, vagy inkább szemökbe ne vessünk?

Az apátság, mely amannak tőszomszédságában fekszik, szinte régi góth stylű épület; az ezzel összekötött, hajdan katolikus templomban számtalan kisebb-nagyobb szobrok és siremlékek a templomot zsufolásig megtöltik, melyek közt kivált a 12-, 13- és 14-dik századbéli siremlékek feliratai oly érdekgerjesztők, hogy a tőlök való megválás valóságos szívfájdalmat okoz, nem lehetvén azokat hét- és hónapszámra tanulmányozni.

A híres Tower vastag falaktól, tágas és mély árkoktól körülvelt erősség közvetlenül a Themse folyó mellett, valaha statusbörtönként szerepelt. Szorult szívvel szemléltem benne azon tömlöcöket, melyekben első Károly király és az annyira érdekes Stuart Mária sinlödtek, és azon ablakot, melyen át a vérpadra hurcoltattak; a széles falkövekbe vésett karcolásokból kivehetni, hogy az említettekén kívül mások is osztozkodtak ezek sorsában. Jelenleg a bent tanyázó őrségen kívül más lakói nincsenek; de néhány terem fegyvertárnak használtatik, egyik pedig különösen az országos kincsnek fentartására van szentelve. Ezen szobában egy nagy asztalon legalább is egy öl átmérőjű üvegharang alatt felhalmozvák: arany koronák, sceptrumok, tálak, kardok s egyéb drágaságok, melyek értékét több száz millióra becsülik.

Különös a skót katonaság félig férfi- s félig asszonyi viselete; fejét egy iszonyu nagyságu medvebőrös főveg,

testének pedig felső részét rövid, derékig érő huszáros dolmány takarja. Hanem aztán nadrág, vagy lábravaló helyett csupán csak térdig érő ráncos szoknyát visel, lábszárait harisnya, s lába fejét bakkancs fedi. Minthogy pedig harisnyája még térdéig sem ér fel, azért térde mindig fedetlen, úgy, hogy még nagyobb távolságról is észrevehető.

És mint későbbben tapasztaltam, a skót népnek ez nemzeti viselete, mi minden esetre rendkívül erős természetök mellett tanuskodik, miután képesek, úgy szólván félig meztelen testtel a náluk uralkodó szigorú hideget kiállani.

London városa, mely a legutolsó összeírás után kerekében közel négy millió léleknek ad hajlékot, egészen vízirányos talajon fekszik, s amennyire kivehettem, széle-hossza egyenlő, s jöllehet hogy ezer irányban menő utcái valóságos tömkeleget képeznek, vannak mégis utcák, melyeken éjszaktól délnek és kelettől nyugotnak, csekély eltérésekkel az egész várost egyik végétől a másikig bejárhatni. Az ilyen bejárás az egyik szélső ponttól a másikig körülbelül hét órát vesz igénybe, amit ugyan egy folytában kevés ember tehet meg, de kétszerre felosztva magam is megpróbáltam. Könnyebb tájékozás végett, úgy vélem nem lesz felesleges az ide vágó utcák neveit egyenkint felsorolni, annak használatára, aki talán kedvet kapna valamikor állításom igazságáról saját tapasztalása által is meggyőződni. A kelet nyugati irányban egymást felváltó utcák a következők: East India Dock Street, Commercial Road, White Chapel, Oldgate, Leadenhall, Cornhill, Poultry, Newgate, Wiaduct, Hollborn, Oxford és Uxbridge Road. Éjszak-déli irányban pedig ezek: Highstreet, Kingsland Road, Shoreditch, North Pol, Bishopsgate, Grace Church, William Street, Londonbridge, Highsborough, Blackmans, Newingtons, Wahlworth és Camberwell Road.

A Themse hidak közt kelet felől legelső a Londonbridge (Landnbridzs) a tengeri hajók csak idáig jöhetnek, ezentul magas kéményeik és árbocfáik a hidak alatti áthaladást lehetlenné teszik. Ellenben a helyi kis gőzösök, hasonlólag a budapesti propellerekhez a hidak alatt is fennaka-

dás nélkül közlekednek. Londonbridget követik aztán sorrendben: Southwarksbridge, Blackfriarsbridge, Waterloo bridge, Westminsterbridge, Lambethbridge, Wauxhallbridge, Chelsenbrodge, Albertbridge és Batterseabridge. Ezekon kívül vannak még néhány, csupán csak a vasutak számára szolgáló hidak.

Páris Londonhoz hasonlítva egy csinos budoir, London pedig önmagában véve egy világra szóló raktárnak vagyis magazinnak képét viseli, melyben nem annyira a kellem, mint inkább csak a kellő vétetik tekintetbe. A két nép közt is nagy a különbség; a francia általán véve előzékeny és udvarias; az angolok közt ellenben az előkelők, vagyis a szorosán vett gentlemanek feszes és fentéjjelő udvariasságuk által inkább visszaverik, mint magukhoz vonzák az idegent; a köznép pedig a lehetőségig darabos.

A személy- és vagyonsbiztonság is kisebb Londonban mint Párisban, miről, fájdalom, saját tapasztalásomból győződtem meg. Jóllehet nem egyszer olvastam a nyilvános helyeken kiragasztott plakatokon: *beware from Pickpockets*, őrizkedj a zsebmetszőktől; mindamellett július 15 én délelőtti tizenegy órakor, tehát fényes nappal a Tower árka melletti járdán zsebórámat, mellényem oldalzsebéből örökösen kikapták.

Mit akar az angol mondani, mikor *Humbugot* mond? azt hogy a csömözdañul; mert *hum* = dall, vagy zengés, *bug* pedig bűdösférget jelent; s ezzel csak azt árulja el, hogy valamint az olasz balhában, a norvég szunyogban, úgy az angol csömözökben gazdag.

HETEDIK FEJEZET.

Köln, Berlin, september – aprilis 1874/5.

A nyári évszaknak Londonban lett eltöltése után, némi kis finansziális ügyek elintézése miatt Párisba visszatérvén, néhány nap mulva Európa éjszakai tartományainak meglátogatása végett, újra utnak indultam.

Franciaország éjszaki részében a helységek sokkal ritkábbak mint délen, de azért az annál tágasabb mezőkön igen kevés commassált nagy birtokos, hanem igenis ezer meg ezer, alig egy- és félholdnyi parcellákra felosztott, és buza, rozs, krumpli, zab, repce, lucerna és tudja Isten mi mindenféle veteményekkel bevetett földdarabokat láttam; maguk a helységek is igen nyomorult külsőt árulnak el, igen sok bennök a rongyos szalmafedelű gunyhó, melyek lakói csak száraz időben menttek a megázástól. Belgiumba érve a mezőket jobban mivelve, s a helységeket egészségesebb színben találtam; itt a mezőt öntöző csatornák oly számosak, hogy minden lépten nyomon, az azokon átvezető hidakra bukkantunk. Charleroy táján, közel a szénbányákhoz, a lég annyira tele volt szénporral, hogy a napot is elhomályosította, s minthogy éppen ekkor rekkenő melegség is uralkodott, vasuti kocsink valóság por- és gőzfürdővé változott át.

Kölnbe érkezve legelső kijárásumat a Domnak, vagyis a székes-egyháznak megtekintésére szenteltem. Ezen épület egyike a barbárnak gunyolt középkorból fenmaradt halhatatlan műveknek, külseje köröskörül tele van ezer meg ezer góth stylü piramisokkal, melyeknek tökélye a görög művészetnek legvirágzóbb korából leszármazott művekkel bátran versenyezhet. Az ember, mintegy leszegezve áll előttük, s alig bírja magát a távozásra határozni. Belseje, fájdalom! nem felel meg külső szépségének. Mindenekelőtt a templom alsó padozata oly kopott és a helylyel-közzel kiálló durva nagy kövek oly inaestheticus talajt képeznek, hogy az ember azokat inkább rosz utcakövezetnek, mint templom-pávimentomának vélné. A felső csucsivü boltozatnak is egy része, úgy látszik újabb időben volt kijavítva, és az ennek folytán vakolatlanul hagyott téglák a legkellemetlenebb benyomást okozzák. Az egész templom hosszában négy sor cannelirozott oszlopok által hat hajóra oszlik fel, de minthogy az oszlopok előtt oltárok nincsenek, az egész templom igen üresnek, vagyis inkább pusztának látszik. Csak az oldalfalak mentében berakott ódon sir-

kövek, a beléjük vésett régi gothikus felírásokkal és az akkori szokás szerint néhány élces versek belevegyítésével képesek még némi érdeket felkelteni.

A muzeum, mint mindenütt, három részre van felosztva. A képcsarnokban legérdekesebb azon osztály, mely a középkorbeli műveket foglalja magában, nem annyira a tárgyak műveszi becse, mint inkább a festészetnek és gondolatoknak eredetisége miatt. A sok közül legyen elég itt csak egyet felemlíteni, mely Krisztus Urunknak a két lator közötti felfeszítettését ábrázolja. — Ezen a képen Krisztus Urunknak feje felett, és a jobb oldali latornak lábainál kis szárnyas angyalok lebegnek magasra felemelt kezeikkel kérve a felfeszítetteket, hogy őket is vigyék fel magukkal mennyországba. A baloldali lator előtt pedig egy pár irtózatosan rut, majomképű ördög vicsorgatja fogait, kik karmaikat a szerencsétlen latornak hasába belevágva, erőnek erejével iparkodnak őt, az alatta tátongó pokolba lerántani. Ellenben az újabb korbeli képek mind pompás remekművek, melyek akármely galeriának is díszére válnának. A muzeum közép emeletében vannak régi pénzek és igen érdekes fegyvergyűjtemények. Végre a földszinti osztályban felhalmozvák a régi kőfaragványok, római és középkori sírkövek a legérdekesebb feliratokkal.

Köln, a római Colonia Agrippa, egészen lapályon fekszik, csak keleti oldalán néhány órai távolságban húzódik el egy hosszú dombor, mely a tájnak egy kis változatos-ságot szerez. A Rajna vize éjszak-déli irányban futja át a várost, és ami különös, a rajta átvezető hidak egyike nem csak a kocsik és gyalog-járóknak, hanem a vasuti vonatoknak is szolgálatjára áll. Mindakét városrész erős bástyazott falakkal és mély árkokkal van bekerítve, melyeket egy puskaövetnyi távolságban kis önálló erődök környeznek. Az utcák meglehetősen tisztaságban tartatnak, sok épület benne még a római időkre emlékeztet. A városon kívül igen szép mulató-kertek vannak, ilyen a Zoologicus és a Flora-kert, mely utólsóban az igen érdekes aquarium is befoglaltatik.

Kölnnek elhagyása után az ut Kölntől Hannoverán

és Berlinen át egész az ugynevezett Ost-See Provinzig, vagyis Poroszországnak északkeleti szélső tartományáig folyvást egy megmérhetlen rónaságon vezet keresztül; nincs sehol is egy kis domb, vagy csak legcsekélyebb emelkedés, a melyen a szem megnyugodhatnék. — De ezen síkság nem valami bánáti buja termőföld, hanem inkább, vagy kopár homokos talaj, melyben a rozs is csak nyiszletten tenyészik, vagy pedig zsombékos, még a füstermelésre is alig alkalmas földdarabokból áll. Berlinbe ugyanaz nap este hét óra táján érkeztem meg, s másnap első járásomat a muzeumba tettem. Ezen pompás épület három szakaszra van felosztva. A képtárt legalább is egy tucat terem képviseli, bennök a legünnepeltebb művészek munkait csodálhatni. A szobrok és faragványok közt épen úgy mint Londonban igen sok a másolat, melyek az eredetiektől csak friss kinézésük által különböznek. A legelső osztályban chinai, egyiptomi, s sok más vad népek házi és mezei eszközeik szemlélhetők.

Feltűnő volt előttem egy, az ugynevezett Churfürsten-Bröcke-n felállított közsobor-csoportozat. Ezen emlék-alkotmányban látni a többi közt két, iszonyu nagy láncokra fűzött emberi alakot, melyek a fejök felett álló büszke tekintetű férfiúnak lábai alatt görnyedeznek. Ezek egyike jobbját a felette álló szobor felé emelve, irgalomért esedezni látszik, míg a másik, egy koros szakállas ember markába nyomott ajkakkal és mogorva kinézéssel a legengesztelenebb gyűlöletet árulja el elnyomója iránt. Az egész csoportozat a lengyeleken való győzedelmet akarja megörökíteni; de az eszme és a kivitel csak is a dölyfös győzőnek elbizakodott büszkeségéről tanuskodik.

Babonás és előítéletes szokásokat eleget láttam olasz, angol és franciák között is, de a babonás hitnek legnevetesegebb példányát csak a par excellence Culturstaatban volt szerencsém tapasztalhatni; s az se több, se kevesebb, mint a boltok és vendéglők ajtóküszöbére szegzett valóságos lópatkó. Sokan a dolog jelentőségét illeti kérdéseimre csak titkolódzó hallgatással feleltek, míg végre egy vendéglős

ájtatos képét vágva: „Ez — ugymond — szerencsét hoz a házhoz“; no akkor mondtam neki: jó lesz, ha mindnyájan megpatkoltatják magokat. Ugy látszik, hogy a berlini agyvelők megzavarására a városon keresztül folyó Spree nem utolsó tényezőül szolgál, miután ennek mindig fekete, zavaros és büzhödt vizéből csakis a legdögletesebb gőzök párologhatnak ki. Ezzel ellentétben szép a kies Thiergarten, melynek százados tölgyfái árnyékában az egykor sétálgatható templáriusok nagymestere nem is gyanította, hogy szerzetesi állásával összekötött örökös nőtlenségi fogadalmának dacára, egyenes maradéki egykor a nagy német császári koronát fogják hordozni. Ugyanezen parkban, mindjárt Unter den Linden utcának végpontján van a híres Sedan-Sadovai emlék felállítva. Az egész négyszegű alkotmány fényes márványból készült, négy oldalán sárga bronzból öntött dombormű-alakban; le vannak ábrázolva: a császár, Bismarck és több előkelő vezérférfiak. Az emlék művészi tekintetben igen szép, hanem egy magyar emberre nézve mindig kellemetlen benyomást okoz. Kár, hogy a monumentumhoz csak bokáig érő homok-tengeren át lehet eljutni; úgy látszik, hogy a kisajtott öt milliárdból a flasztromozási költség már nem került ki. Az Unter den Linden nevű berlini főutca sem az, aminek azt a berliniek oly nagy elragadtatással kürtölik; mert azon néhány száradni készülő fát, melyek annak a Thiergarten felőli szélső pontján éktelelnek, csak nem fogják valami gyönyörűséges sétánynak elkeresztelni; a mi pedig a házsorok monumentális építészeti modorát, a gyalog járdáknak pompás nagyszerűségét és a boltoknak izlésteljes drága kirakatait illeti, e tekintetben a nevezett utca a pár si boulevardokkal a legtávolabbi összehasonlítást sem állja ki.

Figyelmet érdemel az Unter den Linden utcában fekvő, sz. Katalin tiszteletére felavatott katolikus templom. Az egész épület egy tökéletes Rotonda, minden torony, sekrestye vagy más melléképület nélkül.

Belsejében az igen elegáns kupolát, huszonnégy csinos, cannelirozott oszlop tartja fenn, oltárképe igazi remek mű,

s talaja, ellenkezőleg a francia templomokkal, padokkal van elfoglalva.

Bismarck azt mondá egyszer: ha nincs törvény, melynek erejével meg lehet törni a katholika egyházat, kell erre új törvényt alkotni; és ime, épen azon napokban, melyek alatt Berlinben időztem, hozta meg a képviselő kamara azon rendeletet, melynek folytán valamennyi szerzetes rendek eltöröltettek, tagjaik számüzettek s jószágaik elkoboztattak. Még emlékezni sem szeretek vissza azon keserű érzésre, melyet ezen eseménynek olvasása ébresztett bennem és mély fájdalomam még magasabb fokot ért el akkor, midőn nem-sokára reá egyikével az ezen törvény által sujtott áldozatoknak esetleg találkoztam. Ugyanis ápril 27 én esti 10 óra-kor a fényesen kivilágított indóházi nagy váróterembe belép egy nyulánk termetű, kedves arckifejezésű és tökéletesen szabályszerűleg öltözött, sz. Ferencrendi fiatal szerzetes, ki, miután a minden oldalról reá szegezett szemek által egy kissé megzavarodva a terem közepén megállapodott, ezen szavaimra: Reverende Páter, placeat huc venire, kettőztetett léptekkel felém tartott, örvendő, hogy ez által némi támpontot nyert zavarodásából kibontakozhatni. Erre aztán mindaketten egy kocsiba szállva, és ott a fülig érő kitömött támlás székekben kényelmesen elhelyezkedve, egész éjjen és a reá következő napnak nagyobb részén át, s többnyire magunkra hagyatva, együtt utaztunk. Az ifju, mint maga mondá, 33 éves, szerzetesi neve Páter Didimus Materne — akkoriban Padernbornból Rajna vidékéről, hol zárdájok feküdt, szülei látogatására utazott fel Braunsbergbe az ermelandi püspök székhelyére, honnét, mint mondá, rövid időzés után, nyolcvan hasonrendű szerzetes társával Dél-Amerikába, Cincinnatiba fog kiköltözni, hol rendjöknek már nyolc zárdája van, és a hol őket nyílt karokkal várják. Így találnak a jó emberek mindenütt a földkerekségén menedéket, ha esetleg az emberek gonoszsága kénytetni őket egyik helyről a másikra vándorolni. Mi több, még elhagyott zárdájokról is gondoskodtak — mert jóval az istentelen törvény meghozatala előtt templomukat és zárdájokat minden törvényes

formák megtartása mellett, eladták, és a kapott árt biztos helyre letéve, egy titkos clausula mellett az egész birtoknak valahárai visszavehetését maguknak biztosították. Ugyanezen ember beszélé, mily fogással él a porosz kormány az ugynevezett ó-katholikusok számának szaporítására. Midőn t. i. a pozeni és pommerai lengyel katona-ujoncokat beírják, rendesen azon kérdést intézik hozzájuk: „Sind Sie ein Alt-Katholik?“ S midőn az ifju, nem is gyanítva a neki vetett tört, egész őszinteséggel azt feleli: „ja, ich bin ein alter Katholik, mein Vater war auch einer,“ neve után azonnal az „Altkatholik“ jelző bigygyeztetik, — mire természetesen a hazájába visszatértet, előbbi plébánosa, nem meri többé hiveinek számába visszavenni.

Már feljebb említettem, mily terméketlen felső Németországnak talaja, és hogy csak a németek vas szorgalma képes ezen földet annyira-mennyire virágzóvá tenni; de ezen rossz minőségű föld csak Bromberg tájáig tart, itt már a szorosan vett Provinz Preussen, vagyis Ostsee Provinzban az egész táj más, és az előbbivel egészen ellenkező szint ölt magára. Ezen, valaha mocsáros és ugyszólván egészen víz alatt álló tartomány egykori birtokosaik, a német templariusok által lecsapoltatván, és most a nagyobbbrészt katolikusokból álló hangyaszorgalmu német nép által kitűnően miveltetvén, valóságos paradicsommá lett átváltoztatva. Mert a merre csak a szem néz, mindenütt a legbübb növényzet diszlik, a leggazdagabb buza, rozs; repce, borsó, lucerna s több eféle vetések váltják fel egymást, maguk az erdők sötétzöld színökkel és sűrű lombos fáikkal bizonyos erőteljes állapotra mutatnak. A legszebb és leggyönyörűsegebb gyümölcsös kertektől környezett helységek csinos és jó karban tartott lakhelyeikkel akármely városnak is becsületére válnának; végre a lakosok is elütve az alább lakó pózeni lengyelektől, tiszta viseletük és értelmes közlekedési modoruk által kell hogy mindenki tetszését kiérdemeljék. Utitársam észrevévén azon kedvező benyomást, melyet szülőföldjének és lakostársainak kitűnő jelessége bennem okozott, örömtől sugárzó arccal kért, hogy legalább

egy napra állapodjam meg Braunsbergben, igérvén, hogy maga fog engem a püspökhöz felvezetni, de a kit, fájdalom, nem lehetett szerencsém otthon találni. Braunsberget elhagyva, néhány órai utazás után elértem Eidtkuhnent, felső Németországnak legszélső pontját; itt elhagyva a német kocsikat, orosz vagonokba mentünk át az alig tíz percnyi távol fekvő Virballen nevű első orosz állomásra. A ki még rigorozumot nem tett le, jöjjön ide s mérközzék meg az orosz határvámbeli examinátorokkal, ha itt szerencsésen átesik, akkor biztos lehet, hogy sehol sem fog többé fenakadni.

NYOLCADIK FEJEZET.

Szf.-Pétervár, Május. — August. 1875.

Sehol a világon oly közeli szomszédságban föld és föld között akkora küiönbséget nem láthatni, mint a porosz és oroszhatár között. Az orosz földre belépve, az ember azt vélné, hogy nem más országba, hanem egészen más világ-részbe jutott. Ezen a tájon alig látni egyebet pusztá és terméketlen zombékos földeknél, a sárga és olykor fehér homok-buckákból kiki-pislogó nyires és fenyves sovány erdőknél, sűrű és gyakran náddal fedett bozótoknál; a városok igen gyérek, a falukat pedig csak néhány, deszkákból és fenyőszálakból összetakolt füstös gunyhók képezik, és csakis ezek szomszédságában látni néhány silány roz- és krumplivetéseket, a távolabbi vidéken pedig, amennyire csak a szem elhalhat, sűrű és átláthatlan nyires és fenyves bozótok tűnnek fel. És a mily kevésbé vonzó volt külső környezetem, oly visszataszító lett az orosz vagonokban elhelyezkedésem. S milyen kocsikban? Az ülő-helyek durva és faragatlan deszkákból összetakolt padok voltak, melyeket még a kocsi közepén álló terjedelmes vaskályha és az egyik sarokba beillesztett árnyékhely még szűkebb térre szorított. — Hiába mutattam az első helyre szóló párisi jegyemet; ez, úgy mondák, csak a frániák és németek közt érvényes; az oroszok ezen jegyért csak a második osztályu

helyeket osztogatják. Végre belenyugodtam, gondolván, hogy úgy legalább több alkalmam lesz e népet tanulmányozni; de ezen reményem is megghiusult, mert mindjárt első találkozásunk alkalmával észrevettem, hogy horvát nyelvemmel, melyet melesleg legyen mondva, tökéletesen bírok, az oroszokkal ép nem fogok boldogulhatni — miután egymást teljességgel nem értettük. És nem csak én magam jártam így az oroszokkal, hanem ugyanazon viszony áll fenn a csehek, tótok, lengyelek, krányicok és a többi szláv fajú nemzetek közt, — és ezen nép akar egy Panszláviát, egy egyetemes szláv birodalmat felállítani! Hiszen csak akkor látna még a világ ország világra szóló surlódásokat, ha ezen embereknek sikerülne egy közös birodalomban egyesülni. Mert ekkor legelőször is azon vesznének össze, hogy melyiké legyen a diplomatikai nyelv, — azután pedig a vallási egyenetlenségek képezendnék az Eris almáját, mely különösen a délszlávok, vagyis szerbek és horvátok közt fogna a legnagyobb mérvben kitörni, kik között a viszony épen oly alaktól öltene, amilyen az a magyarországi katolikusok és protestansok között; és ha fontolóra vesszük, hogy ezen utolsók, dacára numericus kisebbségöknek partim furtim, partim raptim mily tul súlyra vergődtek: könnyen elképzelhetjük, minémü sors fogna a jámbor horvátokra várakozni a számban jóval tulnyomó vadrácok ellenében. Ezen népek nyelvre, vallásra és szokásokra nézve oly távol állnak egymástól, mint bármily idegen nemzet, s erről ők maguk is meggyőződtek, midőn az egykori prágai pánszláv conferentián, a köztök uralkodó bábéli nyelvzavart azzal egyenlítették ki, hogy a mindnyájok által egyenlően gyűlölt német nyelvet vették fel társalgási eszköznek.

Sz.-Pétervárra május 30-án estefelé megérkezve, az orosz nyelvvel ismeretlenségem miatt magán szállásra akadni nem bírván, szobát vettem magamnak Newszki Prospect utcában valami Buzaratof-féle szállodában. Az első, ami Sz.-Pétervárott különösen feltűnt előttem, volt a népnek szembeszökő külső vallásossága. Már a vasuti kocsiban tapasztaltam, hogy nem csak a szegényebb osztályuak, hanem

ezeket látszólag rangban meghaladó egyének is, valahányszor templom vagy kereszt mellett elhaladtunk, mindig kalapjaikat levéve kereszteteket vetettek magukra. Bent a városban pedig az utca-sarkokon, vagy pedig más feltünőbb helyeken létező fülkékben felállított Mária képek előtt folyvást egy csoport embert találtam, kik szünetnélküli hajlongások közben kereszteteket vetettek magukra és az égő lámpa alatti perselybe egy-egy kopeket bocsátottak. Így volt ez valaha körülbelül hatvan év előtt kis iskolás gyermekkoromban nálunk is, de úgy, mint most van nálunk, meglesz ennyi idő múlva az oroszoknál is, ha a mai napvilágot befutó liberális civilisatio hozzájuk is be talál kopogtatni. Ezen utamat 1875-ben tettem, s ime 1879-ben a nihilisták már beigazolták jóslatomat.

Itt láttam először görög szertartásu keresztelést. Miután a pópa az előtte tartott csecsemőkön a lehelésnek emble-maticus cerimoniáit bevégezte, a gyermekeket egyenkint egy jókora mélységű, sárgás vízzel megtöltött rézmedencébe egymásután háromszor bemártogatta oly módon, hogy a kisdednek fejét dugta be először a vízbe, azután annak egész testet végighuzta, úgy, hogy a gyermek egy pillanatig egészen a víz alatt volt.

Sajátságos az oroszoknak templom-építészeti modora is. Ezen építmények többnyire köralakúak, és négy, sokszor öt, alacsony, zömök tornyaik óriási dimenzióju aranyozott és tetején keresztikkel diszitett rézgömbökkel vannak el látva. Legszebb és styljére nézve a többiektől egészen elüt a Newszki Prospect utcában fekvő ugynevezett Kazanszka Cerkva. A templom latin kereszt formájú, a keresztnek négy kiszögellésén két sorban hat óriási oszlopok tartják fen az igazán vakmerő iveretü kupolát; végre a templom előterét, egy egészen a vaticánihoz hasonló nagyszerü colonnade ékesíti. Nem csekélyebb érdekességü a több száz kalugyer által lakott és az oroszoknál különös kegyeletben tartott pompás Alexander Newszki kolostor, melynek csinos templomát legtöbb ájtatoskodók látogatják. Itt láttam isteni szolgálat alkalmával nőket és férfiakat földre borulva, azt homlokaik-

kal és ajkaikkal csókolgatva megérinteni. A belső buzgalomnak hasonló drasticus nyilvánulásait nálunk is lehetett a régi időkben észlelni, de ma már, hála az általánosan behozott szabadelvű nevelésnek? az ilyen gyakorlatok divaton kívüliek lettek, mert a nép, mint liberalis üőseink mondogatni szeretik, megokosodott. Pedig dehogy is okosodott meg — hiszen ha a nép egyszer igazán okos lesz, nem vallásának megvetését, hanem az őt hitegető liberalisok kiirtását fogja teendőjének tekinteni, mert csak ekkor fogja teljesen belátni a conservatív, és liberalis gazgálgodás közti nagy különbséget. Mig a józan és okszerű conservativeket senki sem vádolhatja arról, hogy ők valaha olyasminek kivitelét sürgették volna, minek káros voltát maguk is beláthatták, a liberalisok számtalan oly törvények meghozatalát szorgálmazták, melyeknek véstetjes következéseikről maguk is meg voltak eleve győződve. Így, hogy a sok közül csak egyet érintsek: a gyászos emlékü zsidó emancipatiót, nincs egy liberalis is, a zsidókat természetesen kivéve, ki azt hazánkra és nemzetünkre nézve valóságos halálos ítéletnek nem ismerné el, és még is sürgették ennek megalkotását, — és miért? azért mert, ugymondák, ez a liberalis elv postulatuma. Pedig dehogy is a liberalis elvnek, hanem a nagyon is liberaliter szórt és a szabadelvek által zsebre rakott zsidó pénzeknek volt az csak természeteszerű követelménye.

Sz.-Pétervár igen szépen és szabályszerűleg épült város, széles utcái mind egyenes szegletekre végződnek; a fővagyis Néwszki Prospectnek nevezett utcája legalább is husz ö1 szélességű, s kényelmes járdái és monumentalis házsorai egyikévé teszik a legpompásabb utcáknak. A majesteticus és szélessegére nézve a budapesti Dunánkat megközelítő Neva folyó a várost nem egészen két egyenlő részre osztja fel, s amit nem lehet eléggé dicsérőleg kiemelni, az azon körülmény, hogy a főfolyóból legalább is egy fél tucat hajozható csatorna ágazik ki, és ezek különböző irányban a városon keresztül folyván, nem csak pompás rakpartokat adnak, hanem a terhek elszállítását is nagyban elősegítik.

A város déli részén létező nagyszerű kikötő rendszeren tele van a legnagyobb tengeri hajókkal, mi mindenesetre a kereskedés élénksége mellett tanuskodik.

Nagy Péter cárt ábrázoló híres lovag-szobor a Néva partján egy iszonyu nagyságu gránit-tömegben nyugszik. Ezen kőszikláról beszélnek, hogy odavonszoltatása alkalmával egy körülötte forgolódo munkásnak, a csigaszerű gépezetbe beleszorult karját, egy másik egy fejszecsapással hirtelen lecsapta, még mielőtt az egész test utána sodortatott volna. Az uralkodó cárné az utóbbinak rögtöni feltalálásáért egy ezer rubelt, az elsőnek pedig felgyógyulása után, élethossziglani ellátást biztosított. A két hátulsó lábára ágaskodó ménnek hátán ülő cár jobbját vizirányosan kinyujtva az alatta lévő kősziklára mutat, mintegy tudatni akarván, hogy ő volt az, aki ezen faragatlan kősziklához hasonló Oroszországot a civilizált államok niveaujára felemelte. — Nem messze ettől, ugyan a Néva partján áll az egészen sárgára bemázolt nagy négyszögű és magában egy kis várost képező cári palota, mind a négy oldalán egészen egyenlő homlokzattal.

Figyelmet érdemel az oroszoknak azon udvariassága, (?) melylyel a magyar-osztrákok szadovai vereségének megörökítésére egyik népesebb utcájokat Szadovajanszka-ulica — szadovai utcának elkeresztelték.

A Newsski Prospectben két, egymáshoz közel álló, és missionáriusok gondjára bizott, valamint a varsói indóház szomszédságában a sz. Ferenc-rendi szerzetesek által német nyelven vezetett katolikus templomok mindenkor a legsűrűbb látogatásnak örvendnek. Ami a katolikusok állapotát illeti, ez iránt bizonyos Lukrics József pécsi származású és itt már 40 óta megtelepedett gyakorló orvos azon nyilatkozatot tevél előttem, hogy ők külsőképen és közvetlenül senki által sem háborgattatnak, sőt inkább, hogy a kormány mindennemű vallássértést a legszigorubban megszokta feddeni. A magyarokat Sz. Pétervárott még türhető jó oldalról ismerik, hanem már feljebb Revalon, és a finni öböl táján csak az ott megforduló és magukat magyarok-

nak kiadott drótos tótokhoz hasonlóknak tartana mindnyájunkat.

Mint mindenütt, úgy Sz. Pétervárott is szeretnek az emberek a nyilvános tereken és parkokban sétálás által szórakozást keresni, csak hogy itt ezen mulatságot nem könnyű nyári öltözékben, hanem prêmes bundákba burkolózva élvezik. Ott ülnek a padokon, és bunda gallérjaikat fülíg felhuzva némán szemlélgetik az előttök sietve elhaladókat. Magam is június közepe táján fentemlített földimtől hazamenet — dacára hogy minden téli ruhám rajtam volt, annyira átfáztam, hogy reája következő éjjel lázas rohamoktól lettem meglátogatva. S ami a dologban legkellemlenebb, az: hogy az ilyen hideg napokat közbe-közbe meleg idők is felváltogatják, mi az egészségre nézve mindenkor a legkárosabb hatást eredményezi.

Nem hallgathatom itt el az éjszaki éjhajlatnak már Sz. Pétervárott is észlelhető sajátságát, értem a nyári éjeknek folytonos világosságát. Ugyanis ide jöttem utáni éjjel nem alhatván, éjfél után egy pár negyedórával felkeltem s minthogy szobám mindig teljesen világos volt, az ablakom előtt álló szolgától kérdém: hogy mikor fog már besötétedni, mire ő azt mondá, hogy a jövő télen, mert nyáron náluk nincs éj. Erre elővevém író-eszközeimet, emlékezet okáért gyertya-világ nélkül néhány sort leirtam. Igaz, hogy a világosság nem volt oly ragyogó, mint nappal szokott lenni, mit egyébként szobám ablakának a folyóra való nézése is okozhatott, de mindenesetre volt annyi fény, hogy a betüket egymás tetejére nem raktam. Azonban a tél teljesen kárpótolja őket a sötétség dolgában, mert a viradat rendszeren csak délelőtti kilenc órákor van, és délutáni három órákor már beesteledik.

Végre, befejezésül, úgy vélem, nem lesz felesleges az oroszoknak természetes jellemét egy pár szóval itt közelebb-ről megismertetni. Nálunk általában az oroszok vad, erélyes és ugyszólván emberevő népnek tartatnak — pedig a valóságban nincs hunyászkodóbb és alázatosabb nép a muszkánál; ha valakit megszólít vagy megszólíttatik, kalappal

kezében a legkimértebb modorban társalog, a vendéglőbe soha feltett főveggel nem lép be, az étkezésnél egészen csendesen viseli magát; sör, bor vagy pálinka helyett theát iszik, s ezen thea-ivás annyira szokása, hogy nemcsak a vendéglőkben, hanem utazás közben a vagonokban is, előrántva thea-edényeit, a restauranstól hozott forró vízzel theát készít magának. Igaz, hogy a legalsó rétegek számára itt is vannak pálinka boutique-ok, és hogy ezek számos látogatásnak is örvendenek, de az is tagadhatlan, hogy az utcai lármák és háborgatások itt a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

NEGYESIK RÉSZ

Jóllehet, hogy ezen részben foglalt vallási, politikai és társadalmi kérdések körül érdeklődő dolgozatok egyszer már a „Magyar Állam“ tárcáiban megjelentek, most azon reményben, hogy egyik vagy másik közlők nem lesz egészen érdektelen, ujlag s pedig közbe-közbe némi kibővítéssel közrebocsátatnak.

ELSŐ FEJEZET.

(Rablókkal való találkozásom. 1876.)

Az ezernyolcszázötvenes évek vége felé bizonyos Patkó álnéven, valóságban pedig, ha nem csalatkozom, Kovács János nevű rablógyilkos a kaposvári fogságból megszökvén, s a szabadban néhány hasonlelkületű egyénnel szövetkezvén, az ország déli részeit, nevezetesen pedig Tolna, Somogy, Zala és Baranya megyék lakóit gonosz és vakmerő vállalataival több évig folytonos rémülésben tartotta. Ezen emberek vakmerősége oly féktelen volt, hogy nem csak éjnek idején hanem fényes nappal is a legnépesebb helységekbe be-betörték, és akit maguknak áldozatul kiszemeltek, azt mindenkor egy krajcárig irgalmatlanul kifosztották.

Hogy emellett a hatóságok sem maradtak tétlenül, az igen természetes. Volt is üldözés minden oldalról; pandurok, csendőrök és más a csend és béke fentartására szentelt egyének éjjel-nappal fáradoztak; sőt utóvégre még a Pécssett tanyázó császári vadász zászlóalj is kirendeltetett. De minden munka és fáradság eredmény nélkül maradt. Történtek ugyan több ízben a rablók és üldözőik közt formászerinti összeütközések; de ilyenkor is mindig az utolsók

maradtak rövidségben, mert több pandur és csendőr esett el a rablóknak jól célzott fegyverei által, míg ezek mindig megmenekültek és gonosz tetteiket azután is folytatták.

Egyébiránt azon időben köztudomásu dolog volt, hogy ezen utonállók rablási vállalataikban általánosan véve mérsékelt módon, sőt, ha szabad magamat így kifejeznem, emberségesen és illedelmesen jártak el; s csak ott és akkor vetemültek nagyobb kegyetlenségekre, ahol és amikor hátrázott ellenszegülésre bukkantak, vagy valakit árulási szándékról gyanusítottak; ilyenkor, az igaz, hogy kegyetlenségök határt nem ismert, és boszuvágyukat a legkebelrázóbb módon elégitették ki. Tényleges példák szolgálnak mind a kettőnek bebizonyítására.

Az elsőt illetőleg Patkó és társai egy nyári alkonyat táján betörték Bakonyán, Pécsnek ugyszólván tőszomszédságában Gundy Mihály esperes-plébánoshoz, és minthogy ez lelki éberségét egy percre se vesztvén el, őket komoly bátorsággal fogadta és követeléseiket minden vonakodás nélkül azonnal teljesítette, átadván nekik ami pénzkészlete volt, körülbelől tizenkétszáz forintot, ezek is a jó fogadtatást hasonló udvariassággal viszonzták, sőt a nekik vendégszeretőleg feltálatl vacsorát is jóízűen elköltötték, minek végeztével Patkó még ezen tréfás, de különben egészen patkói-stylben kiejtett szavakkal vett bucsut az általa kirablott lelkésztől: „soha se busuljon, majd ki fogja heverni.“

Megjegyzésre méltó Patkónak a gyilkosságra vonatkozó eszmejárása: Minthogy a rablók, egész ottlétök ideje alatt a házból senkit sem eresztettek ki, azért, midőn a háztól távolabb lévő pincétől bort kellett hozatni, ezt Patkó csak úgy engedte meg, hogy oda a plébánost ő is elkísérhesse; itt pedig a hébert kezébe ragadva — tartsa, ugymond a plébánoshoz fordulva, a puskámat addig, míg én a borkiszivással leszek elfoglalva. Ugyan, mondá a plébános, miután a fegyvert átvette: mit szólna reá, ha én most magát agyonlőném? Ohó! volt a rabló válasza: nem félek én az urtól, mert tudom, hogy a papoknak nem szab ad gyilkolni!!

Nem sokára azután beköszöntöttek a Bakonyához közelvő sz.-gyenis plébánoshoz Spiltiner Jánoshoz; de ehez már éjnek idején jöttek és midőn gyertya-világ mellett a szobába benyomulván fegyvereiket az ágyban fekvő plébánosra irányozták, ez félig komolyan, félig tréfálva reájok kiáltott: „félre avval a piszkával“; mire ők is, mintegy kiábrándulva nyugodt és csendes beszélgetésbe ereszkedtek, és miután a plébánosnak ötszáz forintját, s ezzel minden pénzkészletét zsebre tették, békével és minden kicsapongás elkövetése nélkül odább állottak.

Ugyanezen idő tájban Sumonyban Baranyamegyében az urodalmi ispány egy nagyobb szerű vadászatra több barátját s ismerősét s ezek közt Bálovics Ignác eszterághi ispányt és Zombory Pál szalántai körjegyzőt, épen azon községbeli urakat, melynek én is lakója voltam, meghitta — s midőn ezen urak a vadászat után este az ispányi lakban kedélyesen mulatoznának, egyszerre csak minden előleges bejelentés nélkül közéjük toppan Patkó tetőtől-talpig felfegyverkezve. Hogy a hatalmas Nimródoknak a vadászat és fáradság következtében felhevült vérök egy perc alatt jéghideggé vált, azt maguk is bevallották, de a fegyverek után kapni, ámbár ezek mind ott állottak kezük ügyében, egyiknek sem jutott eszébe. Patkó azonban itt sem lépte át az illem korlátait. Mindenek előtt az ispány fogatát kérte ki, biztosítván őt, hogy azt rövid idő múlva, és pedig minden sérelem nélkül visszaállitandja. Ezután beszédbe ereszkedvén a jelenlevőkkel, a többi közt: miért üldöznek engem, ugymond, oly tüzesen, hiszen ha sikerül is nekik bennünket megsemmisíteni, majd fog ismét találkozni ember, aki helyünket elfoglalandja, mert terem az ember, mint a fűszál. (Patkónak tulajdon szavai.) Ezzel bucsut vevén az egész társaságtól, az ispány kocsiján elhajtattott.

Mikép viselte magát Patkó boldogult Deák Ferenc sógoránál, ezt a hirlapok annak idejében kisebb-nagyobb körülményességgel köztudomásra hozták. Igaz, hogy itt sem tagadhatta meg Patkó egészen aljas természetét, mert az egyszer már visszaadott arany tollát, utólagosan ismét el-

lopta. Etiam si furca expellas etc. — Ekkép viselték magukat a rablók, midőn semmi ellenszegülést nem tapasztaltak. Ellenben, ha valaki erőszakosan utjokat állta, vagy pedig ámulási szándékról lettek értesítve, ilyenkor már minden irgalom nélkül öltek és gyilkoltak.

Ezen okok egyike miatt lett áldozatjok Czapf Godfried mőzsgói (Somogy) plébános; egy, mint tudományos képzettségre, mint jellemzilárdságra nézve kitűnő egyéniség. Esteli kilenc óra tájban, azalatt míg ő a helybeli számtartónál látogatóban volt, a rablók a plébániára törtek, s midőn a plébános, mi rosztat sem gyanitva, haza felé tartván s a kapuban őrtálló rablót megpillantva, tele torokkal kiáltani kezdé: emberek! segítség! itt vannak a zshiványok! a jelzett őr fegyverét reásütötte. A lővésre nemcsak a házbeliék, hanem a rablók is előrohantak, de már ekkor a plébánost az utca közepén fekvé és vérében fetrengve találták. A sebesültnek bevitelére maguk a rablók is segédkezet nyujtottak, s mintegy szabadkozva azon szemrehányást tettek neki, hogy miért csapott lármát, hiszen ha csendesen marad, semmi bántása se lett volna. A szegény lelkész másnap iszonyu kinok közt kiadá lelkét.

Ennél sokkal irtózatossabb kegyetlenséget vittek véghez Bogdásán (Baranya). Ezen helységben két földmives polgárról hitték, vagy bizonyosan tudták is, hogy ezek feladása folytán történt néhány nappal azelőtt a rabló bandának a helybeli protestáns rector házában csendőrök általi meglepetése, és egyiköknek agyonlövetése — míg a többi szerencsésen elmenekült. Itt tehát boszu kielégítése is ingerlette őket. Mire nézve a nevezett két szerencsétlen embernek először is ujjait és kezeit vagdalták és hasogatták darabokra, azután pedig kihurcolván őket az utcára, ott, mint ebeket célba véve agyonlövöldözték.

A harmadik áldozatjok, tudomra, egy görösgali (Somogy) polgár, ezt is igazi, vagy gyanított ámulási szándéka miatt, saját házában meggyilkolták.

Az eddig elmondottakat, ha nem is voltak szoros viszonyban az én kalandommal, mégis szükségesnek tartottam

itt előlegesen felhozni, hogy ez által saját eljárásomra nagyobb világot derítsek.

Patkó, vagy tulajdonkép Kovács János egypár évi garázdálkodása után, egyszerre csak eltűnt a szinpadról, hol, és mikép veszett el, soha sem jött köztudomásra, azonban gyanított, hogy egyikében az összeütközések közül megsebesítettén, valamely cimborájánál titkos ápolásban részesült, aki által azután, midőn meghalt, szinte ily titokban el is temettetett. Azonban Patkónak eltűnte után a rablások még sem szüntek meg, mert épen úgy, mint Patkó megjósolta, találkozott ismét ember, ki helyében a vezérséget magához ragadva, gonosz társaival a veszedelmes játékot tovább is folytatta. És ez így tartott folyvást egész 1864-diki évig, midőn a rablóbandának feje bizonyos Gelencsér József somogy megyei fiatal legény lett, ki a többi kalandozásai közt egyszer negyedmagával az én általam lakott vidéket is felkereste, és akivel azután, mint alább megírandom, nekem is volt találkozásom.

1864-dik april 14-én délután két óra tájban a szomszéd Pécs városából haza tértemkor halálra ijedt cselédjeim azon kellemetlen ujsággal leptek meg, hogy a hirhedt és rettegett rablóbanda, a csak tiz percnyi távolságban fekvő eszterághi pusztán megjelent és hogy valószínűleg még az nap este minket is meg fognak látogatni. Az első, mit ezen balhir hallatára tenni akartam, volt, a készen álló kocsira mindjárt felülni, és oda honnét jöttem, visszahajtatni. De mivel házi és hivatali körülményeim a hosszabb ideig való távollétet meg nem engedték, más részről pedig szinte tudtam, hogy a rablók azt, kire reátörni magukban egyszer elhatározták, hetek, sőt hónapok mulva is felkeresték, azért ezen szándékomtól, mint kivihetlentől azonnal elállottam. Második gondolatom volt a rablókat helyben, történjék bármi, békével bevárni, igen, de ezen esetben egész éjjel talpon kellett volna maradnom, pedig az ilyen körülmények közt egy egész éjt aggasztó bizonytalanságban tölteni nem csekély feladat, magamat pedig ajtók és kapuk eltorlaszolásával biztosítani, feleslegesnek tartottam, mert tudtam,

hogy ezen emberek minden akadályt legyőznek, és ilyenkor csak dühös boszuállások volt legnagyobb mérvben felcsigázva.

A legcélszerűbb, sőt egyedül sikeres lépés lett volna az illető hatóságokat rögtön értesíteni; de fájdalom, épen ezen gondolat maradt legtávolabb tőlem; ezen mindazonáltal még maig sem csodálkozom. Mert az előhozottakból világosan kiderül, miszerint bennem azon meggyőződés vergődött tulsulyra, hogy ezen emberektől megóvatásom végett nem lehet külsegélyre számolnom, hanem magamra hagyatva, egyedül magamból kellend meríteni mindazon módokat és eszközöket, melyek alkalmasak leendenek a veszély elhárítására. Végre a sok tünődés és fontolgatás után azon gondolat villant fel agyamban: jó lesz a zsványokat saját tanyájukban felkeresni, s velök a dolgot úgy, amint lehet elintézni.

Ezen elhatározásomnak támpontjául szolgált még azon lélektanilag is kimagyarázható és köztapasztalás által számtalanszor bebizonyult tényleges körülmény, hogy az élet különféle esélyeiben, a meglepő mindig bizonyos fölényt gyakorol a meglepett fölött — minélfogva azt gondoltam, ha én a rablókat véletlenül és váratlanul meglepem, ezen, ha nem is rendkívüli, de minden esetre szokatlan eljárásommal annyira zavarba fogom őket hozni, hogy, az első pillanatban legalább, minden megtámadási szándékukról megfejtkezendnek, később pedig a társalgás folyamában gondoskodni fogok arról, hogy őket ezen hangulatban megtartsam. És nem is csalatkoztam számításomban, mint azt az eredmény meg fogja mutatni.

Megragadva tehát ezen gondolat fonalát, azonnal utnak indultam, és oly sietséggel mentem, hogy nem egészen tíz perc mulva, már a pusztai épületek tágas udvarában találtam magamat. Itt legelőször is az általam jól ismert becsületes ispányt kerestem fel, ki is azon kérdésemre, hogy a pusztán megjelent rablókról van-e tudomása, különösen pedig, hogy ezeknek azon szándékjokról, miszerint engem is meg akarnak tisztelni látogatásukkal, nyert-e már ez ideig

valami értesülést, ekkép válaszolt, hogy igen is, már az előtte való este érkeztek ide, most a juhász-számadó lakosztályában mulatnak. eddig már a harmadik bárányt vágatták le, a bort pedig folytonosan hordatják; nem követtek el ugyan még semmi kihágást, de azért az egész pusztai lakosság folytonos remegésben van miattok. A mi pedig a rajtam végrehajtandó rablási szándékot illeti, erről mit sem hallott, de nem is hiszi, hogy ez a zsványoknak tervében feküdnék. Minthogy pedig ezen felelet engem legkevésbé sem nyugtatott meg, azért kikérve a bandavezetőnek nevét, azonnal kinyilatkoztattam, hogy személyesen fel akarom őket keresni, mire az ispánné asszonyság, az Istenért — ugymond — ne menjen oda, mert életébe kerülhet. Dehogy is félek tőlök — mondám — hiszen nem emberevők, s majd rajta leszek, hogy megszelidítem őket. Erre bucsut vévén a jó ispán családjától, egyenesen a juhász lakása felé tartottam.

A juhászlak konyhájának udvarra nyíló ajtajához érve láttam ott a tűzhely körül három egyént ácsorogni. Csak nem fáztok talán, hogy a tűzhelyt oly szorosán támogatjátok? ezek voltak első szavaim, melyeket hozzájuk intéztem. De bizony fázunk, adá válaszul egyik közülök, egy barna, jó arckifejezésű legény — mert — ugymond: hüvös az idő. Egy reájuk vetett pillantás elégséges volt arra, hogy egész külsejüket szemügyre vegyem.

Az első, ki a fentemlitett szavakkal válaszolt, közép-termetű, barna haju és jól ápolt fekete bajuszu, körülbelül 26 éves legény volt, fekete tüzes szemei nem annyira vad-ságot, mint inkább törhetlen elszántságot árultak el. Ruházata: fekete posztóból készült s zsinórokkal kivarrt kurta magyar dolmány, rövid, de bő patyolat-lábravaló és hosszú-száru borjubőr-csizma vala, fejét kis magyar pörge kalap fedte.

A második szőke, nyulánk és rendkívül vékony testű, mintegy 19 éves fiu volt, pisze és hegyén kissé felfelé konyult orra egész arckifejezésének némi kellemetlen és visz-

szataszító jelleget kölcsönzött. Ruházata egészen hasonló volt az előbbiéhez.

A harmadik: zömök, közép-termeten alóli, mintegy 40 éves ember volt, rajta semmi betyáros vagy zsványos nem észlelhető, ruházata is, mely egy báránybőr sapkából, hasonló bőr-ködmönből és keskeny, de házivászonból készült lábravalóból állott, egy tökéletes baranyai magyar parasztot mutatott. Figylmet érdemlő körülmény, hogy egészen fegyvertelenek voltak.

Ezen vizsga befejeztével, mely csak egy pillanat műve volt, mintegy ösztönszerűleg gyanítván, hogy vezetőjük nincs köztük, e kérdést intéztem hozzájuk: Hol van a Józsi? mire ők egy jobboldali ajtóra mutatva, értésemre adták, hogy azon szobában van. Mivel pedig tudtam, hogy ezen nép, már állásánál fogva is igen gyanakodó s a világért sem türi meg, hogy társai közül valamelyik egy harmadikkal, kivált ismeretlennel titkos beszélgetésbe ereszkedjék, azért nyers és inkább parancsoló, mint kérő hangon reájok kiáltottam: jertek utánam.

Midőn a szobába beléptem, egy valóban meglepő jelenetnek lettem tanuja. Ott ült az asztal mellett bő juhászbundába burkolva és könyökével az asztalra támaszkodva, egy mondhatom kellemes képű s teljesen szabályszerű vonásokkal ellátott körülbelül 24 éves fiatal szőke legény, termete inkább kicsiny, mint nagy, és oly gyenge tagokkal, hogy őt inkább gyermeknek, mint emberkort elért egyénnek tekinthettem. — Megjelenésemre hirtelen felugrott ülőhelyéből és néhány lépéssel hozzám közeledve, arcizmaiban a legnagyobb feszültséget és várakozást árulta el.

Józsi, így szólítám meg őt, én a szomszéd helységbeli plébános vagyok, néhány perccel ezelőtt Pécsről visszatérvén, házi cselédjeimtől érttettem, hogy ti itt a pusztán mulattok és hogy estére kelve, engem meg akartok látogatni. Látogatástok célja kétségtelenül pénzkeresés; azonban tudjátok meg, hogy nekem pénzem nincsen, csak nem régen vettem anyám számára Pécssett egy házat, erre és a kenyér-és takarmány-szükében szenvedő népem kisegítésére fordi-

tottam, a mi csekély pénzkészletem volt. De mivel azt is tudom, hogy ti, ha egyszer nálam megjelentek, szavamnak hitelt nem adva, kegyetlen kinzásokat követnétek el rajtam azért, hogy ennek elejét vegyem, hozzátok jöttem, tudotokra adandó, hogy nálam minden fáradságtok és törekvéstök siker és eredmény nélkül maradand.

E szavaim hallatára az előttem álló legény mintegy magánkívül ragadtatva felkiáltott: „no még így sem jártam. mások elbujnak előlem, az ur meg személyesen is felkeres; ezt már csakugyan érdemes volna az ujságba kitenni.“ Ez is megeshetik idővel, mondám neki, de engem e kitérő feleleted még nem nyugtat meg, én világos és kétségtelen nyilatkozatot kívánok a felől, hogy mit akartok és mit határoztok irányomban.

Erre ő, még mindig az előbbi meglepetésnek benyomása alatt „Uram, ugymond, az ilyen embereket nem szoktuk háborgatni.“ Emberem vagy, felelém neki — most tehát szent a békesség köztünk. Ezután a társalgás általános és mondhatom kedélyes lett. A György nevű barna fiu volt, ki a társalgás fonalát első felfogta és csaknem végig meglehetősen ügyességgel fentartotta. A többi közt elbeszélte, mikép sikerült nekik egy háznak padlásáról, az ezen eszközlött résen át menekülniök, ámbár az egész táj csendőrök és katonák által volt elfoglalva. Hasonlókép előmutatta a tabi (sömogyi) paptól elhozott szép kettős-csövű puskát, pénzt nem kaphattunk tőle, — ugymond — mert a porcasába (tulajdon szavai) tette, de minthogy nem hittünk néki, egy kissé keményen bántunk el vele.

Ezután magára vállalta a bemutatási kötelességet. Elmondotta valamennyinek nevét, vallását, származási helyét; nevezetesen önmagáról: hogy ő Lakócsán (Somogy) született s neveltetett, — s ekkor kisült, hogy apját magam is ismertem, kit mint a lakócsai gazdatisztek szolgáját többször volt alkalmam láthatni. — A vallás illetőleg, ez a kettő, ugymond a mecskei parasztra és a fiatal nyulánk ifjura, mutatva, kálvinista, de mi ketten, Gölöncsért is érte papisták vagyunk és azért böjti nap zsirosat soha sem

eszünk. — De ezen utolsó nyilatkozatát nem birván észre-
vétel nélkül hagyni, feddőleg hozzá tettem: igen, ti meg-
tartjátok a börtöt, de amellet aztán raboltok és fosztogat-
tok: hiszitek, hogy e két dolog összeillik? Várakozásom
ellenére a legény minden megindulás nélkül csak a követ-
kező szavakkal válaszolt: „hja, nekünk is kell egy-két
garas.“ De nem így kell azt szerezni, felelém neki, a ti el-
járástok nem csak magában törvényellenes, hanem tenma-
gatokra is a legveszedelmesebb, hiszen tudjátok, hogy a
a korszó addig jár a kutra, mig eltörik. Nektek sem lehet
más kilátástok, mint hogy utóvégre is elfognak benneteket.
De ez már nem fog velem megtörténni, szólt közbe Gyuri,
s ekkor előrántva egy kis pisztolyt, mely egy børszalagon
lógott le nyakáról, és azt mellének szegezve, előbb fog vez.
— ugymond — itt elsülni, mintsem hogy engem elevenen
kézre kerítsenek. E közben az uradalmi ispán is közibénk
jött és résztvett egy darab ideig a társalgásban. Végre be-
estéledvén az idő, bucsut vettem uj ismerőseimtől, s midőn
Gölöncsér a külső ajtóig kikisért, e szavakkal bocsátott el
magától: „senkinek se szóljon itt létünkről, mert életébe
kerülhet.“

Mennyire sikerült ezen vad és elszánt embereket erköl-
csileg lefegyvereznem és ugyszólván leigáznom, kitetszik
azon körülményből is, hogy a felebb hozzájok intézett éles
szavaimra, szemeimbe és jelenlétemben egy szót sem mertek
szólni, hanem csak eltávozásom után, s mint szokás mondani,
hátam mögött duzzogtak és a juhász-számadónak neheztelé-
sök kifejezése mellett panaszolták, hogy én nekik oly keserű
predikációt tartottam. (Saját szavaik.)

Ezen eseményeket követő harmadnap azon célból, hogy
a feljelentési kötelességet tárgyazó felsőbb rendeletnek
eleget tegyek, felkerestem az akkori megyei főnököt, Sza-
lay Nikodem urat, de minthogy e bejelentés állítólag már
elkésett volt; azért nem kerülhettem ki, hogy a szabályszerű
birságban el ne marasztaltassam, de tekintve az enyhítő
körülményeket, csak 50 forint erejéig. Lefizetvén a mondott
összeget, én az egész ügyet befejezettnek kívántam tekin-

tetni; azonban a jólelkű főbíró, Förster Béla, barátságos unszolásának engedve, felterjesztettem egy felfolyamodást Budára a m. kir. helytartótanácsához, melyre még ugyanazon évben a következő választ, és illetőleg ítéletmódosítást nyertem:

69660. sz. A m. kir. helytartó-tanács tól. Tek. Horváth János urnak, Baranyamegye kormányzó alispánjának.

Halász Mihály, némethi plébános felfolyamodása következtében, mely f. évi ápril 14-én Szalánta község melletti eszterághi pusztában tanyázó Gölöncsér-féle rablóbanda megjelenéséről tartozó bejelentés elmulasztása miatt reá mért 50 forintnyi birsága alól magát feloldatni kéri, tekintettel a veszélykörülményre, valamint arra is, hogy felyamodó erkölcsi és politikai viselete kétségbe nem vonatik, ezen királyi kormányzék tekintetes uraságotnak f. évi augusztus 2-án 1074. sz. alatt hozott végzését ugyan helyeslendőnek, azonban a birságot felére leszállítandónak találván, erről tettes uraságot, a közlemények visszacsatolása mellett, az illetőveli tudatás végett értesittetik. Kelt Budán, 1864. évi október 1-én. Péchy Ferenc, s. k. A másolat hitelesítéseül: Förster Béla, s. k. főszolgabíró. Ezen végzést átvéve, megkértem az illető bírót, hogy a visszaitélt 25 forintot, saját belátása szerint, valamely jótékony célra fordítsa.

És így ért véget ezen reám nézve emlékezetes kaland — s pedig, véleményem szerint, még elég szerencsésen, mert szerencsétlenebb kimenetele is lehetett volna, ha, mire akkor reá sem gondoltam, azon időben, míg én a rablókkal a házban mulattam, azt csendőrök és katonák körülállják. Mert ezen esetben, vagy a rablók gyanujának, mint szándékos árulójóok vagy valamely csendőr jól célzott fegyverének eshettem volna áldozatul. Vagy ha mind a két veszélyt esetleg ki is kerülöm, mily sulyos és terhes feladat maradt volna még fel számomra, magamat az illető bíróság előtt tisztára mosni?

Hátra van még, hogy a rablóknak utóbbi tetteikről és pályájoknak gyászos kimeneteléről néhány szóval röviden

számot adjak. — Találkozásunk után másnap estéli hét és nyolc óra között egyszerre lárma támadt falunkban, hogy a rablók hozzánk is betörtek. S csakugyan ezek egy eszter ághi gyalogbéres kalauzolása mellett felkerestek egy helybeli gazdag sertés-kereskedőt, kinek azonban sikerült néhány perccel előbb pénzével együtt házából kimenekülni. Össze is csődült az egész falu népe; de a kereskedő háza előtt őrt álló fegyveres rablótóli félelmében, csak lőtávolságon kívül maradhatott. Találkoztak ugyan némelyek, kik a meg-rablandó háznak hátulja mögé vonultak, de ezek sem azon szándékból, hogy a rablókat elfogják, hanem csak hogy a bent történteokről valamit kileshessenek. A rablók nem találván a háznál egyebet, az asszonynak néhány összetakarított forintját és egy pár fehérruhamüt magukhoz véve, eltávoztak, miután még az udvarban vagy öt diadallövést tettek volna. A kalauzoló gyalogbérest néhány nap mulva az őt üldöző csendőrök egyike szuronydöféssel kivégezte.

Nem hallgathatom itt el azon körülményt, hogy a rablók mind a mellett, hogy oly közel voltak hozzám, engem még is megkíméltek látogatásukkal; mindenesetre jellemző egy vonás, hogy a rablók is képesek szavokat megtartani. Jó Isten! hány nem rabló van, ki e tekintetben még a rablók niveaujára sem képes felemelkedni?

Az ezt követő nap a rablók a szomszéd telegéri molnártól vittek el 300 forintot, kit azonban azért, hogy követeléseiket mindjárt nem teljesítette, — kegyetlenül megkinozták.

Ezután átmentek a tőlünk csak egyórányi távolságban fekvő Göröcsöny helységbe, és itt a plébánost, Jvsics Flóriánt, mivel hogy 10 forintnál többet nem adhatott nekik, irgalmatlanul elkinozták és visszavetve a már kézbesített tiz forintot, minden zsákmány nélkül odábbállottak.

Végre bementek a kissé távolabb levő Vaiszló mezővárosába, és itt egy zsidó kereskedőt kirabolván, a megyét és vidékünket véglegesen elhagyták.

Nem sokára ezután hirül vettük, hogy az általam

baranyai parasztnak festett rabló a mecskei erdőben halva találtatott, mint beszéltek, saját társai által agyonveretve.

A második, kit a büntető Nemezis utol ért, volt a magas nyulánk ifju, ezt egy szőlőprésházban több lövések váltása után a csendőrök leterítették.

Harmadik volt a lakócsai barna Gyuri; ez egy házban addig védelmezte magát az öt környező csendőrök ellen, míg megsebesítettén, nehogy elevenen kézre kerüljön — mint ezt maga megjósolá, saját fegyverével vetett véget életének.

Ezek után Göllöncsér József magára maradva, szintén eltávozott Somogyból, és Pécsen át Mohácsra ment, holott is, mint maga bevallá, fegyverét a Dunába vetve, ezen átkelt, és a Kunságba érve Halas táján juhászbojtárnak elszegődött. Meglehet, hogy még becsületes ember vált volna belőle, de a boszuló Nemezis mást határozott felőle. Ugyanis valami Soromfai nevű, régibb bandákból fenmaradt, de még folytonos üldöztetés alatt létező rabló a szigetvári fő bírónak hirül adatta, hogy ő azon feltétel alatt, ha neki megkegyelmeznek, kész lesz Göllöncsérnek tartózkodási helyét feldezni.

Elfogadtatván ajánlata, egy átöltözött csendőrrel utnak indult és Halasra érve, Göllöncsért oly véletlenül lepték meg, hogy az sem menekülni, sem magát megölni, mint szándéka volt, többé nem volt képes.

Göllöncsér Kaposvárra szállittatván, az előre bocsátott vizsgálatok teljesítése után kötél általi halálra ítléttetett, mely gyászos ítélet rajta ugyanott végre is hajtatott.

Isten legyen irgalmas a kiszenvedettnek.

MÁSODIK FEJEZET.

(Mit tartunk a francia választásokról? 1876.)

Bezzeg van taps és örömvihar amott a szabadelvű atyafiak táborában. Győztünk! így kiáltanak fel, — mienk a világ, mienk a jövő. Ime Párisban mind csupa Naquet, Flo-

quet, Louis Blanc és Gambetta-féle tiszta telivér republikanusok (gyujtogatók) választattak be a jövő parlamenti képviselőségbe.

De hát való az, hogy egész Páris, s vele talán egész Franciaország is most már mind ezen egyedül üdvözítő szabadelvű zászló alá esküdött? — Szó sincs róla. Van Párisban is, mint mindenütt száz meg százezerre menő józan higgadt itéletű, s vallásosan conservatív szellemű ember, csak hogy ezen emberek az utolsó választási clubokban épen úgy érezték volna magukat, mint a galamb a kánya fészkében. A hol tüdő és ököl uralkodik, ott egy szerény, és jólelkű embernek szükségkép háttérbe kell szorulnia. Ez utóbbiak csak ott tűnnek fel, ahol az emberi nyomort enyhíteni, a közjót és boldogságot előmozdítani kell.

Párisban tetemes számmal vannak képviselve a felső- és alsó bourgeoisie-nak azon elemei, melyek Istent imádnak, királyt tisztelnek, s amelyek bizonyosan soha sem járulnak egy oly kormányrendszer megállapításához, mely néhány szemtelen szájas kalandor zsebébe segíti milliók véres verejtékének gyümölcsét. De mit csináljanak?

A Rappel, a Siècle, a Republique Française, s több ezekhez hasonló lapok által, nem mondom félrevezetett, de gyökeresen megromlott tudatlan tömeg minden tért elfoglal, és vakságában oly indítványokra is reá pazarolja helyeslő tapsait, melyek minden józan és jóakaratu embert borzadással töltenek el. Ezen szerencsétlének teljesen hasonló állásba jönnek azon emberekkel, kik miután huzamosbb időt töltöttek el bizonyos büzhödt helyben, végre a rózsát sem képesek a maszlagtól megkülönböztetni.

Ennek bebizonyítására nem szükség Párisba mennünk, — itthon, saját házunkban láttunk csak a napokban hasonló jelenetet. Egy magas állású és igen tudós követjelölt jónak látja kitalálni a polgári házasságot érdeklő programját — s minő programot?! és ime a legviharosbb tapssal adóznak neki kifícamodott törvényjavaslatáért. — És a tapsolók? Magamnak volt szerencsém egynémelyikkel közlők beszélgetni, ki egész együgyű őszinteséggel kérdé tőlem: „h o g y

hát mi is tulajdonkép az a szabadelvűség? És az ilyen emberek intézik el mai napság az emberiségnek legéletbevágóbb érdekkérdéseit; igaz hogy csak mind vak eszközei a setétben működő, és egyedül csak önhasznukat kereső coriphaeusoknak. De fájdalom! a gyászos eredmény ugyanaz marad.

És a körülmények hasonnemű alakulása mellett mit csinálnak a párisi jó katolikusok? Helyben, és egypár évig feszített figyelemmel kísértem működéseiket és a száz meg száz tapasztalt példák közül legyen szabad itt csak egyet felemlítenem.

Köztudomásu dolog, hogy a boldogtalan emlékü 93-ki improvisált kormányhatalom a francia kath. cultust minden nervus rerum gerendarumtól — akarom modani, vagyonától és birtokától megfosztotta, és azóta a cultus-költséget a közadóból, vagy is milliók véres verejtékéből fedezi. De hogyan és minő mérvben? Az államkincstár fizet a párisi érseknek évenként 20 ezer frankot és utazási általányul — a megye visitatiójára — egy ezer frankot. A plébánosok két osztályba sorozvák — az első osztálybeliek kapnak 15 száz, a második osztálybeliek 12 száz frankot. És ezen összegek képezik az egész kiadást, melyet az állam a katolikus cultus fenntartására szentel. Ezenkívül többet egy sous: — egy krajcárt sem utalványoz.

Miután pedig csak nem követelhetni, hogy az érsek maga menjen harangozni, szükségkép következik, miszerint a culus külfényének fenntartására, és gyakorlására még több egyének közreműködése is megkívántatik. — Ilyenek legelőször is a plébánosok mellett segédkező káplányok (vicaire-k), kiknek száma, csak a sz.-lőrinci plébániában, melynek szomszédságában laktam, 9 személyre emelkedett.

Ezeken kívül megvannak még minden templomban a rendre felügyelő suissek, ceremoniáriusok, sekrestyések, harangozók, székbér-szedők, s sok más hivatásu és foglalkozásu egyének — s ezeknek mind élni, s következésképp fizetést is huzniok kell.

Ezekhez járul még a világitás, mely nem csak az oltáron

levő viasz- gyertyákból, hanem egészen pazar fényüzésig alkalmazott gázlámpákból is áll. Ilyen továbbá télen a templomfűtés, mely egy templomban sem hiányzik s sok más, itt fel nem sorolható költségek és kiadások. S vajjon honnét kerül ki a pénz mind ezen szükségletek megszerzésére?

Mind az általam feljebb említett jólelkű és buzgó katolikusoktól. De még itt sem ér határt nagyielkü bőkezűségök: mert ők ápolják és tartják fenn a világ különféle részeiben működő missziókat, — a chinai kis gyermekintézeteket, kórházakat, iskolákat s legujabban, a mióta t. i. a tanszabadság törvénye meghozatott, rövid idő alatt 7 nagyszerű tudományos egyetemet.

Már ha megfontoljuk, mily számos milliókat képviselnek ezen áldozatok, kénytelenek leszünk bevallani, hogy csakis a vallásbuzgó conservatív katolikus franciák képesek ily nagyszerű- és eredményeiben is ily gazdag műveket létrehozni.

Vajjon hallott-e valaki Naquet-ról, Floquetról vagy Gabettáról ilyesmit emlegettetni? Vagy a mi szájhőseink, midőn a nagyon is áldozatra kész holt kezek ellen cikkeznek, képesek-e saját kebelükből hasonló példákat felmutatni?

No, de hagyjuk őket uralkodni — s reméljük, hogy az emberiség végre is fel fogja bennök ismerni az igazi vérszopókat, s félrelökve ártalmas gazdálkodásukat — kormányt és támogatást ott keresni, ahol az valóban létezik t. i. a becsületes conservatív katolikusoknál. — Hiszen a saru, vagy bocskor készítésére, és illetőleg viselésére is csak akkor határozták el magukat az emberek, midőn már a csollány összeégette és a tövis összeszurkálta több ízben lábaikat.

HARMADIK FEJEZET.

(Az írók jutalmazása. 1877.)

Néhány év előtt angol lapok, ha nem csatlakozom, a „Public Opinion“ azon eszmét kezdé fejtegetni, vajjon nem volna-e jó és célra vezető, egy új érdemrendnek megalapítása oly írók kitüntetése, és illetőleg megjutalmazása végett, akik nagyszerű és világra szóló elmebeli műveikkel a többiek felett ki-kiválnak. Volt benne argumentum és okoskodás pro et contra egész az unalomig, míg végre az azt ellenzőknek érvei vergődtek tulsulyra és így az ügyet szerencsésen eltemették.

Mert ilyenformán okoskodtak az említettek: ki lesz felhatalmazva azon areopagi hivatásra, hogy a sok író közt a legérdemesebbet kijelölje? Az államhatalom-e — vagy ennek tanácsosai, vagy egy erre külön választandó, vagy kinevezendő bizottság? Igen, de hol a biztosíték arra, hogy az első minden időben annyi avatottsággal fog birni, miszerint képes leend egy teljesen adaequat és csalhatatlan ítéletet hozhatni. — A másodikra nézve azon kérdés merült fel: vajjon a tanácsosok meg fogják-e őrizhetni minden egyes esetben részrehajlatlanságukat, és nem fogják-e akár rokonsági, akár barátsági, vagy plane clique-szerű indoknál fogva épen a legkevesébbé érdemest előterjeszteni? A harmadik kérdésre nézve meg épen mgsemmitőleg ütöttek ki a feleletek. Mert azt mondák az illetők: a kérdéses bizottság tagjai vagy tudósok lesznek, vagy nem tudósok. Az első esetben, a köztük uralkodó riválitás miatt majd a legjelentéktelenebb egyént fogják előtolni — a másodikban pedig, épen azért, mert nem tudósok lesznek a bírák, tág, sőt mondhatni határtalan tér fog szolgálatni a legaljasb cselszövők és intrigánsok számára.

Mert idővel igen könnyen megeshetik, hogy az országban létező, különféle nevezetek alatt ismert felekezetek közül egyik vagy másik a többi felett tulsulyra vergődván, a tudományos téren monopoliumot, egyedáruságot kezdhetne

gyakorolni, nem azért ugyan, mintha valóban az ország legbölcsebb és legtudósabb embereiből állana, hanem mivel történetesen épen szájasabb és szemtelenebb lenne a többinél — és mint ilyen a tért kizárólag a maga számára lefoglalná.

És ekkor, mily könnyen bekövetkezhetnék azon körülmény, hogy egy ilyen, szorosán összetartó clique — titkos társulat — több, sokkal érdemesebb és értékesebb tudósokat, kik mély tudományu, és örök időkre szóló munkásságukkal gazdagították az emberiség szellemi tárházát, épen és egyedül azért, mert nem az ő compániájokba tartoznak, elmelőzve, csak saját társait tolná előre; ámbár országvilág előtt tudva lenne, hogy ezek néhány rossz, vagy legalább is egyoldalú mesés költeményen, és egypár kétes hatású destructiv terméken kívül, bizony igen kevéssel járultak a lelki világosság gyarapítására és elterjesztésére.

Az azonban még csak türhető lenne, ha az említett clique, miután előtolakodása által a tért elfoglalta, végtére is beelégednék azzal, hogy egyik, vagy másik meseiróját amugy ünnepélyesen meg is keresztiesítette — vagy megis koszoruztatta. Igen, de már tolakodó természeténél fogva sem fog itt megállapodni, hanem vakmerőséggel fog előre nyomulni mindaddig, mig nem csak a palaestrákat, hanem a forumokat is mind saját kenyeres társaival be nem tölti.

NEGYEDIK FEJEZET.

(Protestans tulsuly a m. Akademiában. 1876.)

Kedves barátom!

Első levelkémnek elolvasása után bizonyosan azon kérdést intézted magadhoz: vajjon mit akart H. barátom ezen angol s reánk nézve némüleg exoticus termékkel? Édes barátom, csak arra kívántalak figyelmessé tenni, hogy mi, dacára utánzási hajlamunknak, most az egyszer mégis jónak találtuk elfogadni azt, amit az angolok mellőzendőnek vélték. — No de ez nem baj, legyen mindenkinek az ő érdeme szerint. Nagyobb és figyelemre méltóbb dolog az, hogy

napjainkban, és kedves hazánkban különösen egyik párt vagy, ha úgy tetszik, felekezetet a másiknak s pedig nálánál számra négyszerte is nagyobb, észre meg és tevékenységre semmivel sem kisebb többségnek rovására minden előnyös tért elfoglalni és utolsót mindezekből kiszorítani törekszik, vagy tényleg már ki is szorította. Nem tudom, van-e tudomásod az „Ellenőr“ szerkesztőjének csak néhány nap előtti nyilatkozatáról, melylyel az utóbbi időben történt Kisfaludy-társasági új tagok megválasztásánál történt eljárásra reflectálván, egész őszinteséggel bevallja, hogy az egyik beválasztott, szerinte is jelentéktelen tagnak egyedüli érdeme az volt, hogy „kálvinista“ (tulajdon szavai).

Ez már aztán elég világos bevallás, melynek qualificatiójára nem tudok egyebet mondani, mint hogy ez tökéletesen visszaadja azon gondolatot, melyet csak egy fél századdal is ezelőtt e következő mondatnak tulajdonítottunk volna: „én tót ember vagyok.“ Ez utóbbi kifejezésnek akkori értelmét és horderejét a mostani ifjabb nemzedék még csak gyanítani sem képes — s teljes szivemből azt mondom, hogy hála Istennek érte; mert ebből azt vagyok hajlandó következtetni, miszerint a magyar megszűnt már más nemzetiségeket kicsinyelni, vagy plane megvetni.

Azonban sajnos, hogy ugyanezt nem mondhatom a pártokat és felekezeteket illetőleg is; tiltja ezt tennem nem csak a felhozott őszinte vallomás, hanem maguk a tények is, melyekre akarunk ellen is, szükség, hogy figyelmesek legyünk. Hidd el barátom, nem rancor, sem gyűlölség az, ami engem e tárgynak megpendítésére késztet, hanem egyedül azon forró és szivből fakadt óhajtasom, hogy nemzetben egyszer már a drága jó egyetértést helyrehozva és megállapítva láthassam, nehogy addig, míg mi ekkép egymás közt nem épen illedelmesen versenygünk — a fejünk felett felgyújtott házunk teteje porrá égjen, s mi drága önmagunkat is az enyészetnek áldozatul hozzuk.

Valóban szép egy qualificatio arra, hogy valaki Magyarországbán valamely tudományos, vagy ha úgy tetszik, tudós társulatnak tagja lehessen. Csak legyen kálvi-

nista, s ekkor kész a bölcs. Ezt hallva, az ember akaratlanul is azon gondolatra jutna, hogy egy bedlami menekülttel van dolga, ha, fájdalom, a tények oly világosan nem beszélnének, s a hihetlen dolgot is mint valót elő nem mutatnák.

De hát voltaképen és igazán oly bölcs már természeténél fogva ezen felekezet, hogy minden furás-faragás nélkül egyszerre tudóssá válhatik. Hiszen alig mult el csak néhány lustrum, mióta terjeszkedési operatióját megkezdette s már is ennyire meghatalmasodott. Tán csak nem saját érdeme és ereje által kapaszkodott fel a Parnassus azon lépcsőire, melyeket a jelenben elfoglal? Nem ám, hanem parazita módjára körül kuszta az előtte lévő ép és eleven törzset, s míg ő ennek nedvén meghizott, szülő anyját végvonaglásba hozta.

Nézzük csak körül magunkat; itt vannak a különféle cégen és néven ismert tudományos intézeteink — s vajjon kinek pénzén, kinek eszén jöttek mindezek létre? Igaz, hogy az említettem felekezetnek is meg van bennük a maga része — de a nagyobb és hatályosabb rész minden esetre a katolikus oldalról került ki. S most mégis épen ezeket akarják kiszorítani a szövetkezett társak, leginkább az által, hogy csak saját aklukból ujoncoznak — s ha történetesen egy idegen nyájbeli közelit hozzájok — azonnal fogaikat mutogatják.

Azután, hogy és mikép használják fel kivivott vagy kierőszakolt állásukat! Irnak és beszélnek ők mindenről, hanem mily egyoldalulag? Ha a történelmet tárgyalják, a legbizonyosabb történeti tényeket elferditik, csak hogy saját felekezetök magasztalása, a katolikus résznek pedig megaláztatása derüljön ki. Ha regélnek, vagy mesélnek, akkor is csak saját tűzhelyök a paradicsomi, míg a másik zaharai sivatag képében van feltüntetve. A hittan- és istenészettről pedig nem is szólok; mert ezen irányban oly ellenséges állást foglalnak szemközt a katolikusokkal, hogy őket hallva, ez utolsókat még a páriáknál is páriábbaknak kellene tartani.

Egyedüli fegyverök a leultramontánózás, leostobázás, mintha bizony Patakon és Hortobágyon csupa Cátókat és Plátókat faragnának s a debreceni tognak lenne egyedül azon előjoga — okos embereket takarhatni. Vannak bizony itt is, ott is okosok és nem okosok, tudósok és nem tudósok, de épen ezért illő volna több türelmet és több collegialitást tanúsítani, és feladva az eddigi clique és céhrendszert, jót roszat a többi szegény halandókkal egyenlően megosztani.

Érzik ezt és sinlik valamennyi katolikusok, de némelyek közlők közvetlenül érdekelve levén, szerénytelenségnek tartanak pro domo sua felszólalni. Mások pedig hallgatással remélnék maguknak némi előnyöket szerezni ott, hol, fájdalom, csak önmehtagadás, vagy plane önelvetés által vivhatnak ki valamit a maguk számára.

ÖTÖDIK FEJEZET.

(Szerbek és horvátok. 1876.)

Azon dráma, melynek lejátszatását a szomszédos török birodalomban, mi legalább, mint közvetlenül is érdekeltek feszült figyelemmel kísérik, egy eszmét ébresztett fel bennem, melyről nem mondom ugyan, hogy kizárólag a magamé, de megvallom, hogy ennek tüzetes tárgyalását mind- eddig se nem olvastam, se nem hallottam senkitől, pedig ha más okból nem, legalább is mint pszichologiai talányt, érdemes volna bővebben fejtegetni.

És ezen eszme: azon feltűnő jellemi különbség, melyet a római kath. és görög-keleti szertartásu délszlávoknál észlelhetni — Köztudomásu dolog, hogy ezen, a vallásra nézve egymástól különböző nép, a nyelvre nézve tökéletesen megegyez, ugy, hogy lehetetlen el nem ismerni, miszerint mind a kettő ugyanegy törzsnek ivadéka. És mégis, ha tekintjük egyiknek is, másiknak is nem csak külsőleg szembe- szökő tulajdonait — mint szólási, viseleti, étkezési, munkálkodási — és más egyéb nemü cselekvéseit, hanem magát a belső lelki jellemet és ennek nyilvánulásait is, meg kell

vallanunk, hogy oly feltűnő a kettő közötti különbség, miszerint két, egymástól egészen idegen vér és nemzetiségű nép között is alig találhatni nagyobbat.

A görögkeleti szertartást követő szláv vagyis szerb már külsejében, vagyis testének külső magatartásában, járásában, beszédjében valami nyers, beható és mondhatnám vad erélyt és energiát eláruló viseletet tanusít; szava nyomatékos, lépése határozott, mozdulatai hajlékonyak és erőteljesek. Ami pedig jellemét vagyis lelkületének belállapotát illeti, ez oly heves, és mondhatnám oly tulcsigázott indulatoskodásoknak gyűlhelye, — hogy hozzá hasonlót a természetben, csakis a vulkánoknak soha ki nem alvó gyomrában lehetne találni. Azonban dacára ezen vad és mindent rombolni kész energiájának, megvan még benne és pedig tetemes mérvben, a hidegen számító róka ravaszsága is, úgy, hogy a vele való ügyködésben az ember nem tudja mitől tartson inkább jobban, indulatainak rohamos kitörésétől-e vagy pedig az általa kiszámított ügyes és furfangos behálóztatástól?

Hogy ezen jellem- vagy karakter-festés nem pusztá költői elmeszülemény, hanem, fájdalom, igen is tényleges események ismeretéből származik; remélem, mindenki meg fogja engedni, aki hazánk régi és újabbi történeteit, ha mindjárt nagyobb távolságból teszi is azt, mint én tettem, kellő figyelemmel kíséri.

Ott van az 1848- és 49-ki év, és ezen évben ott vannak az alsó-dunamenti események. A szerbek vagy szerbiánok által ezen időben és helyben véghez vitt kegyetlenségek hason kiadását csak az emberhussal élő cannibálok képesek felmutatni. A tömeges rablás (platykati) és annak, mit el nem vihettek, vandali elpusztítása még csak idylli mulatság volt előttük, hanem ölni, nyuzni, nyársalni és elevenen elégetni élő és érző embereket, ez volt, úgy látszik, főfeladatuk és legkedvencebb foglalatosságuk. — Zomborban fényes nappal az utcákon a védtelen és fegyvertelen, tehát teljesen ártalmatlan nőket és gyermekeket, mint aféle vadászati tárgyakat, agyonlövöldözték. Déronyban a lelkészt

elevenen megnyuzták — de minek többet felsorolni — a vér megfagyulására ez is sok. És mindezen kegyetlenségeket ők magyaron úgy mint németen, sőt ami rendkívül jellemző — magukon a saját vérű és nemzetiségű, de római katolikus szlávokon, vagyis sokácokon és bunyevácokon is egyenlő mérvben gyakorolták.

A régibb időkben — Koller *Historia Episcopatus Quinque-Ecclesiensis* egyik kötetében olvastam, hogy az ugynevezett kuruc-világ idejében a Pécssett és vidékén tanyázó Rákócy-Bercsényi-féle hadak ellen, és a pécsieknek segítségére és oltalmazására az akkori osztrák fő-hadiparancsnok egy csapat szerb, vagy mint akkor nevezték őket, rác katonaságot küldött. De e segítségének a mai napra csak gyászos emléke maradt fel azon vad rá c szó kifejezésben, mely azóta a nép ajkán fentmaradt azon „minden emberi érzést felháborító kegyetlenségek folytán, melyeket az említett segédsereg azon alkalommal elkövetett. Ugyanis alig, hogy megérkeztek Siklósra, itt azonnal három sz. ferenci szerzetest, Pécssett egy kanonokot és több világi férfi- és nő-személyeket agyongyilkoltak, és ezt mint a jeles történész mondja, minden kihívás, minden elégséges ok nélkül, egyedül csak vadállati vérszomjas kegyetlenkedési vágyból cselekedték. Ilyenek a szerbek.

Álljon itt azon levél, melyet 1704-ik év mártius 30-án Koller Ferenc pécsi Jézustársasági házfőnök a rendnek akkori provinciálisához Voglmayer Ferenchez intézett:

Tisztelendő atya a Krisztusban!

Számkivetésből irok, Szigetvárról, a hová a pécsi Residentiából kivülem még csak egyedül fenmaradt Vagner atyával számtalan veszélyek után mártius 29-én eljutottunk. Gyertyaszentelő ünnep előestéjén épen a két fél közötti Capitulációnak tárgyalása közben, Sándor László és Zanna legkegyetlenebb kálvinista és Hellebrandt catholicus felekezetű vezérek kíséretében, veszprémi, pápai, és más tájbeli kálvinista katonák városunkba minden oldalról bevonulván, teljes három napig hallatlan kegyetlenséggel leginkább a németek, rácok és horvátok legyilkolásában dühöngtek,

kardra hányván nem csak azokat, kikkel az utcákon találkoztak, hanem áldozataikat a legrejtettebb helyeken is felkeresték úgy, hogy számra nézve mintegy nyolcszáz embert felkoncoltak. Harmadnap mulva gyengébben, de azért még mindig egész tizennégy napig folytatták a mézszárlást, a mely idő alatt leginkább az éhség által rejtekhelyeik elhagyására kényszerült németek estek martalékul. A városnak pedig sarcolása, prédálása, intézményeinek lerombolása egész hat hétig tartott. A templomokból minden értékest elraboltak, amit pedig el nem vihettek, azt vandál módra összeromboltak.

Residentiánk, melybe vagy háromszáz üldözött ember menekült, magukkal hozva amennyit lehetett vagyonukból, dacára a Salva quardiának vagyis őrségi biztosoknak, igen sokat szenvedett. A majorságból biztosítás végett városba hajtott barmainkat mind elkobozták; a házunk közelében levő magtárunkból vagy 180 köből tiszta búzát; a tanyai pajtából vagy 200 szekér szénát és számtalan gazdasági szereket elraboltak; és pedig nem annyira a felkelő katonák, kik értékesebb tárgyak után láttak, hanem a környékbeli parasztok, kik valamennyi malmainkat szétrombolták, az ajtókról s ablakokról a vasakat leszaggatták s mindent, ami törekeny volt, összezuztak; sőt több ezer akó bort nem hogy megitták volna, hanem a hordók fenekét beverve, eleregették. Azonban a szorosán vett Residentiánkban okozott károk háromszáz forint értékű összeget alig tesznek ki, mert azt a felkelő kurucok, bármi volt is indító okuk, még is megkímélték, s azért az oda menekült városi polgárok is sértetlenül maradtak. Én tizenkét, vagy tizennégy nap alatt éjjel-nappal szüntelen való háborgatásoknak voltam kitéve: igaz, hogy testemben nagyobb sérelmet nem szenvedtem, minthogy egy insolens az utcán övemnél fogva néhány lépésre tova rángatott; mindnyájan csak a nálam netalán horvátok, vagy németek által letételezett kincsek után keresgélvén.

E közben a várost eddig megszállva tartott kuruc katonák számra nézve mintegy három ezeren lassan-lassan

eltünedeztek, úgy hogy husvét másnapján csak száz ötvenen maradtak köztünk; de ezek is még azon éjjel eltakarodtak, midőn meghallották, hogy Heberstein gróf parancsnoksága alatt német tisztek által vezényeltetve vagy tizenkét ezer rác közeledik a város felé. Azonban ezen hír nem csak őket ijesztette el, hanem minket is kimondhatlan aggodalomba ejtett, mert hallásból tudtuk, hogy mily kegyetlen emberek a megváltásunkra küldött seregnek emberei; s későbbben saját tapasztalásunkból is meggyőződünk, hogy mind az, a mit a felkelő kurucok velünk tettek; csak kegyes irgalmi cselekedetek voltak azokhoz képest, melyeket azután a rácoktól kellett elszenvednünk. Ezen nép a legvadabb a világon, senkinek sem engedelmeskedik, semmit sem kimél meg, hanem vad baromi ösztönét követve, mindent szétrombol.

A vett hír után első tettünk volt a Siklóson ideiglenesen tábort ütött Heberstein grófhoz követséget küldeni, azon kéréssel, hogy az amugy is tönkre tett városunkat további zaklatásoktól kiméltesse meg; mit ő meg is ígért azon hozzáadással, hogy midőn seregét utnak eresztené, előbb néhány német tisztet fog előre küldeni, kikkel aztán a teendők felől tanácskozhatunk. Én tehát templomunk tornyába figyelőt állítottam, hogy a siklósi országuton jövődő német tiszteket azonnal jelezze meg nekünk, s az adott jelre azonnal lóra kapva, a városon kívül mintegy óranegyed távolságra kilovagoltam. De óh fájdalom! nem tisztek, hanem vagy hatvan rácok voltak azok, kikkel találkoztam, kik azonban anélkül, hogy bántalmaztak volna, csak azt kérdezték tőlem: hogy vannak-e még a városban kurucok? S tagadó válaszomra a városba együtt visszamentünk. Ut közben még azt is mondták, hogy ők a német tiszteket csak ezeknek biztosítása végett elözték meg; ezen egész idő alatt jelenlétemben semmi ellenségeskedést sem követtek el, csak is mindig a magyarok és kurucok után tudakozódtak.

Városba lett érkezésünk után ismét a német tisztek jövetele lett jelezve; mire én ujonan papok, szerzetesek és

városi polgárok kíséretében a város kapuin keresztül egész majorunkig kisiettem és a mondott helyen hagyván a nagy sár miatt velem tovább nem jöhető és lovaiktól a kurucok által megfosztott városi kísérfimet, magam a várt tisztek elibe lovagoltam, azonban császári tisztek helyett ismét rácokra bukkantam, kiknek soraiban már néhány német is találkozáván, mindnyájan az első csapat mondását ismételték, t. i. hogy ők is a tisztek biztonsága miatt küldettek előre. E közben több városi lovagok utol értek bennünket, s midőn én ismét a városba vissza akarék lovagolni, az Istenre kértek, hogy ne hagyjam ott őket, hanem velök együtt várjam be a jelzett tisztek eljövetelét.

S nem is kelle soká várakoznunk, mert ismét mintegy százötven főnyi csapat közeledett felénk, azonban ezek is rácok voltak, de ezek már ellenségképen kezdték magukat viselni, amennyiben néhány városi polgárnak azon ürügy alatt, hogy őket kurucoknak nézik, fosztogatásához fogtak; és mindnyájunkat velök együtt a városba való visszamene- telre kényszerítettek, mit egyébként nagyon is örömet megtettünk, nehogy odakint mindnyájunkat lemészároljanak.

A városba érkezve, már prédával terhelt rácokkal találkoztunk; a város utcáiból pedig éghasító sirás és jajgatás üté meg füleinket. Borzadva néztem, mikép rohanták meg a Paulinusok zárdáját, mikép fosztogatták szememlátára az embereket; de mindemellett csak mentem előre, midőn egyszerre hátam mögött: Superior, Superior! néven hallom magam megszólítani, s ugyanazon pillanatban három, kivont karddal reám rohanó ember által megtámadva; lovammal együtt az utcából egy dülöfélben levő épületbe hurcolva, ott lovamról leszállítva és pénzem átadására kényszerítve lettem. Az alatt, mig ők engem egy mélyedés felé vonszolnak, ahol bizonyosan halál várakozik vala reám, én az előrelátólag velem hozott apró pénzből egy részt kezökbe adva, a másikat szándékosan a földre szór- tam, s amig ők a pénz felszedése közben fülem hallatára, a felett vitáztak, hogy lovam melyiké legyen, én egy gyors ugrással a rejtekből ki az utcára vetettem magamat, a hon-

nét aztán futva tovább menekültem. Dacára több rácokkali találkozásomnak, mindamelllett Residentiánk teréig, vagyis a főpiacig bántatlanul eljutottam, de itt eliszonyodva látván, hogy nem csak házunkban, hanem már templomunkban is a rácok dulakodnak, siettem a kapucinusoknál menedéket keresni. Ez idő alatt az otthon maradt atyákat, u. m. Borhi, Moro, Jacobovich, Lukács és Borovecz magister patereket a rácok agyongyilkolták, s azonkívül a házban szinte ugmint a templomban mindent összetörtek, zuztak és romboltak.

„Végre megjelentek Kallanek és Pflueg császári tisztetek és a szükséges órségek megrendelése után a Residentiába siettünk: de ki írja le megrémülésünket, midőn a fentemlített öt meggyilkoltat és lélektelenül vérökben fetrengőket megpillantottuk? A hatodik, Vagner atya csak az által kerülte ki a halált, hogy azon idő alatt kint a városban egy beteget volt ellátni halotti szentségekkel: egyébként mi sem kerüljük el a halált, ha szerencsére a jelzett tisztetek társaságában Monasterli nevű császári kapitány szállására idejében vissza nem vonulunk, mert a mint később megtudtuk a rácok elhatározták a jövő éjjel nőket, férfiakat és csecsemőket mind leöldösni. Tisztjeikre nem hallgatnak, fenyegetéseikre mit sem adnak; a hol csak megfordulnak, mindenütt ölnek, gyilkolnak, fosztogatnak és rombolnak; még a gabonarakásokat is, amit a kurucok el nem vettek, mindenütt felpörkölték. Emberi emlékezet óta ilyesmi nem hallatott. Huin tábornok mondja: hogy ő már hatvan éves katona, de hasonló kicsapongásokat soha se nem látott, se nem hallott. Pécs városa annyira ki van fosztva és elpusztítva, hogy csak ebek lakják. A szerzetesek mind Szigetvárra menekültek, minthogy az ő zárdáik és templomaik is mind elpusztítottak. Kallanek és Pflueg kapitányok közel három ezer pécsi lakost mentettek meg a haláltól, kik a Felségek gyóntató atyáik, Miller és Pischof atyák által kéreték ő Felségét, hogy jövőben ezen rác sereget ne hagyja magánosan táborozni, hanem minden tiz- vagy tizenötezer ember mellé legalább is egy pár német ezredet csatoltasson, hogy ezek

által a fegyelemben megtartassanak. Borzasztó csak hallani is, mily kegyetlenségeket követtek el asszonyokon és gyermekeken, és a kit le nem mészároltak, azt magukkal elhurcolták, bizonyosan azért, hogy őket a törököknek eladják!

Továbbá április 28-án 1704-ben a többek közt ismét e következőket írja: Utolsó levelém óta a rácok Pécs városának nagyobb részét, a külvárosokat pedig mind, ugyszinte magtárainkat nyolc vagy kilenc száz köböl gabonával lángok martalékjává tették. Templomunk és házunk úgy ki van fosztva, hogy néhány könyvet és csekély bort kivéve, az összes butorzatból és diszitményekből egy garast érő tárgy sem maradt fent. Ki hinné? még a szalmazsákokat is mind elkobozták! készpénzben 630 forint körül vittek el, mely összeg nekem egész évre elég lett volna. Most sincs még teljes biztosság, a rácok mindenfelé kóborolnak, ölnek és fosztogatnak. A felkelő kurucok roszabbak voltak a törököknél, de a rácok gonoszabbak a tatároknál,

„Holnap ismét visszamegyek Pécsre, magammal vevén egy jólelkű s egészen megbízható horvát plebánost. Szobánk széna-halmaz, — takarónk pedig lovagló-köpönyegünk lesz. Wagner atyát Szigetvárott hagyom, mert Pécsen ketőnknek nincs miből élnünk. A dolgot úgy intéztük, hogy minden szerzetes reodbeliectől egy-egy egyén folytonosan Pécsen tartózkodjék, veszély esetében pedig vagy Szigetbe, vagy pedig a pécsi hegyekbe meneküljünk. Residentiánk nem égett ugyan le, de az ajtók és ablakok mind lerombolják s záraiktól megfosztják. Ha mindent csak nagyjában összeszámítok, részint a kurucoktól, részint a rácok által vagyunkban okozott károkat — kilenc- vagy tizezer forintra becsülhetem.“

„Hir szerint a rácok leginkább Prentaller atyát keresték, kit ha megkapnak, bizonyosan elevenen megnyuzzák. Hogy vallásgyűlölségből üldöznek bennünket, kitetszik azon állításukból, hogy bennünket tartanak legnagyobb ellenségeiknek. Lukács atyának, kit egy lánán ülve találtunk, nyakát akkép vágták be, hogy feje fél vállára lógott — és

az az azután reásütött fegyvertől ruhája meggyuladván, ha a tűz jókor el nem oltatik, könnyen az egész házat is elhamvaszthatta volna. A lakosok közül többen visszajöttek, de a rációk meg-megjelenése miatt állandóan nem mernek itt maradni, hanem majd a hegyekbe, majd az erdőségekbe menekülnek stb. Lásd Koller után Brüsztle I. 25.

A két levélből csak az ide vonatkozó pontokat vettem ki, de ezekből is eléggé kivehetni az akkori idők gyászos lefolyását.

Igaz, hogy az utóbbi időkben ezen emberek nagy mérvben szelidültek; legalább ezt mutatta 1848. október havában hazánknek déli részeiben átvonuló tíz vagy tizenkét ezernyi Roth és Filippovics féle hadsereg, mely egész mentében mindenütt a legpéldásabb fegyelmet tanusította; azonban, hogy a szerbek mainap sem sokkal jobban szeretnek bennünket, kitetszik pópójuknak azon kifakadásaiból, melyekkel rossz és megátalkodott hiveit szokta apostrophálni: „ao Hristyanine, Hristyanie, ti si gorji od pravoga Kerstjanina“; mely szavaival csak annyit akar mondani, hogy ő a k r s t j a n i n o k n á l, vagyis a katolikusoknál rosszabb embereket e világon nem ismer.

Lássuk most a római katolikus szlávokat, vagyis mint szokták őket nevezni: sokácokat, bosnyákokat, horvátokat és bunyevácokat, — ezek egészen ellenlábasaik az előbbieknél. Ezen népnek már külsője is bizonyos nehézkességet árul el, szemeibe nincs az a tűz, beszédében az a nyersség, mozdulataiban az a rohamosság, melyet a másiknál észlelhetni, szelid ez és szerény minden tetteiben, a vadság és kegyetlenség annyira nem tulajdona, hogy inkább félnéknek és gyávának kellene őt mondani, ha tények nem bizonyítanák, hogy előforduló alkalmakban képes férfias bátorsággal is cselekedni. De különösen a jámbor őszinteség- és ugyszólván gyermekies egyenesszivűség a kiváló jellem vonása, oly annyira, hogy őt megcsalni igen, de csalásról vagy hűtlenségről vádolni — általában szólva — épen nem lehet.

És úgy látszik, hogy ezen két nép érzi is mintegy ösztönszerűleg azon nagy ürt, mely őket jellemileg és ugy-

szólván természetileg is elválasztja egymástól s ezért nincs is köztük kölcsönös bizodalom, sőt ahol csak lehet, a legellentétesb antagonismust árulják el.

És ezen körülmény nem csak nemzetgazdaszatilag, hanem politikailag is nagy horderővel bir — mert e két nép ámbár most a legszivélyesb egyetértésben latszik is élni egymással és egymás mellett, de ezen oszlékony összetartás csak addig fog tartani, míg a közös célt, melyre törekesznek, el nem érik — akkor pedig, ha csakugyan sikerülne nekik valamikor egy délszláv önálló birodalmat megalkotni, csak akkor — mondom, kezdődnék el az igazi surlódás, mely csak a jámborabb és becsületesebb rész elnyomásával fogna véget élni. Szerencsétlen horvátok! nemzetieskedési mámorukban észre sem veszik, minő társakkal szövetkeznek.

De hát mi a szülő anyja ezen oly szembeszökő testi és jellemi különbségnek ezen két rokonvérü nép között?

Tán a helyi körülmények? de hiszen ott is, hol egy országban, sőt egy helységben is együtt laknak, ezen különbség kézzel fogható — vagy tán a vallás? —

De minthogy a szerbeknek, mint előadám, igen sok ferde kinövéseik vannak, több minden esetre, mint a horvátoknak, ezen hiányokat a vallásnak tulajdonítani annyit tenne, mint magát a vallást kárhoztatni, ezt pedig józanon senki sem fogja cselekedni, tudván azt: hogy a vallásnak rendeltetése az embert erkölcsileg jóvá és tökéletessé tenni; tehát mint ilyen nem lehet rosz. Nem is a vallás tehát, hanem a vallás tanainak félremagyarázása azon főforrás, mely igen sok rosznak szülőanyjává válhatik; és hogy ez tényleg így van, fájdalom! minden időnek és minden népnek történetei bizonyítják, miután nincsen oly szent és magasztos ádolog, melylyel az ember visszaélni nem tudna.

Erre elég világos példát nyujt a Thalmud, a mely Mózes szent törvényének ügyes elcsavarásával a zsidó népnek a legbővebb kereseti forrást szolgáltatja. Ugyanis az 'ó szövetségi sz. irás azon szavai: *Jehova a földnek minden javait Izraelnek adományozza*, a Thalmud

akkép magyarázza: hogy e földnek minden javai és birtokai tényleg is a zsidóságnak tulajdonát képezik; minthogy pedig minden birtok, mely a föld kerektségén létezik, eddig legalább még nincsen az ő kezeik közt, azért ők fel vannak hatalmazva, és jogosan cselekesznek, ha, kivéve a világos erőszakot, minden egyéb lehető eszközt, tehát a csalást és zsarolást is felhasználnak arra, hogy a mondott javakat mielőbb maguknak elsajátíthassák. Hogy pedig az ilyen ferde magyarázat a többi emberekre nézve a legnagyobb veszélyeket rejtj magában, ezt, úgy vélem, nem szükség bővebben részletezni.

A mi pedig a szerbeket illeti, ezekről bizton elmondhatni, hogy ők a vallástudományt illetőleg tökéletes sötétségben tévelyegnek; hiszen még lelki vezetőik is, a pópák, nem sok idő előtt a műveltségnek oly alacsony fokán állottak, hogy őket e tekintetben a vezetősökre bizott vad és tudatlan tömegtől csakis taláris ruhájok különböztette meg. Egyébiránt nem lehet tagadni, hogy ezen népnek is meg volt valaha az ő műveltségi korszaka, akkor t. i. mikor még a konstantinápolyi görög nagy birodalom szomszédságában saját országában önállólag és függetlenül lakott; ezen időben, mondom: elég bő alkalmá volt a görög műveltséget magának is elsajátítani, De mióta mind a ketten a barbár török igája alá kerültek, azóta, testileg ugyan nem, de szellemileg tökéletesen elsatnyultak és kevés hja, hogy a rengeteg erdőkben velök együtt lakó vadállatok színvonalára le nem sülyedtek. És úgy látszik, hogy ezen idő óta a valásból is csak ezen egy cikk maradt még fent emlékezetökben, hogy a katolikusokat teljes szívből gyűlöljék, és ahol csak módját tehetik, ezeknek kitelhetőképen ártsanak is.

Egészen máskép van a dolog a katolikus horvátokkal, bosnyákokkal, sokácokkal, bunyevácokkal, dalmatákkal stb. Ezeknek vezetőik, lelkészeik mind az első tanintézetekben nyerik nevelésöket és eléggé kiképeztetnek arra, hogy jövendő hiveiket nem csak a hittudományokban sikeresen oktathassák, hanem erkölcsöiket is oly mérvben megszelidítsék, hogy ma már ezeket nem is ugyanazon faj

ivadékinak vélné az ember, melyhez az előbb leirtak tartoznak.

Mily hatalmas befolyást gyakorol a katolika vallás a legvadabb népeknek is megszelidítésére, mutatja ezt a szinte még török joghatóság alatt görnyedező albán lakosság magaviselete. Néhány év előtt alkalmam volt Rómában, bizonyos Benzia György nevű sz. Jeromoshoz címzett társas-káptalannak egyik buzgó tagjával huzamosb ideig egy fődél alatt lakhatni. Ezen jeles pap azelőtt tizenkét évig volt plébános Albániában nem messze Skutaritól. Beszélgetéseink közben számtalanszor felemlítette, mily szelidek és jámborok voltak albán hivei, mily fiui ragaszkodással viseltettek iránta, és általában mily feddhetetlen életet viseltek, úgy, hogy egész ottléte alatt, soha nagyobb vétségeknek, mint rablásnak, gyilkosságnak, gyujtogatásnak nem volt tanuja. Mig ellenben ugyanazon népnek mohamedán része és a szomszéd-tartományokban lakó keleti szertartású szlávok vagyis szerbek a vadságban az emberevő cannibálokkal vetekedtek.

Ilyen a katolikus nép most és ilyen fog maradni mindaddig, mig a mai liberalis nevet bitorló világcsalók neki is egy jókora adagot nem juttatnak azon üdvözítő? kovászból, melylyel állítólag az emberiséget felvilágosítani törekeshnek. Igenis: fel fogják világosítani, de cserébe érte erkölcsök tisztaságát, jellemének becsületességét és lelkének nyugalmát fogják elrabolni.

HATODIK FEJEZET.

(A legújabb francia köztársaság. 1876.)

Napjainkban semmi sem köti le annyira figyelmét minden gondolkodó embernek, mint a napokban megalakult francia állapotok. E tekintetben mindenki saját szempontjából hoz ítéletet a megtörtént események felett. Így p. a destructiv lapok, támogattatva mindenféle fajú és nyelvű elvrokonaiktól, magukon kívül ragadtatvák örömeikben, mig ellenben a becsületes sajtó minden józanon eszmélő társaival

aggódva tekint a jövőbe és szorult szívvel kérdi önmagától, mikép fog mind ez végződni?

Megalakult tehát véglegesen a francia köztársaság; a democratia teljes győzelmet aratott; de kérdem, szabad-e remélni, hogy uralma tartós és zavartalan lesz. Ha a democraticus kormány mint népuralom, hivatásának és jelentőségének teljesen meg akar felelni, akkor mellőzhetlen kötelessége csakis olyan törvényeket alkotni, melyek a közboldogságot tartóssá és általánossá tehetik. — Azonban fájdalom, már első fellépésénél is oly szándékot árul el, melynek kivitelével nem a nép jólétet eszközölni, hanem inkább ennek sirját megásni fogja.

Ugyanis, az új kamara, jóllehet nagyjából a commune-nek félreismerhetlen coriphaeusaiából van összetoborzva, most még maga is visszaborzad elveinek az utolsó végletekig való kiviselétől, hogv tehát az általa eleve felizgatott és felingerlett éhes vadállatnak, a zavargó tömegnek csalétkül némi mellékes táplálékot nyujthasson, neki dobja a valást, egyházat és ennek is koláit, szóval mind és épen azon elemeket, melyek az emberiség békéjének és boldogságának fenntartásában és megőrzésében nélkülözhetlen tényezők gyanánt szerepelnek. Azt hiszi ugyan, hogy addig, mig a felbőszült sereg ezen koncokon ragódik, ő majd képes lesz állását és vagyonát biztosithatni. Hiu és csalfa remény! Hisz inkább úgy fog ő járni, mint azon tolvajgazda, ki addig oktatta és tanította szolgáját a lopási fogásokra, mig az utóljára őtet magát is meglopta.

De mit is várhatni egy olyan gyülekezettől, melynek már eredete is a legzavarosabb kutfőkre vezethető vissza. Hiszen köztudomásu dolog, hogy a választások előtt százezerenkint osztogatták szét a bárgyu nép között a legláztóbb szerkezetű füzeteket, melyekben valódi paradicsomi jövőt ígértek a munka sulya alatt görnyedező napszámosoknak; csoda-e tehát, hogy ezek, hasonló csábígéretektől elvakitva, szavazataikat ezen szemfényvesztőkre pazarolták.

De ha már a választás zavaros volt, vajjon mit kell feltenni a megválasztottakról? Lehetséges-e, hogy valamen-

nyinek keze és lelke tiszta minden mocsoktól; vagy inkább nem kell-e attól tartani, hogy akad majd közöttük is néhány okmányhamisító, hamis esküvő, csaló, lopó és más hasonló bűnöktől bepiszkolt egyéniség; sőt még talán olyan is, ki állásának és helyzetének esélyeit ügyesen felhasználva a közvagyon rovására magának százezereket öszszekaparit, és a helyett, hogy gyanus színezetű kincseit a világ szeme elől elrejtene, még inkább elég vakmerő, hogy ne mondjam — szemtelen lesz ezekkel nyilvános pompát és parádét üzni. — És mit fog ilyenkor csinálni a néző és szenvedő közönség? kétségkívül a legmélyebb elkeseredéssel fog felkiáltani: annyira jutottunk-e hát már, hogy nincs az ég alatt igazság, mely az ilyen hűtlen sáfárokat számadásra kényszerithetné? De ezentul ki fog többet merészelhetni, tudván azt, hogy az ilyen embereket hétszáz acélozott mell vértel, kik is sérthetlenségök érzetében egyik a másiknak tulkapásait oly szívósággal védik, hogy őket megközelíteni, a sorokon kívül álló halandókra nézve teljes lehetetlenség.

Meglehet, édes barátom, hogy csalatkozom, midőn e nagy nemzet jövőjét ily gyászos színekkel ecsetelem; de adja az Isten, hogy csalatkozzam, ezen esetben bizonyára én leszek a legelső, ki a mea culpát örömteljesen el fogom mondani.

Az előrebocsátottak után ítélve azt vélnéd talán, hogy én a democraticus, vagy ha úgy tetszik, parlamentáris kormányrendszernek ellensége vagyok. Mentsen Isten! Én csak ennek a legaljasabb önérdek-szülte ferde kinövéseit kárhözhatom, milyennek például a március 20-ki alsóházi ülésben voltam önkénytelen tanuja. Midőn Pór Antal képviselő, ékes és velős előadása közben azon pontra jött, hogy az államnak és az egyháznak egy és közös a céljok, hogy mindegyik saját körében a közjónak előmozdítására törekszik, azon különbséggel, hogy míg az állam csak a földiekre terjeszkedik, az egyház a t u l v i l á g i boldogságnak elnyerésére szolgáló eszközöket is kiszolgáltatta; a háznak tetemes része a legprimitívabb illem korlátait félrelökve, egy általános és minden becsületes ember érzését vérig

sértő gunyakajra fakadt. Már, barátom, egy ilyen testület-től, melynek kebelében a hitetlenség és atheismus oly nyilvánosan és oly szembeszökőleg nyilatkozik, az emberiségre nézve igazán üdvös morális és culturális törvények megalkotását várni, valóban lehetetlen.

Pedig ezen emberek a mellett, hogy mások meggyőződését a legkiméletlenebb módon sértegetik, még tulajdon érdekek ellen is cselekesznek. Mert tegyük fel, hogy szerintök sem Isten, sem t u l v i l á g i örökkévalóság nincsen, s ennek következtében az Istennek tiz parancsolatiból a negyedik és kilencedik parancs is kiküszöbölendő, vajjon minő címen és mily joggal követelendik, hogy őket gyermekeik kötelességszerűleg tiszteljék, s hitestársaik tartozó hűségöket megőrizték? Talán csak a természet törvényére fognak hivatkozni, de erre, igen félő, hogy a gyermek a legszigorubb logikai következtetéssel azt fogja nekik felelni: „ugyan mit is köszönjek én édes apámnak, talán azt, hogy engem létre hozott“; — de szavam eláll, és iszonyodva gondolok azon feleletre, melyet a hitetlenség borus légkörében felnevelt magzat képes és feljogosított lesz apjának válaszul adni. — Vagy talán, a második esetben, a jus fortioris folytán fog hűséget követelni; — de ha életpárja hevesebb véralkatu, és más accessoriumok következtében külön véleményben talál lenni, ismét félő, nehogy ez férjének oly címeket szerezzen, melyeket nem szokás a levélborítékokra alkalmazni. Ime igen tisztelt honatyák, hová vezet végeredményben a hitnek és vallásnak tökéletes félrevetése. Méltóztassanak elhinni, hogy a vallás nem csupán és kizárólag a papok dolga — mert, míg ezek, kivált mai napság ennek csak terhesebb oldalát támogatják, addig a tényleges és valóságos előnyök önök részen vannak. Valóban, ha valamikor, éppen most kellene Istenhez fordulni, midőn oly borzasztó inség fenyeget bennünket a jövőben, melynek pártját, a jelen nemzedék legalább, még nem tapasztalta.

Tehát, mint mondtam, nem is a parlamentararis rendszer, hanem ennek visszás kinövései ellen van nekem alapos kifogásom. S éppen ezért azt állítom: hogy a parlamentararis

kormányforma egyik a legjobbak és legcélszerűbbek közül való, de csak is azon egy feltétel mellett, ha annak tagjai mind, vagy legalább is a nagyobb többség és majoritás lelkismeretesen, és mint szokás mondani, tetőtől-talpig (bocsánat a trivialis kifejezéseért) becsületes emberek és minden oldalra részrehajlatlanul ítélők lesznek, különben nem hazaboldogító, hanem önnönmagukat ugyan biztosító, de a hazát és közjót végpusztulásra juttató eszközökké fognak lealjasulni.

S minthogy, fájdalom! Franciaországban épen ily elemek vergődnek fel jelenleg a hatalomra: teljes okunk van attól tartani, hogy ezek szép hazájoknak is meg fogják sirját ásni.

Még csak egy mentőszer létezik számukra és ez: az igazi vallásosság, -- Amely percben fogják ezt mindnyájan egész szívvvel és lélekkel felkarolni, azonnal meg lesznek mentve; mert ezen esetben a kormányzók lelkismeretesek, a kormányzottak pedig békések és megelégedettek lesznek. Ainsi soit.

HETEDIK FEJEZET.

(Szabadelvűek lealcázása. 1876.)

K. B. Hogy utolsó levelemben adott szavamat bevált-sam, ime megkísértem, amennyire lehet, a mai nap divatos *s z a b a d e l v ü s é g n e k* csufolt üres hangot természetes meztelenségében előtted feltárni. Mint minden dolognak. ugy az ezen szóban rejlő fogalomnak is két oldala van. Lehet az ember szabadelvű azon értelemben, hogy nem fogad el vakon minden állítást, hanem azt előbb józan ítéletével megrostálja, és csak akkor, ha az a józan ész és logica követelményeinek megfelel, tekinti azt positiv és elfogadható igazságnak; de ezen vizsgálat és rostálgatás csakis addig terjedhet, ameddig az emberi észnek behatolni meg van engedve; ezen tul pedig olyan tételeket iz fessegetni, melyek a hitre, tehát minden emberi felfogást meghaladó transcendentális dolgokra vonatkoznak, hiu és hasztalan törekvés; ezeket megérteni vagy megmagyarázni soha senki

sem fogja. Itt tehát vagy hinni, vagy pedig a tételt egyszerűen elvetni kell — és ez utolsót, tehát a rosszabbat, tesszik a mai nap szabadelvűeknek kürtölt lángszellemeik, ők egyszerűen tagadnak mindent, ami csodás és természetfeletti színezetet visel egyedül azért, mert ők azt szemekkel látni és kezeikkel megfogni nem képesek. És ezzel gondolják, hogy a bölcsesség tetőpontjára felkapaszkodtak, némi kicsinyléssel tekintve le azokra, kik szerintök elég — ostobák a hithez ragaszkodni. De kérdés: hogy nincsenek-e ezen utolsók feljogosítva ugyan ezt ő róluk mondhatni?

Lehetetlen itt még hallgatással mellőznöm azon téves felfogást, mely a liberális és szabadelvű szavak értelmezésében általánosan uralkodik. Mindakettőt összezavarják, pedig igen is nagy köztök a különbség. Liberalis embernek nevezték hajdan, és ma is, azon nagylelkű és bőkezű adakozókat, kik távol minden fukarkodástól, nem csak megszorult embertársaikon segítenek, hanem mások irányában is a költekezésnél még némi fényűzést is kifejlesztenek. Ellenben a mai nap ünnepelt szabadelvűek csak drága énjöknék oltároznak, és ahelyett, hogy másokon segítenének, vagyis — mint ők mondani szeretik — a közjó és közboldogság előmozdításán dolgoznának, inkább saját dics és pénzvágyuk kielégítésén fáradoznak; és ami legcsodálatosabb, az inane vulgus, az óh nép! mindemellett nem szűnik meg őket valóságos világboldogító hősként megbámulni!

A másik sajátsága ezen soi-disant szabadelvűeknek, hogy a törvényeket is csak addig tartják kötelezőknek, míg ezek az ő jogaikat védik, ha pedig ezek az ő kapzsiságuk és rablási vágyuknak útjában állanak, oh, akkor már eo ipso elavultak és minden esetre revisió alá veendőek. Az ezt megerősítő példákban itthon sem szükölködünk.

De minthogy a leghatalmasabb ember is csak a tömegre vagyis sokaságra támaszkodva és ennek helyeslése által fedetve képes nézeteinek érvényt szerezni: azért a jelzett szabadelvűek is első sorban a rövidlátó és könnyen léprevezethető sokaságot iparkodnak céljaik üdvös voltáról

meggyőzni. S erre nézve a felvilágosítás, népboldogítás azon hangzatos jelszavak, melyekkel az amugy is homályos szemekbe port hintenek, igen ügyesen utánozván e tekintetben a kereskedőt, ki portékájának javát a kirakatban tartja, míg bent a homályos boltban silány árut nyújt a mit sem gyanító vevőjének. A szabadelvűek is hangzatos szavaikkal azt akarják a világgal elhitetni, hogy ők az emberiséget a tudatlanságnak átkos nyüjétől akarják megszabadítani; hogy a sulyos munka alatt görnyedező napszámosnak sorsán a munkakérdés célszerű elrendezése által könnyíteni; hogy a szükölködőt az ő földhöz szorultságából a birtokaránytalanság megszüntetése által kiemelni, s tudja Isten, miféle egyéb, emberiség-boldogító eszméket létre hozni; azonban mindez csak üres szójáték, jelentőség nélküli phrasisok, melyekkel önző és aljas céljaikat leplezik.

S fájdalom! hogy az eféle emberek ma már a társadalomnak nem csak alsó, hanem legfelső rétegeiben is számosan vannak; s ha esetleg közelebb akarsz velök megismerkedni, bizd meg őket pénzed és vagyoned kezelésével; vagy válaszd meg őket többi polgártársaiddal országgyűlési képviselőkké; s ellehetsz reá készülve, hogy az elsők a reájok bizott pénzeiddel megszöknek, vagy ha oly hatalmasok, hogy a hozzájuk férhetőség lehetetlen, akkor szemedbe vigyorogva fognak a tőled escamotirozott pénzen palotákat építeni, vagy fekvő uradalmakat összevásárolni. Attól pedig, kit követnek választottál, bizton elvárhatod, hogy adott szaváról és ígéretéről megfélelkezve nem a haza jólléte, hanem csak saját egyéni érdekeinek kielégítése a főcél, melyet elérni törekszik. S ezért aztán érdemes neki naponkint öt forintot fizetni, hogy a gyűlésteremben a levegőt rontsa, és badar beszédével embertársait ámitgassa?

És ezen szellemben nevelik ma az ifjúságot, a jövő kornak vezérlő és igazgató elemeit. Volt alkalmam néhány, tanulmányaiknak utolsó stadiumában járó, tehát maholnap már a nyilvános pályát elfogialandó ifjakkal eszmecserébe bocsátkozni. Szent Isten! mily Honi és Ellenőri bölcse

ség ömledezett ki ajkaik közül! Mily türelmetlenek voltak az ellenvélemény meghallgatásában! Remegő kezeik és vonagló ajkaik minduntalan azon félelmet ébresztették fel bennem, hogy valamelyik a delirium tremens-nek esik áldozatul! S ez lesz a jövő generáció! Szegény haza! Szegény emberiség!

Még csak egy eszköz van, mely némileg képes határt szabni ezen szabadelvű világcsalók mindent felduló tevékenységének, és ez a vallás és ennek felkent szolgálói. Ezek azon egyedüli tényezők, kik még mai nap a jognak és igazságnak megvédésében határt nem ismerő önfeláldozással fáradoznak; ezek azon éber örök, kik a még meg nem vesztegetett nyáját a körülóllalkodó éhes farkasok karmaiból kiragadni hivatásszerű kötelességöknek tartják. — De épen ezért, mivel ily hatalmas gátot képeznek, szükség őket minden áron megtörni, s hitelöknek a világ szemeiben való megsemmisítésével őket ártalmatlanokká tenni. Ez első és fő-feladatuk szabadelvű népboldogítóinknak.

És ezen törekvésökben hatalmas szövetségest nyertek a német birodalmi ügyek vezetőjében, Bismarckban. Ezen Nerókölyök pangermáni mániájának kivitelében a katholicismust akadályul tekintvén, szélnek eresztette pokoli jel-szavát: le a katholicizmussal! S erre a világ minden szögében elszórt zsidó és pogány tollrágó férgék neki estek hitünk és egyházunk becsmérélsének, az levén köztök a legünnepeltebb hős, aki legrutabb és legaljasabb kohalmányt tudott ellenünk kibocsátani; és ezen ősrégi mesterséget oly összetartva és oly systemszerűleg üzték, hogy egy, bármelyik világrészben kiköltött rágalmat az egész füles sereg mindenütt nyomban után nyerítette. Hogy ezen hősiekedésben a szemita faj volt a fáklyavivő, szerencsétlen honi kálvinistáink pedig a bérbe vett utcaseprők, ezt úgy vélem, nem is szükséges tovább részletezni.

Ez nagy baj, de még nagyobb baj az, hogy ezen becsutelen rágalmaknak olvasói épen azért, hogy a becsületes lapokat távol tartják maguktól, az, ezen utóbbiak által közvettett cáfolatok- és helyreigazításokról maguknak tudomást

nem szerezhethvén, nem csak ők maguk adnak azoknak teljes hitelt, hanem ezeket a lapokat nem olvasó és rendszeren egyoldalulag ítélő közönséggel is elhitetik. És csakis innét lehet kimagyarázni azon általános ellenszenvet, melyet a népnek legalsó rétegei is az egyház és ennek szolgálói irányában táplálnak.

De minél égetőbb a seb, annál sürgősb annak begyógyítása. S az eszközök? Számtalanszor volt már felemlítve, miszerint erre a legjobb és legcélszerűbb mód: az ocsmány lapoktól minden pártolást megtagadni, mert vevők hiányában a portéka is meg fog szünni árucikkét képviselni, s mert vannak ördögök, melyeket csak éhség által lehet kiűzni. A második és nem kisebb: a jó és becsületes közlönyöknek teljes erővel való támogatása. Félre kell itt tenni minden személyes rokon-vagy ellenszenvet, minden alapos vagy alaptalan egyéni érdeket; itt egyedül az elvet kell szem előtt tartani, s azt a lapot vagy munkát, mely a jó ügyet tüzetesen és önfeláldozó buzgalommal védi, szóval és tettel, minden áron és uton párfogolni. Ezt teszik a roszszak csak azért, hogy a roszat terjesszék; vajjon nem illő-e, hogy a jók a jónak terjesztésében még nagyobb tevékenységet mutassanak?

S most kalappal kezemben szólok azon nagyjainkhoz, kik magasztos nagylelkűséggel templomokat, iskolákat és egyéb jótékony intézeteket alapítanak; mindezen alapítványok, dacára eminens célszerűségüknek, véleményem szerint, bizonytalan alapokra fektetvék, melyeket az első s napjainkban divatos szabadelvű áramlat, ha nem is nyom nélkül elsodorni, de igen valószínűleg katolikus jellegéből ki fog forgatni. Az igazi alap, melyre mindezeket biztosan lehetne fektetni, abban állana első sorban; hogy népünk sz. hitünk összes ágazataiban tökéletesen kiképeztessék; azután pedig, hogy hite iránt, melynek tanait teljesen elsajátította, tántorithatlan ragaszkodással viseltessék. Ekkor aztán maga is fog építeni és alapítani; mert nem fog ellentállhatni azon belső ösztönének, mely őt visszatartóztatlanul arra fogja készíteni, hogy vallása iránti ragaszkodásának külső tettekkel is kifejezést adjon.

De nem csak építeni és alapítani, hanem ellent is fognak állani minden csábitásoknak, melyek őket hitők és vallásuk érdekével ellenkező cselekmények elkövetésére akarnák reá bírni. Beszélhetne nekiök akkor akár ki is szabadelvü katholikus iskolájok elközösítéséről, vagy a kath. egyházi javak feláldozásáról, vagy valamely katholikus ellenes képviselő jelöltnek megválasztásáról: bizonyosan azt felelnék a csábitóknak, amit a derék magyar iparos legények feleltek Párisban egy testileg lelkileg lejárt socialista emissariusnak, midőn ez nagyobb nyomatékul mindig az emberiség, különösen pedig a munkásosztályok boldogításával lépett fel — „boldogítsd előbb — felelének neki a jó fiak — magadat, mert a mint rongyos és piszkos viseleted mutatja, legelőször is magadnak van erre szükséged“.

De még más veszélynek is van a tanulatlan és közbős katholikus kitéve. Tudok esetet, hogy politikai agitátorok azzal ijesztették egy plebániának hiveit, hogy ha ők a plebános által pártolt conservativ jelöltre adják szavazatukat, ez oda fog az országgyűlésen dolgozni, hogy párbérféjében jövőre nem egy, hanem két mérő gabonát kénytelenitessenek fizetni. Máskor még a katholikus egyházi birtokok megvédésére szükségelt aláírásoktól hasonló agitátorok még otrombább módon beszélték le az illető katholikus hiveket.

Mindezeket, csekély véleményem szerint, csak úgy lehetne elhárítani, ha a kettőztetett erővel gyakorlandó templomi és iskolai oktatáson kívül, a lehető legjobb, katholikus szellemben szerkesztett lapokat és egyéb hasonnemű dolgozatokat nem száz, hanem száz meg százezer számra — és pedig ingyen — terjesztenénk népünk közé úgy, hogy a legszegényebb katholikus ember gunyhója se nélkülözze azokat. Ez lenne a leghathatósabb előkészítő alap, mely, ha mindjárt milliókba kerülne is, annak idejében a kívánt gyümölcsöket bizonyosan megteremné.

NYOLCADIK FEJEZET.

(A francia köztársaság vajudása. Páris 1878.)

Kedves Barátom!

Hosszas hallgatásom után fel fogom ismét tollamat, hogy veled néhány eszmét közöljek, jóllehet ezuttal sem igen sok örvendetést irhatok. Nem kétlem, a lapok után magad is jól tudod, hogy a francia köztársasági kormányforma, ez idő szerint csak nem teljesen meg van alapítva; de a miről, gondolom, nincs oly bizonyos tudomásod, hogy a legmérsékeltőbbek is már meghajlottak előtte, teljesen belátván, miszerint e rohamos áramlat ellen küzdeni siker nélküli fáradság lenne; s azért csak is azt az egyet kötik ki, hogy ha már *republica*, legyen legalább mérsékelt és maradjon *conservativ*.

Azonban, fájdalom, épen erre legcsekélyebb a kilátás, minthogy maguk az eddigi opportunisták is, azaz: azok, kik az új és szerintök egyedül üdvözítő köztársasági intézményeket nem rögtön és erőszakolva, hanem csak lassan, és ugyszólván, lopva akarják becsempészni, az intransigens radícálok által kezdenek már tulszárnyaltatni. Maga Gambetta ezen pillanatban a franciák pünkösdi királya, ki hasonlólag a várost benyargalászó műlovarokhoz az ország kitünőbb városait bebarangolja, és dacára utóbb vallott opportunitási elvének, oly beszédeket tart, melyek, szükség hogy minden mérsékelt gondolkozásu embert aggodalomba ejtsenek. Ezen szónoklataiban, hogy a birói és egyéb hivatalnokok elmozdíthatlanságáról, az eddigi tanrendszerről és más egyébről mondottakat elhallgassam, különösen az egyház irányában oly ellenséges nyilatkozatokkal lépett fel, hogy ha a dolog rajta állana, az egyháznak végpusztulását vonnák maguk után.

S ugy látszik, hogy az egyház érzi is az őt s vele együtt az egész társadalmat fenyegető veszélynek közeledtét, s azért, különösen a szószékekről nem szünik meg hivatni, hogy minden eshetőségekre készen tartsák magukat. Így az egyik legközelebbi múlt vasárnap a sz. Honoré

utcában fekvő Rókus templomban egy jeles fiatal szónok a fenforgó körülményekhez képest a hü katolikusokat harcra buzdította, nem ugyan mint mondá, vágó és gyilkoló eszközökkel, hanem 1-ór buzgó imádsággal, 2 or helyenkint és időnkint alkalmas oktatásokkal; s végre 3-or igazán jámbor és erkölcsös élet általi példaadással, s utoljára egy esdeklő kérést intézett, a templomtól természetesen magukat távol tartó ellenzékiekhez, hogy szüntessék meg az egyház és szolgálai elleni gyűlöletes ingerkedéseiket; hiszen mindnyájan egy hazának fiai és egymás közt mindnyájan testvérek. A szónoklat a jelenvolt hallgatókra oly megható benyomást tett, hogy nem csak nőket, hanem meglett férfiakat is láttam könyező szemeiket törölgetni. De a mi a távollevő ellenzékiet illeti, ezekre vonatkozólag azt gondolám ma gamban, hogy a jó pap akár a farkast kérte volna, hogy a báránynak irtalmazzon.

S ugy van is a dolog valóban, mert a radícálok már most is féket nem ismerő dühvel rohannak az egyházra, azt követelvén, hogy az egyházi szónoklatok is ellenőrzés (controle) alá vettessenek; mert, ugy mondják, lehet-e valami visszásabbat képzelni, mint megengedni, hogy a papok a szószékekről minden félbeszakítás vagy helyreigazítás félelme nélkül kényök-kezdők szerint elmondhassanak mindent, és fanatizált hallgatóikat magukkal ragadják? Azonban ezen jó urak észre sem veszik, mily óriási következetlenséget követnek el, midőn önmagukat felszabadítják arra, hogy clubjaikban és irataikban minden isteni és emberi törvényt agyongázolhassanak; ellenben a papoktól meg akarják vonni azon szabadságot, hogy ők ugyanezen törvényeket minden kitelhető tehetségökből védelmezhessék!

Van azonban, mit sajnosan be kell ismerni, a jobb franciák közt is némi gáncsolni való, s ez azon most már általános bevett gyakorlat, hogy a vallást politikai kérdések uszályhordójává teszik, a mennyiben a szorosán vett vallási ténykedéseket politikai célok támogatására használják. Így tesznek ők, midőn halottaikért requiemeket tartatnak, melyek valóságos pártbeli demonstrációk eszközei.

gyanánt használtatnak s azért az ezeket hirdető plakátokban ennek vagy amannak; p. o. Thiersnek tiszteletére (és nem lelki üdvéért) tartandó halotti misére hívják meg illető elv- és hitrokonaikat.

Ezeknél fogva épen nincs okunk csodálkozni azon, hogy a marseilles-i városi tanácsnokok akkor, midőn a mult hó elején Párisban a Notre dame-i templomban boldogult Thiersért volt egy engesztelő áldozat tartandó, s amelyre több, távolabb eső városokból is képviselők küldettek, hogy, mondom, a nevezett tanácsnokok úgy nyilatkoztak: miszerint ők e végett senkit sem fognak kebelől küldeni, ne hogy ez által is a papoknak politikai szereplését helyeselni, s mintegy támogatni látszassanak.

És én ebben látom az igazi veszélyt rejleni, mert a politikai szereplés miatt meggyűlölt papságnak vallási ténykedése is szükségkép csorbulást fog szenvedni.

KILENCEDIK FEJEZET.

(Atabascai püspök Páris, 1878.)

Kedves barátom!

A mióta a versaillesi parlamentben a radicalpárt többségre vergődött, csak a senatusban uralkodó jobboldali majoritás mentette meg Franciaországot attól, hogy a törvényhozótestület a rend és Egyház elleni végzetes határozatát ki nem vihette. De most, midőn vagy 75 senator újra választandó, Franciaország valóságos válponton áll, és a jövő rend- és békére való kilátás csak attól fog függni, a mint az ujonan választandó senatorok a jobb- vagy baloldalnak fognak tulnyomóságot szerezni. S ezt mind a két párt tökéletesen érzi, csak hogy egyedül a radical párt az, mely minden eszközt felhasznál, hogy ügyét sikerre juttathassa. Ezen párt folytonos tanácskozásain kívül még számtalan felszólításokat is terjeszt a nép közé, — de legtöbbit tesz e tekintetben Gambetta, ki ezen célból az egész országot összejárja és forma szerint verbuval (bocsánat a kifejezésért, de igaz!) a baloldalnak megerősítésére. Mig

ellenben a conservatív párt szétszórva és szétforgácsolva, ugyszólván tételenül nézi ellenségeinek jövő gyzedelmét.

De nem is csoda! Hiszen a mostani francia aristocra-
tia már nem a régi többé, melynek látható feje levén, minden életbevágó érdekekben folytosan összetartott. A mostani ellenben nagyobb részt vagy saját munkája és szorgalma vagy más kedvező körülmények által felvergődött emberékből áll, kik előbbi reminiscentiájoknál fogva, egymástól egészen eltérő érdekeket hajhásznak a helyett, hogy összetartva a közösügy mellett küzdenének.

Legtöbbet tesz még e tekintetben a papság, mely nem szűnik meg hiveit a radical párt győzedelméből eredhető veszélyekre figyelmeztetni. Csak hogy az Egyháznak ez ügybeni határköre igen korlátolt; mert ő csak azokhoz szólhat, kik őt a templomban hallgatják; azonban mily roppant azoknak száma, kik a templomnak soha feléje sem mennek, s pedig ezek a legmegátalkodottabbak.

Csak a napokban volt alkalmam ebédlés közben egy ily tulbuzgó republicanussal társalkodni; beszédje közben mindig csak a clericalisokat szidalmazta, s kérdésemre, hogy miért teszi ezt? mert ugymond; a papok esküdt ellenségei a republicanus kormányformának. Csalatkozik, felelém neki. A papok semmiféle kormánynak sem ellenségeik, miután ők nem egyes pártokat, hanem az egész emberiséget képviselik, ők nem csak az egyes embereknek, hanem az egész társulatnak javán és boldogságán dolgoznak. Bizonyosság erre az ő önzetlen maguk viseletök és háttárt nem ismerő önfeláldozásuk.

Elhagyják hazájokat, rokonaikat, ismerőseiket, s minden podgyász nélkül, egyedül breviáriumjokkal kezökben utra kelnek, dacolnak a jeges égöv dermesztő hidegével, a tropusok alatt lángot és halált osztó samummal, csak hogy az Istent nem ismerő vadnépeket az Egyház kebelébe bevezethessék. Mutassanak nekem akármely állásu világi embert, aki így, csupa emberi szeretetből, egyedül Istenért, minden földi haszonra és előnyre való kilátás nélkül kész volna ily emberi erőt meghaladó áldozatokat hozni!

Nem igaz tehát, hogy a papok egy vagy más kormányformához azért ragaszkodnának, hogy ez által saját előnyös állásukat biztosíthassák; mert hiszen azon néhány egyén, mely tekintve az emberiség roppant sokaságát, számra nézve egészen elenyészik, könnyen feltalálhatná kenyerét bármely más állásban is, mint a többi milliók s talán kevesebb bajjal és küzdelemmel, mint a jelen annyira gyűlölt és irigyelt papi állásában.

Nem, tehát a papok nem ellenségei a köztársasági kormányformának, sőt inkább azt mondom: biztosítsák őket arról, hogy ezen kormány alatt is a rend fenntartva és minden jogos igények védve lesznek, és ők lesznek az elsők, akik egész ünnepélyességgel intonálni fogják: Domine! Salvam fac nostram Rempubicam. — Ezen szavaimat hallván az én jó republicanusom, némán kezet nyujtva és egy lassu au revoirt-sziszegve odább állott, magamra bizván az a feletti tünődést, hogy vajjon meggyőztem vagy még megáttalokodottabbá tettem-e őtet?

Épen most jár itt az atabaskai, éjszakamerikai missionarius püspök. Mult vasárnap volt szerencsém előadását hallgathatni. Hatása köre, ugymond, két akkora nagyságu tartományra terjed ki, mint Franciaország, lakása hógunyhó, eledele napon szárított és sokszor félig rothadt hal is vala, s a még ennél is émelygőbb avas halzsir; és ő mégis eszi a rothadt halat, iszsza a gyomrot felzavaró halzsirt és hü Eszkimó hiveivel együtt be-beutazgatja az örökös hó és jéglepve irtózatosságot anélkül, hogy mindezen fáradalmiért e földön csak a legkisebb jutalomra is számot tarthatna. Ugyan kérdem: melyik liberalis hős volna képes így, csupán emberiszeretetből, minden haszon vagy előnyre való kilátás nélkül, ily roppant áldozatokat hozni? Ezen és ehez hasonló példák után könnyen megítélhetjük, mily iszonyu adag szemtelen türelmetlenséget kell feltételezni azon emberben, ki mind a mellett elég vakmerő a papot, mint ilyent, gáncsolni és becsmérlni!

Halottak napján Párisban a sirkerteket látogatók száma valóban népvándorlási alakot öltött oly annyira, hogy a

temetőket megközelítő utcákban, nagyobb veszedelem kikerülése végett, a kocsik járását be kellett szüntetni. Felséges és szívetemelő látvány volt ez! Száz- és százezeren siettek azon szent helyekre, melyekben elköltözött kedveik nyugosznak. Beszéljen bár az istentagadó, ahogy neki tetszik, de én azt merem állítani, hogy ezen tünemény a lekétségségtelenebb bizonyítványa az emberek szívében rejlő hit elevenségének. Hiában kiáltoznak a hitetlenek — hasonló példák tönkre silányítják mindenokoskodásaikat. Lép-jék csak át a sirkertek küszöbjeit, tekintsenek be a zsfó-lásigtelt templomokba, kísérik figyelemmel az ott ájtatoskodó néptömeg épületes magaviseletét, és ennek a szent-ségekeni gyakori részesülését: és meg leendnek győ-ződve a felől, hogy vannak még Párisban is ezeken és eze-ren, kik az ő nézeteiket nem osztják, hanem hitökhöz hi-ven ragaszkodva kézzelfogható bizonytságot tesznek Üdvö-zitönk ama szavai mellett: *Nec portae inferi praevalébunt adverus Eam.* Azaz: hogy az ő általa alapított Egyházon a pokol kapu isem fognak soha, de soha diadalmaskodni. Isten veled, édes t. Barátom.

TIZEDIK FEJEZET.

(A francia nép anyagi életképessége. Páris, 1878.)

Előbbi levelemben tett ígéretemet beváltandó, közlöm az alább felsorolt adatokat a franciák erejének és életké-pességének megítélésére. Ne várj azonban, kedves barátom, valamely terjedelmes és untató számokkal saturált statisztikai előadást, hanem csak amolyan madár-forma távlatból felkapott és lehető legrövidebb keretbe szorított tények femlítését, melyek mindazonáltal elég bő tárgyat nyujtand-nak arra, hogy a fentemlitem erő- és életképességről kellő ítéletet hozhass.

Mily csapás érte a francia nemzetet az 1870. háboru folytán, és mekkora sebeket ejtett ez rajta, — ezt a nem-zetek mozgalmának figyelmes kísérei mind jól tudják; de mily hamar heverték ki (ha szabad magamat így kifejez-

nem) e sebeket, ezt csak az tudhatja voltaképen, ki itt helyben s naponkint szemléli őket, s tevékenységüket figyelemmel kíséri.

Ugyanis vérének javából százezrek le lettek kaszabolva, pénzének milliárdjai eltulajdonítva, falvainak, városainak százai feldulva és lepörkölve, s végre birodalmának két legszebb gyöngye tőle elrabolva.

Nem hiszem, hogy találatnék nemzet, mely ennyi csapások után, ha teljesen össze nem is roskadva, de legalább hosszú évek sorára megbénítva ne lett volna. De nem így a francia. Alig telt be egy lustrum, s ime az okozott rombolások annyira helyreállítvák, hogy a legügyesebb figyelő sem veheti többé észre azokat. Falvai, városai újra felépítvék, népe és hadserege nem csak lábba állítva, hanem valamint számban, úgy erélyben teljesen kiképezve; s ami fő dolog; a nervus rerum, az emberi társulatnak ezen lüktető lelke — a pénz, oly nagy bőségben, hogy ebből nem csak saját szükségait fedezheti, hanem másnak is adhat belőle. — Hová kell nagyobb bizonyíték financiájának életképes voltára, mint azon egy körülmény, hogy itt a papir pénzre egy fillérnyi ágió sincsen. Sőt dacára a forgalomban lévő milliárdnyi bankónak, ezt csak igen ritkán, sőt alig látni, s az általános közlekedési eszköz csak ezüst és arany.

Az idei budgetje vagyis bevétele a háromezer milliót még huszmillióval meghaladja, — s ezt kiteremtette anélkül, hogy nagyobb megrázkodtatáson átesett vagy kölcsönvételre szorult volna.

Sőt nem csak hogy nem vett kölcsön, hanem még százmilliónyi felesleg is maradt; s így a helyett, hogy, mint másutt, a deficitnek nevezett nyavalyával vesződnének, inkább azon törik fejöket, hogy a megmaradt felesleget melyik jótékony célra fordítsák.

S amily bő és kiapadhatlan a jövedelem forrásuk, oly óriásilag nagyok a munkák is, melyeknek kivitelére vállalkoznak. — Az idei budgetben fel lettek véve a Dieppei, Cherbourgi, Havrei, Boulognei, Calaisi tengeri kikötők nagyobbítása és kimélyítése s több nagyszerű csatornáknak

ujbóli kiásatása, jóllehet alig van már folyó az országban, mely egymással közvetlenül, a többivel pedig közben vetve ne lenne összekapcsolva: végre mindenütt, ahol csak legkisebb szükség mutatkozik, új vasutak kiépítését engedélyezik, ámbár már is az ország nagyobb része egészen be van hálózva.

Csodával határos, amit csak Párisban magában létrehozta. — Azon szűk és szoros utcákat, melyeket 1875-dik év május havában elhagytam, az 1878-ki május hóban már nem csak köröszül törve, és kitágítva, hanem ezen felül még 3—4 meternyi széles asphal tirozott járdákkal ellátva; pompás négy-öt emeletes házakkal beépítve, és ami plane megfoghatatlan: hosszú platan sorokkal beültetve találtam, olyanokkal, melyeknek növesztése nem egy pár, hanem tiz és több évet is igénybe venne.

Vegyük csak a Marsmezejét, melynek tágas síkjain ezelőtt csak kavicsot és homokot, de fűszálat egyetlen egyet sem lehet látni; ez idén 4.5 millióba került nagyszerű paloták lettek oda varázsoltva, ezek környezete pedig, nem valami közönséges kerttel, hanem a legdiszesebb angol parkkal s ebben óriási nagyságu és buján viritó fákkal kiékesítve.

És ezek mind csak a köteles és közpénzen tett költségek. De mit mondjak az önkénytes adományokról? — Alig hogy történik egyik vagy másik oldalról valamely jótékony célnak előmozdítását érdeklő felszólítás, a pénz azonnal, mint valami varázsütésre megterem, ekkép hoznak létre diszes szobrokat elholt érdemeseknek emlékére; ápoldákat, szegényházakat ügyefogyottak támogatására; iskolákat gyermekek nevelésére, mint például több katolikus egyetemet, melyeknek felállítására a legrövidebb idő alatt több millió gyűlt egybe, s mindent, nem valami szegényes egyszerűséggel, hanem szokszor a legnagyobb pompával és fényüzéssel párosítva. Nem utolsó tünemény e tekintetben a nemzeti lotteria, melynek célja volt: a kijállítási palotában találtató szép és értékes műveket összevásárolni, és ezek kijátszása után bejövendő nyeregségből ezer meg ezer

munkást és iparost az ország minden részéből a kiállítás meglátogatására Párisba hozatni. A terv alig lett egy hónap előtt megfogalmazva, és mégis a kiállítás végeig ez egy franknyi sorsjegyekből 12 millió folyt össze.

Vegyük még mindezekhez a francia nemzetnek azon nagyszerű, ki se merem mondani példátlan, áldozatkészségét, melylyel a katolikus vallás fentartása- és terjesztéséhez nem csak itthon, hanem a világ minden részeiben járul: iskolákat, zárdákat, betegápoldákat, szóval az egész missiókat nagyobbbrészt csak a francia nemzet tartja fen, oly annyira, hogy ha ezen forrás esetleg kiapadna, az említett intézeteket valóságos halálos csapás érné, ha csak a Gondviselés másképp nem rendelkeznék irányukban.

Hatalmas tehát, és nagy a francia, de annál nagyobb kár, sőt halálos vétek, hogy átokszülte pártoskodása és egyrésznének Istentől elrugaszkodott vallástalansága miatt morális erejének nem csekély részét haszontalanul szétforgácsolja. Mily alkalmas és valóban indicált szövetségese lenne ez a magyarnak adandó körülmények között *contra leones rugientes*!

Nem állhatom meg, hogy itt egy kis összehasonlító párvonalat ne hozzak: a magyar is tervez és előre tör — de az egy sugár-uton kívül — melynek pedig az ország nem igen nagy hasznát veszi, többi tervei a deficitben állapodnak meg; terveztek ugyan még csatornákat, vasutakat, és a jó Isten tudja még mit sem; de ezek kivitelét majd csak akkorra halasztják, amikor a bosnyákok és hercegovinabéliek, mint már az időben hü alattvalók és loyális polgártársak segédkezet nyujtandnak nekik régen megszülemlett terveik valóítására. Csak hogy igen tartok attól, hogy akkor már a magyar vitéz honvéd is nem „in dulj”, hanem „sztu paj” parancsóra fog jobbra-balra, és ha a szükség ugy hozza magával, hátra felé is — kanyarodni.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

(A párisi nép demoralizációja. 1868.)

Nagy és hangzatos szavak sorába tartozott egykor e két ige: „a számok beszélnek.“ Jóllehet pedig ezen mondat ma már a gyakori használat miatt meglehetősen trivialissá vált, mindamellett, mint bizonyíték, ott, ahol kell, még mindig alkalmazható. S ilyen argumentumokat szolgáltató számokban Dufaure miniszterelnök a mostani kormányforma üdvös vagy káros voltának megítélésére, midőn a belügyeket illető számadásában kiemeli, hogy az utolsó évben a correctionalis törvényszék által elítélt vétségek száma 68490-re rugott, míg ellenben az előbbi kormány idejében az egy évben elítéltek száma csak 32418-at tett.

Továbbá, folytatólag a vétségek minőségét ekkép részletezte: „rebellió“ vagyis: „a hatósági közegeknek durva sértegetése; részegeskedés, szemérmertlenség s az erkölcsiségnek minden oldalról rut arcuclsapkodása; de különösen a vallásnak és vallás szolgálóinak önkényes és okadatlan bántalmazása.“

Ezen fanyar gyümölcsök, úgy gondolom, eléggé jellemzik azon fát is, mely azokat megtermette, s nem csodálnám, ha találkozónék valami hatalmas evangeliomi gazda, ki azt mondaná vincellérjének: vágd ki s rakd a tűzre, hogy legalább a helyet ne foglalja haszontalanul. Pedig nem csak haszontalan, hanem az általa vetett árnyék miatt kártékony is, amennyiben a jóra való, csaknem azt mondanám: becsületes szőlőtöket gátolja saját nemesebb gyümölcsök megérlelésében.

De engedd meg, t. Barátom, hogy a felhozottak na gyobb érvelésére, még egy pár, magam által is figyelve szemlélt konkrét esetet felhozzak: Ott ült a vádlottak padján egy igen fiatal ember, aki a liberalisok azon elvét: „ami a tied, az az enyém is“ gyakorlatilag is szerette alkalmazásba hozni, midőn egy nőtanunak azon állítására, hogy tőle is háromszáz frankot elrablott, ülőhelyéből hir-

telen felugorva : nem igaz, ugymond, én kétszeri megolvadás után is csak 160 frankot találtam, engem tehát megloptak — je etais volé. — Mily rossz hatást szült ezen cynicus nyilatkozat a jelenlévő hallgatóságban, azonnal kitetszett azon tompa morgásból, melylyel roszalásának kifejezést adott.

És ez az egyik. A másik, egy egészen fiatal rablógyilkos, a bírónak hozzá intézett kérdéseire megfoghatlan hidegvérűséggel felelé : ne faggassák őtet cél és haszonnélküli vallatásokkal, hanem mondják ki reája egyszerűen a deportatíot, minthogy a halálos ítélet reá, mint a ki korának tizen nyolca dik évét még nem töltötte be, ugy sem alkalmazható.

És legyen most ennyi elég a bünök lajstromából, melyek, az igaz, hogy más időben sem hiányoztak, de oly mértékben és mennyiségben, mint jelenleg, maguknak a párisiaknak bevallásuk szerint is, soha sem tapasztaltattak.

Hát ha még ezekhez hozzá vesszük a radicalok által kilátásba helyezett, az egyházat, tisztí kart, hadsereget, birtokosokat, szóval az egész társadalmat gyökerestül felforgató republicanus módosításokat : akkor bizony egy cseppet sem fogunk csodálkozhatni azon, hogy az egyház s vele minden rendszerető becsületes ember még mindig bizonyos tartózkodási állást foglal el ezen kormányforma irányában, s nem siet neki vakon és minden kikötés nélkül feltétlen bizodalmat szavazni, — főleg ha megfontoljuk, hogy az alig egy század lefolyta alatt ismételten gyakorlatba vett, de mindig csak vérrel és tüzzel tündöklött republicai garázdálkodás gyászos nyomai : az ártatlanokul legyilkolt martyrok tátongó sirjaikban és a bősült dühösséggel lángba borított nagyszerű épületeknek ég felé meredező kormos falaiban még maig is mindenki szemléletére fentállanak, mintegy intő és figyelmeztető jelekül arra nézve, hogy mit várhatunk a jövőben, ha a kormány gyeplőit hasonló elvű és természetű emberek találják és pedig korlátozatlanul és teljes szabadsággal kezeikbe ragadni. T. Barátom ! Igen szerettem volna még ezen alkalommal a franciáknak pénz,

had- és gazdaszatügyi terjedelmes és párját nem ismerő erejéről néhány szót felhozni; de annak tudása mellett, hogy az igen tisztelt szerkesztőség a hosszú cikkeket nem nagyon szívesen veszi, azért ezekről későbben — addig is vive et vale.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

(A katolikus papok nemzetiség szerint. Páris 1878.)

Hogy a franciáknál a rend- és békeszeretet, ha nem is egész általánosságban, — de türhető mérvben mégis csak uralkodik, ezt főleg papsága buzgóságának és tevékenységének köszönheti; de épen ezen szempontból kiindulva, véleményem szerint, nem lesz felesleges a fentdicsért papságnak ebbeli jeles tulajdonságairól itt néhány szóval közelebb értekezni.

Mielőtt azonban a francia papokról szólnék, legyen szabad, az általam ismert több más országok papjait illetőleg is, némely jellemző vonásokat felhozni; jól megjegyezve és előre bocsátva, hogy nem levén regula sine exceptione, itt csak a leggeneralisabb általánosságban fogok szólni.

Lássuk tehát először is az olaszokat. Az olasz papság — tisztelet és hódolat a fennen világitó kivételeknek — általánvéve a szorosán vett tudományos képzettséget nagy részben nélkülözi, — beszél ugyan theológiáról, de ebben nem annyira mélyebb buvárkodást, mint inkább affectatiót és felületességet árul el. Ami pedig profan ismereteit illeti, erre nézve legyen elég egy nápolyi papnak példáját felhoznom, ki Magyarországról való beszélgetésünk közben azon kérdést intézé hozzám: vajjon Magyarország közel van-e Abyssiniához? Igen is, felelém neki, épen tőszomszédságában fekszik; eszembe jutván itt akaratom ellen is a szentírásnak ama mondata: „abyssus abyssum invocat“, azaz: ha a jelenleg uralkodó liberalis kormány még soká folytatja honboldogító gazdálkodását, Magyarország végre is, ha nem is Abyssiniához, de minden esetre az abyssushoz közel fog jutni.

Egy másik kirivó tulajdona az olasz papságnak a pénz utáni kiolthatlan szomja, — melynek folytán ő a stipendiumokra valóságos hajtóvadászatot tart. Többiektől hallottam, de különösen egy német grófnétől az ischiai fürdőben, hogy az odavaló papok őt e miatt valóságos ostrom alá vették. Ezen vonás egyébként az olaszoknak nemzeti nyavalyájok; mert alig van köztük ember, nagy és kicsiny, aki ne lenne minduntalan kész kezét odanyújtani, ahonnét valamely akár érdemlett, akár nem érdemlett manciát várhat.

A német pap, vele született és nehézséget nem ismerő phlegmaticus kitartásával tanul, de tudománya, úgy látszik, nagyon egyoldalú, s mintha csak egyetlen egy munkát olvasott volna egész életében, oly makacs kitartással szokott mesterére esküdni. Egyébként a külfényt és megkülönböztetést épen nem keresi, elmegy ő naponkint, midőn dolgait elvégezte, az ő megszokott sörcsarnokába, vulgo: Bierhäusli-ába, s ott mitsem törődve az összesereglett sörözők socialis állásával, oly kedélyesen mulat velök, hogy ha furcsa szabásu kaputja, csatós cipője és harisnyája őt el nem árulná, még a legavatottabb szemnek is nehéz volna őt a többi burgerektől megkülönböztetni.

A horvát pap valóságos patriárcha, s hiveivel oly szoros viszonyba helyezkedik, hogy őt és népét méltán egy közös család tagjaiként tekinthetni. Hiveivel és hallgatóival uton-utfélen beszédbe ereszkedik, bizodalmas közléseiket türelemmel kihallgatja, s ezeknek hangját szólási és magatartási modorát annyira eltulajdonítja magának, hogy utóbb még a magasabb körökben sem képes a szegletességnek bizonyos árnyéklátától magát menten tartani.

Tanul ő is szorgalmasan, de az újabb időkben különösen, egy hatalmas kolomp hangja után, szellemi erejének nagy részét a hirlapokra és az ezekben tárgyalt nemzetiségi kérdések feszegetésére pazarolja, és pedig némelykor oly hévvel és tulkapással, hogy első látszatra azt vélné az ember, miszerint ő képes lesz saját vallásának érdekét is ezen másodrendű kérdéseknek alárendelni, az egykori „Una Ita-

lia“ eszme mellett harcoló olaszok mondását követve: „dap-
prima siamo Italiani, e poi Cattolici“. Egyébként az első
lépés ezen cél felé már már meg lett téve akkor, midőn a
cyrill-betűket kötelező tantárgygyá tették iskoláikban, s
ha ezen kezdett ösvényen még néhány lépéssel tovább ha-
ladnak, nem adok nekik sok időt, hogy el fogják magukról
mondhatni: „voltunk katolikusok“; vagy ha tovább is azok
akarandnak maradni, készen tarthatják magukat a szerb
rabígnak egész súlyát nyakukba vehetni.

A magyar pap „ur“, igazi aristocrata; népe csak
szükségből, vagy hivatalból közeledik hozzá, és ekkor is a
beszélgetés intéssel vagy tanítással, s adott körülmények
közt segítségadással végződik; de mindennapi s bizodalmas
társalgásról, és mint például a horvátoknál, egészen egy
niveauju vagyis egy színvonalu leereszkedésről köztök szó
sem lehet.

Tudományossága a magyar papnak nem hiányzik, sőt
nagy részben kitűnő egyéniségek diszitik testületét; s min-
den esetben több és alaposabb ismeretekkel bírnak, mint
a pénzért érlelt tudósokból papokká felszen-
telt atyafi prédikátorok.

Az elsőnek bebizonyítására legyen elég csak az általam
ismért pécsi püspöki megyéből néhányat felidézni.

Pollák és Troll, pécsi kanonokok kiknek elseje már mint
budapesti egyetemi tanár, és jeles lapszerkesztő; a máso-
dik, mint elegans latin versszerző, és egy latin necrolog
munkának kiadója, eléggé ismeretesek. Ezek után: Szeredy
József lyceumi jogtanár, már második kiadást ért, és jelen-
leg általában auctoritásnak tartott jogi munkájával, és
Rézbányai János árvaházi praefectus jeles statistikai dol-
gozatával. Ezeken kívül még felhozhatom a tudományok
legkülönbélebb szakáival foglalkozó következő egyéneket:
Kóbor Antal mohácsi; Nagy János földvári; Pécsi József
tolnai; Mendlik Ágoston pécsbelvárosi apát-plebánosokat;
továbbá: Babócsay Pál bodonyi; Bencze István, Boross
Aurél száalkai, Brüstle József olasz; Csajághy Károly
szászvári; Dvorzsák János; Garay Alajos dunai-szekcsői;

Gundy Mihály bakonyai; Haragó József szebényi; Károly Ignác pécskülvárosi; Schell Antal egerághi; Szautter Antal görcsönyi; Szemennyey Mihály regöli; Sterba János lakocsei; Vajdics Gyula szakadáthi plehánosokat; ezeken kívül lehetnek még többen is, de akiknek közrebocsátott tudományos műveikről, hazámból való hosszabb távollétem miatt, nincs tudomásom. És ez mind csak egy megyére szól; hogy a többi is hasonlót, sőt aránylag többet is felmutathat, legkevesébbé sem kételkedem.

Vegyük ezekhez még a hazánk szívében Budapesten élő és működő katolikus papi celebritásokat: az utolérhetetlen régiség buvárt Ipolyi Árnold püspököt; a régi okmányok fáradhatlan felélesztőjét Fraknói Vilmos kanonokot; a mély itéletű és széles tudományu Csaplár Benedek kegyes rendi tanárt; az ihlett hitelemzőt Talabér Jánost; a jeles színművek íróját Csiky Gergelyt; és ezek után a legkülönbélebb: theologiai, politikai, csillagászati, társadalmi és szépirodalmi tudományok ápoló és terjesztő férfiakat: Breznay Bélát; Bitta Józsefet; Bogisics Mihályt; Cselka Nándort; Füssy Tamást; Horváth Cyrillt; Novák Lajost; Rappaics Zsigmondot; Ruzsicska Jánost; Romaiszer Józsefet; Stranczel Ferenczet; Schenczell Guidót; Tárkányi Bélát; Trautwein Jánost, Zimándy Ignácot. és számtalan másokat, kiket itt csak azért nem jegyezhetek fel, mert nincs szerencsém őket mind ismerni; de akiket az olvasó közönség bizonyosan tisztelettel emleget.

De nem csak a tudományok, hanem a jótékonyság rovatában is a magyar katolikus papság a legkitünőbb helyet foglalja el. Mellőzve itt az ezer meg ezer hason természetű adatok felsorolását, csak egy esetre akarom az olvasó figyelmét fordítani: mely jóllehet mindeddig még nem volt világra szóló hiradással kidobolva mindamellet hazai és nemzeti művelődésünkre nézve nem megvetendő mozzanatot képez, és megérdemli, hogy ismerete az utókor számára is fenntartassék.

Körülbelül egy évtized előtt volt Szászvárott (Baranyában), egy tiz, vagy tizenkét éves, Kiss György nevű

paraszt fiu, ki az alatt, míg barmai a gyepen legelésztek, agyagból és kis fatörzsekből különféle alakokat faradzs-gált; s minthogy ezen foglalkozását még az atyja által parancsolt szükségesebb teendők idejében is folytatta, ez méltó boszankodásának egyszer másszor a helybeli plébános előtt is kifejezést adott; a lelkész azonban a dolognak tüzetesb megvizsgálása után a kis fiuban egy valóságos szobrász embryót fedezvén fel, sietett őt az általa jól ismert közhirű Mecenásnak Troll Ferencz pécsi apát-kanonoknak figyelmébe ajánlani.

És a nagylelkű pártfogó a fiut fel is karolta, s első sorban Gräczbe, azután Münchenbe küldötte kiképeztetése végett; s végre jótéteményét még azzal koronázta meg, hogy a fiut a katonai kötelezettségből is kiváltotta.

Hasonló jótéteményben részesített ő egy Gráics nevű pécsi származásu szegény fiut, kit hasonló módon a festészetben képeztetett ki.

És hogy mind a két esetben az ezerekre rugó kiadások nem voltak haszontalanul kidobott pénzek, mutatja az elsőnek rendkívüli előmenetele, ki Münchenben több pályaműveknél nyertes volt; jelenleg pedig az általa készített és általában remek műnek ismert, Irgalmas szamaritánus szoborcsoportosításán kívül, a budapesti új operaháznak és Deák Ferencz mauzoleumának szobrai és diszitményei elkészítésével van megbizva. A második is a festészetben már jeles műveket hozott létre.

És így gazdagította hazánkat ezen nagylelkű pap két művészzsel, kik nélküle, nemzetünkre nézve, bizonyosan elvesznek vala.

S hány ily példát lehetne a magyar katolikus papok jótékonyására vonatkozólag felhozni; hány szegény fiut vettek fel, tanitattak és emberekké tettek ők, — jóllehet a legtöbb esetben csak rut hálátlanság — volt a fizetésök: mi több, még a bárgyu világ is, az alatt, míg a predikátorokat, pásztorokat, pópákat és rabbinusokat duzzadó párnáikon békében nyugodni engedi, a katolikus clerussal valódi szellemi martyromságot szenvedtet, — és miért? mert az

Istent és lelket, szóval minden vallásosságot a földszinéről kiirtani törekvő szabad-kőművesek a munkát első sorban is a katolikus vallásnál megkezdendőnek vélik, azon feltevéstől indulván ki, hogy ha ez megdől, a többi önmagától fog összeomlani. De reméljük az Istentől, hogy pokoli tervök nem fog sikerülni; legalább a katolikus papságot soha sem fogják arra birni, hogy a tudományok és jótékonyosság terének hátat fordítsanak.

És ezen tudós és jótékony katolikus papokkal szemben, kiket állítanak fel protestáns atyánkfiai? Egy — Móricz nevű vedlett zsidót, kinek, mint maga kérkedve mondá: legnagyobb érdeme, hogy zsidóul gondolkodik, mintha bizony a zsidó tudna is másképp gondolkodni.

Ezután néhány, nem annyira a kalvinizmusnak ideális szeretete, mint inkább a párosodásnak nagyon is corporalis ösztöne miatt hitöktől elpártolt katolikus papokat; kik azonban érdemlett büntetésöket épen abban, ami után annyira sovárogtak, t. i. a házasságban és az öket morális halállal sujtó közmegvetésben már tulbőven kapták.

Végre valami Takács József nevű kálvintéri lelkész és hitelemzőt, ki a bibliának, dacára, hogy kenyerét ennek folytán eszi, meghamisításában leli legnagyobb kedvét, a mennyiben a budapesti sarkantyú iskolai ártatlan növendékek előtt Mózesnek a veres tengeren való átkelését, tagadva az eseménynek csodaszerű voltát, — természetes uton, azaz a tengeri apály és dagály segítségével akarja kimagyarázni. Szerencsétlen Exegeta! Még azt sem tudja, hogy a tenger vizei apály alkalmával nem a középben válnak el egymástól, hanem csak a partok széleitől húzódnak befelé körül belül husz ölnyi távolságra, maguk után hagyva egy vizmentes ugyan, de iszapos és süppedékes tenger-feneket. Már most feltéve, de meg nem engedve, hogy Mózes az ő népével a veres tengernek, vagy is geographiailag szólva: az arábiai öbölnek legfelső csúcsáig ment volna, ugyan mi birhatta volna őt arra, hogy a sáros és süppedékes tenger fenekének neki menjen, holott vagy 20 öllel feljebb a száraz talajon azt könnyen meg-

kerülheti? No, de hasonló magyarázatok csak is egy kálvinista tudós agyából kerülhetnek ki! Nem csak a zsidók csinálnak Thalmudot a bibliából, hanem ugyanezt meg tesszik a kálvinisták is.

És ilyen okos? emberekből álló felekezet uralkodik mai napság a katolikus Magyarország felett. Ennek tagjai töltik be nem csak a közhivatalokat, tanügyi és akadémiai intézeteket, hanem ma-holnap már az iparos műhelyeket is, a legjobb és legérdemesebb katolikusok kizárásával. Hiszen csak a napokban történt, hogy egy budapesti egyházigazgató ekleziája számára készitendő s körülbelül ezer forintra felrugó munkának teljesítése végett, a magához idézett iparostól első sorban is azt kérdezte: hogy vajjon kálvinista-e? És a szegény iparos, csak hogy a kedvező alkalmat el ne szalaszsa, igennel felelt. Kérdés most már: melyiket terheli a kettő közül nagyobb mérvben a lelkiismereti felelősség: az intolerans kálvinista gondnokot-e, vagy pedig a szorultságában hitét eltagadó katolikus iparost?!

Mai napság a kálvinistáknak fő és egyedüli tendenciája tért foglalni, ezért tolakodnak ők előre minden állásokba és hivatalokba, természetesen mindenütt a katolikusoknak legecletársabb mellőzésével; már, hogy fog-e nekik teljesen sikerülni a katolikusoknak teljes elnyomása? — nem bizonyos; de az minden esetre bizonyos, hogy ha valami gondviselészerű féregirtó légáramlat be nem következik, a zsidó elem mind a katolikusoknak, mind a protestánsoknak megsemmisülését fogja előidézni.

A kálvinistáknak szellemi rémtárgyai közé tartoznak minden esetre a jezsuiták, kiknek megsemmisítését éltök fő-feladatának tartják. S ezt akarta elérni a kálvinista hét bölcsek egyike, Thaly, (megjegyzendő, hogy a Miletumi Thalesnek, vagyis Thales Milesiusnak csak névrokona), midőn azon állításával: hogy a jezsuiták Magyarországon a németek uralmát támogatták? — őket egy csapással halálra sujtani vélte. — Midőn azonban valaki azt találta neki ellenvetni: hogy hát a kál-

vinisták meg a törököt hozták nyakunkra. „Oh, mondá ő erre, a törökök becsületes emberek voltak.“ Tehát a törökök becsületes emberek voltak, jóllehet, hogy miattuk nemzetünk az európai civilizációban legalább is egypár száz évre hátramaradást szenvedett; jóllehet, továbbá: hogy ők számtalan városainkat, legszebb templomainkat, nagyszerű könyvtárainkat s egyéb emlékműveinket igazán török módra szétrombolták; s végre: jóllehet, hogy a magyarságnak színét és javát a szó szoros értelmében a földről kiirtván, szükségessé tették, hogy hazánk legáldottabb vidékeit idegen, földünket ugyan szerető, de a magyar névvel soha meg nem barátkozandó, s azért hazánk kebelében mindig ellenséges elemet képviselendő nemzetiségekkel benépesítsük. Hogy nézett ki kedves hazánk a török elnyomás alatt, s nem sokára utána, mutatja Brüstlének (III. 706) néhány sorból álló leírása: „Quod adtinet tempora sub jugo turcico, et mox sequentia: tota regio dira erat vastitas et desolatio, horridus et incultus locus, nemoribus et silvis refertus.“ Azaz: az egész tartomány rémséges pusztaság képét mutatta, borzadálylyal teljes miveletlen hely, sűrű erdők és barlangoktól ellepetve. És ez mind: a tisztelt bölcs szemeiben semmi; szerinte fonyadjon a haza, csak a kalvinizmus virágozzék.

De vajjon miért oly igen szerelmes ő a törökökhöz? Mert a törökök voltak főokozói annak, hogy a protestantismus Magyarországon gyökeret verhetett. Ha török nincs, úgy mai napság protestáns sincsen; mert az ügyek normalis menete mellett az akkori országos atyák gondoskodtak volna ezen, a nemzeti egyetértést halálosan sujtó elemnek távoltartásáról, mint ezt, hasonló ellenséges nyomás alatt nem görnyedező más nemzetek szintén megtették. S bár csak nálunk is sikerült volna; most hazánk bizonyosan bent boldogabb, kívülre pedig hatalmasabb és tekintélyesebb lenne.

Csak a napokban került véletlen kezeim közé egy, a tihanyi plebániai matriculából kijutott török levélnek másolata, melyből kitetszik, mily csókolni való kedves ember

volt a török, s amelyet ha egyébért nem, csak aetheticai csinosságu tartalmáért is érdemesnek véltem itt újra leírni.

Piszki István tihanyi kapitány Ibrahim nevü endrédi török Agának disznófarkot küld ajándékba, melyre az Aga következőleg válaszol: Kivül: Adassék a hazug, tökéletlen, hitetlen, Bestye kurvafiának Piszki Istvánnak, Tihonyban tulajdon kezében.

Belől: Te hamis hitü, hitetlen, Bestye rosz kurvafi, eb ország kóborlója, nem Piszki István, hanem Kurva István és kurva fia a te neved volt, az van is, az legyen Bestye hitetlen kurvafi, talán azt tudtad, hogy én Constán-czinápolyban mentem te tőled való féltemben, bestye kurva fia, azért utánnam ilyen levelet irtál te bestye hitetlen kurvafi, ha a jégen lett, mert én nekem nem irtál és én nekem tudtomra nem adtad, hogy jégen kell megvini, de immár most értem, mi akaratom, készen vagyok bestye kurvafi, én előtt is készen voltam, de te nem voltál ember hozzá, hanem rosz kurva voltál, ha holnap akarod, vagy holnapután akarod, én is készen vagyok, valamikor te akarod. Én az Agaságot másnak eladtam, sem Béktől, sem Basától nem tartom, ha kéretkezem is, hiszem az Istent, hogy ellen nem tart róla, hanem így vijunk bestya hitetlen, rosz bestye kurvafi, egy korlátban ketten mennyünk bé, sem te hozzád magyar vitézek ne jöhessenek, sem én hozzám török vitézek, és ott fegyverrel lehet is, foggal lehet is, mindaddig vijunk, hogy egyik a másikat kivégez a világból. Az mit én nekem tettél bestye rosz kurvafi, nem érdemlettem én azt (a disznófarkot) de a te aggat apád. Te magod — — dat elmetszted és azt küldted ide, immár a te nev (— — hiányos —) István, hanem kurva disznó erről is esmertzik, hogy hamis hitetlen rosz kurvafi vagy. Leveledbe irod, hogy a Crivum (— hiányos —) nem ment volna oda a vár alá a meddig a jég tartott, de rosz eb, mi ezt még bizonyítjuk Simon Tornyai vitézekkel és három Agával, hogy ők oda mentek, de te nem mertél ki jönni, mert nem voltál ember hozzája. Te hamis hitetlen eb azt is irod, hogy nem volt árpám mivel tartanom azt a lovat, azért

oda adtam te neked, tudod bestye eb, hogy az a ló nem enyim volt, hanem a szegen Karafer Odabasa (káplárforma altiszt) pénzen vett volt, azért maga feje váltságáért (valószínűleg magyar fogságba került) úgy vitette te neked. Izmár ha a lovat nem szereted, mert hogy ő magát meg nem tartottad, a lovat hátra nem küldted hazug hitetlen kurvafi. Az azon levelemben ha Czirják lova vagyon tehát én tőlem megvárd, ha pedig Czirják lova az én levelemben nincsen, tehát én tőlem azt ne kegy, ha pénzem lenne, volna is tökéletlen eb, addig neked nem adnám, meddig veled meg nem vinám, ez levet látván te hitetlen eb és rosz bestye kurvafi, én nekem választot agy, mely órában, és hol akarod hogy megvijunk, én is mingyarást elmegyek. Isten velem.

Költ Koppánbul 2-va Marty 1589. az te nem Barátod Ibrahim Ago az hatalmas Török császár zászlós Agája Endrédben.

Fájdalom, hogy hazánkat ért leggyászosabb catastro-phákat is protestáns egyéniségek okozták. Zápolya volt a mohácsi veszedelem okozója. Görgey vitte legjelesebb embereinket mészárszékre. Hajnau pedig és Gehringer akkor is gyilkolták jeleseinket, mikor ezek már pipaszárral sem védhették magukat. Ma pedig mit mondanak országgyűlési szónokaink az ezen felekezetű ragy urainkról? Hogy bizonyos manipulációk folytán Irusokból Croesusok lettek! s hogy uralkodásuk ideje alatt a nepotismus s ezzel karöltve járó corruptió tetőpontjukat érték el

Már szó a mi szó; de katolikus emberek, kik nem csak névleg, hanem tényleg is azok, ily aljasságokra soha sem vetemedhetnek, mert vallásuk nem a laza szabadelvűséget, hanem a legszigorubb lelkiismeretességet parancsolja.

Az a n g o l és o r o s z kath. papokról, dacára Londonban és Sz.-Pétervárott volt huzamosb tartózkodásomnak, nincs mit szólanom, minthogy ezek a nevezett helyeken aránylag oly csekély számban vannak, hogy egy-két egyénről az egész testületre következtetést vonni vakmerőségnek tartanám.

Végre, ami a francia papokat illeti, ezeknek már külső megjelenése különös megfigyelésre érdemes. Az utcán és nyilvános téreken papot ritkán látni, és ha megjelenik, mindig reverendában jár, úgy, hogy itt papot ezen ruha nélkül képzelni sem tudnak; botot soha sem visz magával, hanem többnyire a breviáriumából imádkozva halad végig az utcán.

De nem is az utcán, hanem a templomban kell őt keresni, itt van az ő működési tere, és itt találni őt reggeltől estig a napnak minden óráiban. Mig egyik része az oltárnál a sz. misét végzi, a másik a gyóntató széket foglalja el és elül ott óra számra, ha mindjárt nincsenek is mindig előtte gyónó hivek. Mások ismét a sekrestye melletti irodában tartózkodnak, itt várván be és végezvén mindenféle hivatalos teendőket, úgy, hogy a publikum soha se kénytelen őket saját lakásukban felkeresni.

Első és legeredménydusabb foglalkozásuk a catechizáció, ezen érdemben bizonyosan túltesznek minden nemzetbeli papokon. Hetenkint többször maguk elébe veszik a kisdéd növendékeket, és előadásaikban, oly, ha szabad a szót használnom, gyermekszerű és könnyen felfogható modort használnak, hogy a kisdéddek, dacára természetes izgékony- és szórakozottságuknak, óranegyedszámra a legnagyobb csenddel és figyelemmel kísérik oktató beszédeiket. Hanem a franciának a külső szertartás és parádé iránti előszeretete itt is kimutatja magát. A hitelemző pap nem elégszik meg azzal, hogy a gyermeket a keresztségnek illő és szabályszerű formájára és az imádságoknak értelmes elmondására betanítsa, ezen kívül még a legminutiosabb gonddal oda törekszik, hogy a gyermek e külső testi mozgalmakban is némi katonai szabályszerűséget nyerjen.

Erre nézve kézen fogva mutatja neki, mikép mártsa ujjait a szentelt vizekbe, mikép lépdeljen végig a templomban, mikép hajtsa térdet az oltár és szentség előtt, szóval, a gyermek itt is valóságos katonai dressurában részesítettik. És ami legcsodálatosabb, a catechista nem csak a hitágazatokat ismerteti meg a gyermekekkel, hanem azon

lángot, mely szívét melengeti, a kisdedek szívében is képes feleleveníteni, és ezeket valóságos enthusiasmusra ébreszteni. Látni kell őket, midőn az első áldozás alkalmával, különösen e célra készített, és habit de la premier Communion nak nevezett, a fiuknál egészen fekete csinos öltöny, a leányoknál hófehér ruha és hasonló tetőtől-talpig lefüggő fátyol viseletben, égő gyertyával kezökben az oltár felé ballagnak, mily valódi mennyei öröm sugárik ki arcaikból, úgy, hogy a gyermek ezen pillanatról egész életén át soha sem képes megfeledkezni. — Első Napoleon mondá egykor, hogy életének legszebb és legörömteljesebb napja az volt, amelyben legelőször járult a szent áldozáshoz.

A hitelemzés után jönnek ünnep- és vasárnapi foglalkozásaik. — Minden ünnep- és vasárnap reggeltől-estig a templomban vannak: az első mise és prédikáció reggeli 6 órakor veszi kezdetét, ezt követik óránként kis misék egész 10 óráig — ekkor tartatik a nagy mise, az evangelium és Credo közt végzett ünnepélyes sz. beszéddel, mely alatt a Pontificans assistentiájával együtt a predikáló székkal szemben helyezett padokon foglal helyet. — Délután egy órakor végzett mise fejezi be a reggeli ájtatosságot. De fél háromkor a pap már ismét a szószéken van, honnét lejövén tartja a déleesti isteni szolgálatot.

Mig végre esteli nyolc órakor ismét könyörgéssel, áldásadással és szent beszéddel lesz a napi szent munka bevégezve.

Nem utolsó, sőt egyik fáradságosabb munkák közé tartozik a betegeknek szentségekkeli ellátása; mert jóllehet, hogy sok, igen is sok a hitetlen ember Párisban, de a 25, 30, 40 és 50 ezer lelket számláló plébániákban mégis találkozik mindig annyi jó katolikus, aki sulyosabb nyavalyájában a papnak közbenjárását igénybe veszi, hogy az illető lelkészek ezen tekintetben is ugyszólván szünet nélkül el vannak foglalva.

Ezekből láthatni, hogy a francia papnak állását nem lehet sine curának mondani, és mégis minden sűrű elfoglaltság mellett is talál ő magának mindig annyi időt, hogy

magát a tudományokban is kiképezhesse. — Sokoldalú tudományát és alapos ismereteit nemcsak közbeszélgetés, hanem leginkább szónoklatai után lehet legjobban megítélni. Prédikációikban, de különösen naponkint esteli nyolc órákor tartatni szokott konferenciáikban oly bölcs és szép beszédekkel improvizálnak, hogy akármely nem vallásos ember is épüléssel és megindulással hallgatja őket.

A francia pap buzgósága világszerte ismeretes. Igaz, hogy e tulajdonsága nekie, vérénél és nemzetiségénél fogva, természetes, mert akármit tesz a francia, akár jót, akár roszt, ezt mind tüzzel és hévvel végzi. — De mind e mellett a pap tulbuzgóságra sohasem hagyja magát ragadtatni, mert annyi belátással és tudománnyal bír, hogy megtudja ítélni a határt, melyen túl nem lehet és nem szabad neki mennie. Ezen buzgósága pedig tökéletesen önzetlen, mert nem csak hogy nincs neki legcsekélyebb kilátása is e földön valamely kitűnő jutalmakban részesülhetni, mint p. o. plébániának, kanonokságnak, vagy más magasabb hivataloknak elérésére, hanem a szerény káplányi állomásban kénytelen megőszülni, amint tetteleg is láthatni Párisban a sok száz segédlelkész közt már egészen őszebe borult férfiakat, — hanem emellett még a hitetlenek folytonos gúny-és megvetésével dacolni és a legkisebb forrongás alkalmával életéért is remegnie kell. Ugy, hogy méltán és biztosan el lehet mondani, hogy a francia pap, ha buzgó, ezen buzgósága nem földi és ideig való jutalomra, hanem egyenesen magára a szent ügyre és az Istenre vonatkozik.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

(Párisi templom-szertartások. — Páris 1878.)

Mielőtt e levelet bekezdeném, szükségesnek találom megjegyezni, hogy ez egy közönséges hirlapi cikknél nagyobb tért fog igénybe venni; de ezt kikerülnöm nem lehetett, minthogy a tárgy oly természetű, hogy azt, csak folytonos összefüggésben adva, lehet némiképp szemlélhetővé tenni. Ami pedig a felsorolandók közt aprólékosnak fog tetszeni,

véleményem szerint, ez nem annyira kicsinylést, mint inkább méltánylást érdemel; minthogy épen az ilyen aprólékos szokásoknak ismerete szolgáltatandja a legjobb anyagot arra, hogy a nemzetek lelkületét és geniusát kellőképp megismerhessük. Hiszen minden népnek megvannak a maga kizárólagos szokásai, melyek nekünk csak azért tetszenek bizarroknak, mert a mieinktől nagy mérvben különböznek, de saját földjükön legkisebb feltűnést sem okoznak. Így p. o. Felső-Olaszországban, különösen a címói tó táján, — mert Nápolyban és az alsóbb részeken ezt sehol sem láttam — volt alkalmam tapasztalni, hogy a nép, midőn a miséző pap az *I te Missa est*-et szépen elénekelte — és meg kell vallani, hogy némelyik ezt igen gyönyörűen teszi — hogy, mondom, az egész nép rögtön, mintha csak valami tüzes rugó által volna felvillanyozva, a legéktelenebb *E v v i v a* kiáltásokra és szünni nem akaró kéztapsolásokra fakad; mintha nem is a templomban, hanem valamely operaházban találná magát, — ezzel akarván a szép ének feletti tetszésének kifejezést adni. Vajjon mit mondanának nálunk, ha nem is az egész nép, hanem csak egyetlen egy hang ily alkalommal toroktelten egy harsogó *b r a v o t* kiáltana ki?

Folyó évi január 1-én kelt levelemben említém, hogy, ha az új senatorválasztás a felsőházban is a baloldali tulnyomósságát találja létrehozni, akkor az egyházzal minden időben ellenséges állást elfoglalt radical elem kétségtelenül oda fog törekedni, hogy az egyházat azon kis járuléktól is megfoszsza, melyet ez eddig az állampénztárból huzott s ekkép az egyházat egy csapással halálra sujthassa. Közbeszólag akarom itt a mi jó magyar papjaink közt azokat figyelmeztetni, kik egykor az állami fizetés mellett tüzzel-vassal kardoskodtak; jó lesz nekik az ilyen eshetőségek felett egy kicsit elmélkedni! Mert ha itt is úgy, mint nálunk, a nép fizetné közvetlenül az ő papját, a parlament semmi esetre sem tehetné azt, amit most tenni szándékoskodik.

Továbbá azt is említém, hogy a mondott járandóság oly csekély, miszerint belőle csak inségesen lehet élélni,

sőt általánvéve a papok ezen fizetés mellett, állásukhoz képest illően meg sem élhetnének, ha szerencsájökre még más esetleges, — *accidentalis* jövedelmeik nem volnának — *officium non fallit* — diák mondás szerint; csakhogy, fájdalom, ezen *accidentalis* jövedékek nagyon bizonytalan alapokon nyugszanak: mert csakis a hiveknek kisebb vagy nagyobb buzgósága által vannak feltételezve, és bizony sokszor meg-
esik, hogy ezen forrás, ha egészen be nem is dugul, legalább közben-közben gyérebbe engedi jótéteményeit kicsörgedeztetni.

Először is tehát ezen esetleges jövedelmekről akarok szólni; s csak azután fogom felsorolni a kiadásokat, melyeknek fedezésére kell, hogy ezek szolgáljanak.

Minden plébániában az összes gazdasági érték és vagyon a plébánosnak kezelése alatt álló *Fabrique de l'Eglise*-ben van öszpontosulva. Ezen *Fabrique de l'Eglise*-be befolynak:

1-ör Az ugynevezett perseli- vagy marsupialis collectiók és illetőleg adakozások. Ezen jövedelmek beszédésével csaknem kizárólag maguk a plébániabeli lelkészek vannak megbizva. Valamennyi, a plébániában működő pap, magát a dignitárius prépost, apát vagy kanonoki címmel feldiszitett plébánost sem véve ki, minden ünnep- és vasárnap, sőt jelesebb hétköznapiokon is, a reggeli első misétől kezdve, a tíz órai öreg misén és prédikáción; a déleesti, szintén mindig prédikációval összekötött vecseryén, egészen az esteli nyolc órai, hasonlólag tanítással összekapcsolt áldás- és könyörgésig, egy kis *capucium* alaku bőr- vagy szövetből készült erszénykével felfegyverkezve a templomban elhelyezett sűrű széktábor között a szó szoros értelmében keresztültörtetget, és sokszor a távolabb ülőkhöz nem férhetvén, csaknem karszakadásig nyújtja ki kezét, hogy a jelzett egy vagy kettős *soust* — 2—4 kr. — erszényébe felfogja, utána rebegvén mindig az *obligat merci* — köszönöm — szót, melyet az *udvarias* francia még akkor sem szokott kihagyni, mikor ő teljesíti másnak a szolgálatot. Szónoklatok után pedig rendesen maga a szónok szokott ezen kötelességnek

megfelelni. Azonban a pap nem maga egyedül járja ezen fáradalmas utakat, mert bajos is volna neki a sokszor igen összezsufolt tömeg között rést találni, hanem itt segítségére van a Suisse, vulgo Schweitzer, ki néhány lépéssel mindig megelőzi. De hát micsoda egyéniség lehet ezen Suisse a katolikus templomban?

A Suisse oly alak, melynek első látása az idegent kell, hogy bámulásra ragadja. Termete rendesen nagy, vállas és sokszor öles hosszúságu férfiu arcvonásait hiába törekednék az ember kiismerni; mert ezek egy sűrű szőrerdő által nem bekerítve, hanem egészen beborítva vannak. Fővege, melyet soha, még a szentség előtt állván, sem vesz le fejéről, egy terjedelmes, négy-öt ujnyi szélességű arany vagy ezüst paszománttal szegélyezett éghasító kalap; felső öltönye — a két száz év előtt divatban volt, tarkánál tarkább arany vagy ezüst paszomántokkal kisujtásozott inigérő hosszú frakk, lábravalója veres vagy fehér kelméből készült térdig érő feszes pisztoly-nadrág; lábszárai szintén veres vagy fehér és térden alul cifra szalaggal összeszorított harisnyával fedve — végre lábai nagy ezüst csattal ékesített fénymázás cipővel borítva vannak, Vegyük még ezekhez, a mindig kezében lévő öles hosszúságu, kicsiszolt nyelű, felül hegyes szuronynyal — és ez alatt sarló alaku görbe késsel, alul pedig rézzel beszegett talppal ellátott dárdát, és oldalán széles kardkötőről lelógó gyiklesőt, és képzeljük magunknak mindezekhez még azon komoly és ünnepélyes lépteket, melyekkel a templomot egyik végétől a másikig szünet nélkül bejárja, — a legkisebb neszre ott terem és ha szükséges, a csendháborítót rendreutasítja — — — és előttünk lesz a Suisse egész maga lényében és valóságában. Magam voltam szemtanuja, midőn egy munkás osztályu ember, véletlenül-e vagy szándékosan, nem a kendőjébe, melynek talán birtokában sem volt, hanem egész fesztelenséggel maga elébe a padozatra nagyot köpven, az esetleg épen azon áthaladó Suisse által — annyira ledorongoltatott, természetesen csak szóval, hogy a szegény ember irulva pirulva csak azt nézte, melyik oldalon juthasson leghamarább a nagy ajtóhoz.

És ezen Suisse előzi meg mindig a papot, midőn ez akár az oltárhoz misézés, akár a szószerűkre prédikálás végett a sekrestyéből kiindul; — ez lépdel, magasra emelt dárdával az egész assistentia előtt, midőn ez hasonló célból a nagy oltárhoz megyen; ez vezeti a templomban tartatni szokott processiókat, tiltva lévén Párisban, bármely egyházi funkciót, a szentségnek beteghez való látványos vitelét sem véve ki, künn a szabadban, azaz — az utcákon és téreken végezni. Ugyanezen Suisse jár mindenkor a persel-adományt beszédő pap előtt is, utat és helyet csinálván neki a tolongásban; és közbe-közbe dárdája nyelével nagyot koccantván, a földre fel-felkiált: pour les besoins de l'Eglise — „a templom szükségeire“ — vagy: pour les pauvres de la paroisse, — a plébániabeli szegényeknek, vagy ismét: pour les frais de la fête, vagy, de l'adoration, — a szentségimádási vagy más ünnepi költségek fedezésére.“ Hogy az utolsó kérést megértsük, szükséges tudni, miszerint Párisban valamely Mária-ünnep — vagy szentség-imádás alkalmával az illető oltárok száz meg száz, a legpompásabb és legszebb illatu virágokat tartalmazó cserepekkel és szinte százankint számítható égő viasz gyertyákkal, valósággal pazar fényvel ki vannak ékesítve, és ezen díszítmények fedezésére lesznek ilyenkor a hivek a Suisse által felszólítva.

De azon persel, melyet a pap hordoz körül, nem az egyetlen a templomban; vannak még ezen kívül a templom oldalai- és oszlopaihoz erősített lakat alatti szekrénykék, melyek szinte az ilyenmü alamizsnának befogadására szánvák. Sőt nem egy alkalommal megesik, hogy a templomok főbejáratainál apácák vagy más urnők egy zsamolyon térdelve kis erszénykéiket a be- és kimenők elébe magasán fentartják, akkép akarván őket néma jelzéssel az adakozásra felszólítani.

Mivel hogy pedig minden templomban két Suisse vagyon, a másik a nagy mise alatt a szentély közepén magasra tartott dárdával, mereven megállapodik, és a misének egyes szakaszait dárdája talpának földhöz való hangos koccantásával a közönségnek tudtul adja. Meglepő

benyomást okoz az ilyesmit először látó emberben, midőn Evangelium alkalmával az ilyen dárda-koccanásra az egész népség egyszerre, mint valami dörgő parancsszóra felegyenesedik, és az Evangelium végén hasonló jeladásra valamennyi ismét székre visszaereszkedik. Ugyanezen jelzetre Urfelmutatáskor mindannyi térdre borul, és ennek bevégeztével a hallott hangra ismét felemelkedik. De legépületebb látványt szereznek a Credo alatti magán hangon elénekelt „*et incarnatus est et homo factus est*“ — szent és titokteljes szavak, melyekre a szokott dárda-hang hallása után valamennyi, egy lelket sem véve ki, mélyen a földre borul, és oly siri, halálos csend uralkodik néhány percig a templomban, hogy a legközönbösebb ember sem tarthatja vissza megindulását, látván, mily mélyen tiszteli e néphitünk e legnagyobb és legszentségebb titkát.

Az eddig elmondottakból láthatni és a székbér-szedés elbeszéléséből későbbben még világosabban ki fog derülni, hogy itt a templomot látogató ájtatos hiveknek nemcsak hitbuzgalmuk, hanem pénzes erszényök is meglehetősen mérvben van folytonosan igénybe véve, — vagy ha úgy tetszik, forma szerint ostromolva, — ez, hiszem, — hogy az először itt megjelenő idegenben visszás benyomást okozhat, de a francia ezt már megszokta, s minthogy tudja, miszerint csak ezen az uton lehet nem csak a cultus díszét, hanem magát a cultust is fentartani, azért egész készséggel nyújtja oda köteles alamizsnáját. És a mi még behatóbb megfigyelést érdemel, az azon körülmény, hogy mindezen adakozások nagyobb részben ugyanazon, és tekintve a tizenhatszáz ezernyi sokaságot Párisban, aránylag igen csekély számú emberektől kerülnek ki. Mert, ha szabad egy kissé drasztikus hasonlatossággal élnem: valamint minden bor- és sörháznak, vagy más mulató helynek meg vannak a maga törzsvendégei: úgy a templomban is többnyire mindig ugyanazon hivek jelennek meg, legalább a két hozzám legközelebb eső plébánia-templomokban: Szent Rókus és Notre Dame des Victoiresban csaknem mindig ismeretes arcokkal találkoztam. És ezek nagyobb részint a főbb előkelők és

a középrendü, de önálló ipar és üzlet embereiből állanak, úgy, hogy méltán el lehet mondani, hogy csak is ezek egyedül tartják fel az egész isteni tiszteletnek külszervezetét. Mig ellenben a szorosan vett Ouvriérsék gyárakban dolgozó és százezernyi munkások közül csak vétve lehet egyet-kettőt a templomokban látni.

Fájdalom, hogy ezen része a párisi lakosságnak a Rappel, Lanterne és a többi hasonszörü radical lapok olvasása által erkölcsileg és vallásilag egészen el van romolva. Nem kell neki sem Isten, sem pap, sem templom, munkája után temploma a borház, fészkében pedig, ritka kivétellel, mind concubinatusban él. S nem is csoda, mert a nevezett pokoli szüleményeket oly mohón olvassa, hogy az alatt is, mig szállásáról gyári munkájára megyen, az utcán nem lábai elébe, mint más becsületes ember, hanem a kezében tartott lapjára függeszti szemeit, sőt még étkezés közben is, az alatt, mig ujjai a kést s villát kezelik, szemeit az előtte fekvő lapon jártatja végig. Csoda-e az után, hogy ezen gonosz lapok olvasása által szive és feje egészen egyoldalú, és pedig a legroszabb oldalú ismeretekkel lesz eltelve. És ezen faja a népnek az, melyre Gambetta, és társai támaszkodnak, s mely szerintök hivatva van a Suffrage Universelben jövőre mindig a döntő szerepet játszani. Szép kilátás!

A második szolgálattevő egyéniség a két ceremoniarus. Ezen állásra rendszeren csinos, fiatal embereket választanak. Ruházatuk jó s finom fekete frakk, hasonló színü finom pantalonnal, fehér nyakkendő és tiszta fehér kesztyü egészítik külső fedezetöket. Ezenkívül mellöket egy — nyakukról széles ezüst láncon lefüggő ezüst érem ékesíti — és közben mindig kis fekete ébenfa pálcikát tartogatnak. A cerimoniarus hivatása a Suissel felváltva a papokat az oltárhoz és szószékhez vezetni: az oltárokon égő gyertyákra, gázlámpákra, székek rendben lételére, szóval az egész templomnak tisztán tartására felügyelni; nagy mise alatt pedig az oltár mellett állva, a könyveket és ampol-

nákat kézbesíteni. De legkitünőbb szerepet játszik a kenyérnek megáldása- és kiosztogatásánál.

Különös egy szokás, melyet csak is Párisban, de itt minden templomban feltaláltam. Ugyanis kevéssel Offertorium előtt magasan feltartott pálcájával a sekrestyéből az oltár felé megindul, követve három, finom gyolcsból készült, s derékon széles veres cingulussal átövezett albaféle hosszú ingben öltözött minister gyermektől, kiknek elseje egy szál égő gyertyát tart kezében, a két utána jövő pedig vállain egy, a sz. Mihály lovához hasonló állványon terjedelmes, toronyalaku, s alján jó egy lábnyi átmérőjű vajas kalácsot viszen. Az oltárhoz érkezve bevárják, míg a pontificans a kenyér feletti rövid áldást elmondja, s azután ugyanezen rendben ismét a sekrestyébe visszatérván, ott az egészet apró kockákra felapritván, kis kézi kosárból az összegyűlt hiveknek kiosztogatják. Megesik néha, hogy némely szerénytelenebbek belemarkolva egyszerre három négy darabot is kivesznek, s ekkor a hátrább állóknak csak az üres kosár jut áldozatul.

A harmadik szolgálattelvő egyének a sekrestyések. Ezek a sekrestyébeni teendőket végzik, s az oltárokon a gyertyákat gyujtogatják. Ruházatuk rendszeren bokáig érő hosszú, egészen reverenda alaku fekete kelméből készült ruha, s első tekintetre alig lehet őket a többi papoktól megkülönböztetni.

Ezeket követik a harangozók, kiknek fő- s csaknem egyedüli tisztjök a toronybani szolgálattal végződik.

Vannak ezeken kívül még székbérszedők, kik reggeltől estig a székek körül forogva, ezeket rendezik és az illető bért beszedik.

A fabrique de l' Eglisének második jövedelemága a székbérléseken alapszik. Tudvalevőleg Franciaországban a templomokban padok sehol sincsenek, hanem ezek helyett az egész templom sűrű szalmaszék táborral van elárasztva. Ezen székek, kivéve a középen hagyott kis gyalog ösvényt, oly közel vanak egymás mellé felállítva, hogy midőn a rajtok ülők közül egyik felkelni és kimenni akar; elkép-

zelhetjük, mily tolongás és taszigálásnak kell keletkezni ilyenkor, midőn egyszerre tíz vagy tizenkét személynek is meg kell mozdulni helyéről, hogy a kimenni akarónak szabad utat csinálhasson.

A járandóság a székektől minden templomban egy — falon függő táblára fel van jegyezve. — Hétköznap és vasárnapokon is kis mise alatt egy sous — 2. kr. — ünnep és vasárnapokon nagy mise és prédikatio alatt, két sous — 4 kr, ha pedig még nagyobb és rendkívülibb az ünnepély, ekkor három, négy sőt több sous is. — Ezen pénzek beszedésére rendszeren asszonyok alkalmazvák, ha valaki vonakodnék fizetni, mi néha megesik, az asszony legkevésbé sem gorombáskodik, hanem a dolgot a plébánosnak bejelenti, ki is az ügyet rövid szóbeli per útján, mindig tiszteségesen elintézi; tehetősebb hívek a helyért és székeért évi általányt szoktak fizetni, melyet azután kizárólag csakis ők használhatnak.

A harmadik jövedelemágot képezik a temetési szertartások és requiemek. — Ez utóbbiaknál a körülmények szerint kisebb vagy nagyobb pompát szoktak kifejteni. A templomnak magának meg vannak ehez szükségelt szerek, u. m. roppant mennyiségű fekete szövet, melylyel, ha úgy kívántatik, a templomnak egész belsejét elfedhetni; a nagy-szerű catafalka illető gyertyatartói- és diszitményeivel. Egy, nem épen nagy pompával végzett requiem 3—4 száz, a nagyobb-szerűek pedig 4—5 ezer frankba is kerülnek. Ezekben aztán részt vesznek a plébániának valamennyi lelkészei, kiknek egyik része az oltárnál működik, a többi pedig a szentélyi stallumokban a halotti zsolozsmákat végezi. A másik működő személyzetet a számos világi choralisták teszik, kik zene nélkül, mely itt soha sem alkalmaztatik, csak ének szóval teljesítik szolgálatukat. Figyelmet érdemel itt azon körülmény, hogy a pontificans pap, még akkor is, midőn teljes assistentiával működik, nem énekes, hanem csak kis misét — *sacrum lectum*-ot szokott tartani.

4-dik bevételi alapot a halottakérti harangoztatások, vagy is inkább kongatások teszik, mert úgy látszik, hogy

a harangokat nem kötél segítségével huzzák, hanem az oldalukra vert kalapácsütésekkel hangoztatják. Egyébkint ezen jövedelmi forrás csekély összeget eredményezhet, mint-hogy azt csak a nagyobb és tehetősebb halottaknál szokták alkalmazásba venni.

5-ször. Nem utolsó segítséget nyújtanak a mise szolgáltatására bejött stipendiumok. Ezek, miután egy közös pénztárba letétettek, naponkint vagy hetenkint az illető lelkészeknek leszolgáltatás végett kiadatnak. Ezen az uton rendesen annyi befoly, hogy a segédlelkészek naponkint határozott 2 franknyi stipendiumért misézhetnek.

És ezekből állanak körülbelül a Frabrique de l' Eglisebe befolyó jövedelmek ; vagy is ezek azon mellékes, de mindig praecarius bevételek, melyek segedelmével kell, hogy az egész isteni szolgálati beszervezet fentartassék, mint-hogy az állam ezen cím alatt egy fillérnyivel sem adakozik.

De azt, hogy mennyire rughat összesen az egész évi bevétel és kiadás, a legmélyebb titokban tartják, maga a pénzek kezelője az ez iránti felszólításomra ezt kényes — „delicat“ kérdésnek nyilvánítván, vagy is más szavakkal; olyannak, melyről a magyar azt mondja, hogy ilyesmit nem szoktak minden ember — — ra bigyeszteni — cela suffit, mondám neki, s azért a dolgot tovább nem is feszegettem.

Az egyedüli nyitány, melyen keresztül némileg az ügybe be lehet pillantani, egy beszédesebb segédlelkésznek abbeli nyilatkozata volt, hogy ő az említett pénztárból évenként kétezer frankkal díjaztatik. — Vegyük most ehez azon részletet, melyet a plébános az államtól nyert csekély 12 vagy 15 száz franknyi congruájához arányosítva ezen pénzből ki kap ; — továbbá a kilenc, tiz, sőt némely plébániában tizenkét segédlelkész, vagyis mint itt nevezik Vicaire-knek évenkénti honorariumát, — ezek után a két Suisse — két szermester — két sekrestyés, több harangozók, székberszedők, s végre a szorosán vett templomszolgák, azaz seprők és tisztogatók évi fizetését — s mindezekre ráadásul az iszonyu mennyiségű viaszgyertyákra, a lehető legnagyobb pazarfénnyel alkalmazott gázvilágításra, a tem-

plomnak egész télen át befütés általi melegen tartására és száz meg száz különféle diszitményekre fordítandó kiadásokat, — és el fogjuk magunknak képzelhetni, mily ropant áldozattal járul a hivek buzgósága évenként a cultusnak, vagyis az isteni szolgálatnak fentartásához!

Most még hátra volna, maguknak a papoknak rendkívüli tevékenysége- és pártatlan buzgóságáról némelyeket felhozni, de tekintve ezen levélnek amugy is kelletinél nagyobb terjedelmét, kénytelen vagyok ezt máskorra halasztani.

Végre nem lesz talán felesleges felemlitenem, hogy a január 5-ki senatorválasztások alkalmával a baloldal körülbelül hatvan szótöbbséget nyert. — Most nincs egyéb hátra, mint türelmesen bevárni az eseményeket — Deus providebit. Élj boldogul.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

(Párisi ujévi narancsok. Páris 1878.)

Párisban az új év első napját bizony lehetne „narancsok“ napjának elnevezni. Mert amerre csak tekint az ember, minden oldalról a narancsok sárga arany színe tűnik fel szemeibe. Narancsot árul az egy helyben ülő kofa; narancsot a kis kézi kosárral szerte járkáló házaló; narancsot a szorosán vett gyümölcsáros; narancsot az ét- és fűszerkereskedő; narancsot végre a két kerekű laptikás zöldségkinálgató. S ki veszi meg ezen milliónyi mennyiségű sárga gyümölcsöt? Az egész világ. Mindenki siet egyet vagy kettőt, vagy szükségéhez képest többet is magának ezen illatos gyümölcsből megszerezni, hogy azzal hozzátartozóinak kedveskedjék.

Mert régi szokás az már itt Párisban, hogy mindenki, aki jobbat és értékesebbet nem adhat, legalább egy narancsot nyújt át ujév ajándékkul annak, ki iránt szeretete és tiszteletének indulatját külső jellel is kívánja bebizonyítani.

K. Barátom! Én is küldök neked ujévi ajándékot, de nem narancsot, mely csak színére nézve játsza az aranyat,

de belseje és lényege a rothadásnak minden elemeit tartalmazza; hanem küldök neked oly adományt, mely soha el nem avul, s mely a legmegmérhetlenebb távolságban is célját mindenkor biztosan eléri. S ez: szivből fakadt legforróbb imám, melyet az új évben testi és lelki jóllétédért az Egek urához emelek.

De nem csak hozzád, hanem kedves hazámhoz is küldök szives kívánatokat, ohajtván neki, hogy a nagy ünnepet megillető szokás szerint, levetvén régi s a leroskadásig nyomasztó deficit-öltönyét, azt ujjal, a proficit-tel cserélje fel, és ebben mind anyagi, mind szellemi tekintetben haladjon mindenkor előre, biztosítva leendvén, hogy ezen viselete soha elavulni, hanem minél tovább, annál szcbb és tetszetősebb fog lenni. Faxit Deus! A végtelen időnek ezen kis töredéke, melybe mai napon beleléptünk, s amelyet megkülönböztetés okáért tizennyolcszáz és hetvenkilences számmal megjelölni jónak látunk, a francia nemzetre nézve is végzetes események csiráját hordozza méhében; amint, tudniillik: a folyó hó 5-kén megesendő új szenatori választások a felsőházban is a jobb, vagy baloldálnak fogják a tulnyomó többséget megszerezni. Az első esetben még szabad lesz reményleni, hogy az eddigi rend és béke nem leend megzavarva: de ha esetleg a senatoroknál is a radical elem talál urakodóvá lenni, akkor készek lehetünk reá, hogy a két háznak radical majoritása a leggyökeresebb felforgatási határozatokkal fog az országnak és világnak kedveskedni.

Az első kiszemelt áldozat lesz kétségkívül az Egyház és iskola. Meg fogják ugyan is a cultus-budgetet tagadni, vagy is azon kis subventiót, melylyel az „Állam, még a mult századi kilencvenes forradalom alkalmával elkobzott papi jószágokért az Egyháznak törvényszerűleg tartozik, s mely magában is oly csekély, hogy mellette — mint szokták mondani, — sem élni, sem meghalni nem lehet. A falusi lelkész 900, a párisi kettős fokozat szerint 12 — és 15 száz, a püspökök 10, 15 és 20 ezer frankban részesülnek — és ezzel be van fejezve minden segélyadás, mely-

lyel az állam a vallás feltartásához járul. Azon esetben tehát, ha a papság ezen csekély előlhetési eszközét is elvesztené, maga az Egyház fenállhatása kérdésessé válnék, miután a nép törvényszerűleg nem tartozik papjának eltartásához járulni; azt várni pedig, hogy e nép ezt önkényt, és huzamosb ideig tegye, véleményem szerint, legalább napjainkban, egy kissé merész számítás lenne. Pedig, mennyi még ezenkívül a költség és kiadás? De ennek egész a szélső határig való részletezésére egy külön cikket kellene szentelnem, mit, ha az Isten segít, meg is teendek, feltéve, hogy az igen tisztelt olvasó közönség, ezt felesleges — vagy éppen untatónak nem fogja tartani.

A második csapás az iskolákat fogja érni. Ötven, és egynehány ezer szerzetes férfi- és nőtanító utnak lesz eresztve, az iskolák pedig elvállastalanítva, vagy inkább elistentelenítve léendnek.

Ezután a magistratust fogják epurálni, azaz, mind azon közigazgatási és törvényszéki tisztviselőket, kik nem fognak egészen telivér radicaloknak bizonyulni, mellőzve, helyeiket szívők szerinti egyénekkal betölteni. Hogy fognak azután ezen kiaszott szunyogok a közjóval és közpénzzel gazdálkodni, ezt fővezetőjök, vagyis coripheusuk tudná legjobban megmagyarázni, kiről azt mondják, hogy mióta jelen feltűnő politikai szerepét folytatja, milliókta rugó gazdaságot gyarapított magának, hogyan, és miből.?!“

Negyedszer, kilátásba helyezik a hadseregnek is reformálását. De minthogy okos és tapasztalt hadvezéreket nem lehet oly könnyen, mint más hivatalnokot, ad normam: fac me talem, talis ero, inprovizálni, azért az alsóbb fokozatu osztályokat kezdik izgatni, meg sem gondolván, hogy a hadseregnél az oly szükséges fegyelem meglazításával, magának a hadsereg szervezetének a végső kegyelemdőfést adják meg.

Végre, hogy mindezekre a koronát reá tegyék, kivánni és ki is vinni fogják, hogy az 1871-ki lázadás miatt új Caledoniába deportált gyilkos és gyújtogató petroleurök teljes amnestiát, és ezzel, hazájokba való visszatérhetési sza-

badságot kapjanak. Hogy mi hasznát fogják itthon ezen embereknek venni, kiki könnyen elgondolhatja.

Ezekből láthatni, hogy azon esetre, ha a jan. 5-diki senator-választások folytán a felsőházban is a radical többség találja a döntő szerepet játszani, hogy, mondom akkor nem csak egyes emberekre vagy osztályokra, hanem az egész országra nézve igazán a legradicalisabb, vagyis a leggyökeresebb változásoknak nézhetünk elébe. Mivé fog pedig utóvégre is mindez kifejlődni? ez eddig még a jövő titokteljes méhében van sűrű, átláthatlan fátyollal eltakarva.

Bezáróul jónak látom itt a párisi büntető törvényszéknek egy igen tapintatos ítéletét felemlíteni. A napokban került ki a sajtó alól egy nő által szerkesztett Marc de Montifaud álnév alatt: *La Fille Elisa*, — *Elisa leányzó* című regény. Nem hiszem, hogy valaha még ily rut és ocsmány mű látott volna napvilágot; minden obscoenitás, melyet csak egy félrevezetett elme kigondolhat, fel van itt a maga teljes meztelenségében halmozva, — és a párisi törvényszék, jóllehet talán ezt máshol tekintetbe se vennék, jónak találta — a közillelem és erkölcsiség megvédésére és illetőleg megboszulására — a szerzőnőt e művéért négy havi fogságban és ötszáz franknyi pénzbírságban elmarasztalni. Szép és valóban utánzásra való példa!

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

(*Liberalis tactica* a conservatív lapok irányában. Páris 1878.)

A liberalis lapoknak egyik kedvenc fegyvere abban áll, hogy a mérsékelt conservatív lapokat minden uton-módon lepiszkolják és lekisebbítik, elnevezvén azokat o—báknak, tudatlanoknak s ez idő szerint, midőn t. i. az egész világ liberalis szellemet öltött, egészen jelentés- és értelem-nélkülieknek; s mindezt természetesen azért teszik, hogy azokat a közönség szemeiben hitelöktől megfosztván, minden becsületes olvasót tőlök elidegenítsenek.

De ha a conservatív lapok ily hasztalanok, hiábavalók és ez idő szerint minden értelem-nélküliek, honnét van az,

hogy mindemellett épen a conservatív lapoknak sikerült a január 20-ki versaillesi parlamenti ülésben az országot és nemzetet az őt fenyegető legnagyobb zavaroktól megovni?

Ugyanis mindenki tudja, hogy a francia parlamenti radical többség főeleme elhatározta a miniszterelnököt Dufauret azért, hogy vele lépést, vagy inkább ugrást tartva vágtatni, és mindent, ami eddig üdvös és célszerű volt, agyontiporni vonakodván, némi tekintetben még a conservatív színezetnek jeleit elárulta, magas állásáról lerántani és őt egy másik, tökéletesen radícallelkű és szellemü egyéniséggel helyettesíteni. — De ezen szándékuk épen a conservatív lapok bátor és erélyes fellépése által lett meghiusítva. — Ugyanis ezek, amint a fentemlitett fondorlatokról értesítve lettek, azonnal minden eszközt megragadtak arra, hogy a népet felvilágosítsák, értésére adván, mily borzasztó veszélyeknek leend az ország a jelen pillanatban kitéve, ha a tervezett kormányváltozás teljesülésbe menend. — És fáradozásaik nem maradtak jutalmazatlanul; mert rövid idő múlva százankint jöttek a provincialis választók által képviselőikhez intézett levelek, melyekben ezek feltett szándékuktóli elállásra fel lettek szólítva.

S a képviselők, akarva nem akarva, engedtek megbizók kívánatának, és a kitüzött napon, jan. 20-án t. i., nem csak nem döntötték meg Dufauret eddig becsületesen betöltött állásában, hanem még ezenfelül bizalmi szavazatukkal is — *confiance* — megajándékozták őtet. — Azok pedig, kik ezen visszavonást tenni nem akarták, a voksolási percek alatt vagy a folyosókban oszlottak szét, vagy épen az egész napi ülésről távol tartották magukat.

Hasonló tacticát követnek a mi hazai liberalis lapjaink az óáltalok inkább félt, mint gyűlölt „Magyar Állam“ irányában! Oh, ha ezen becses lapnak aránylag annyi olvasója volna, mint itt Franciaországban birnak a conservatív lapok, mernék fogadni reá, hogy nem sok viz folya le a Dunában azalatt, mire a liberalis lapok éhes napszámosai sovár tekintettel néznének előfizetőiknek rettentően megritkult soraira! De az ügy, fájdalom, eddig még nem tért odáig.

Mert nagyobb része az olvasóközönségnek a ragadó nyavalyaként terjedő liberalis áramlatnak hódolva, csakis ezeknek lapjait olvassa, és ezekből a „Magyar Államra“ szórt kaján rágalmakat elsajátítván, nehezen akarja ennek olvasására magát elhatározni és rágódik a megszokott keserű gyökéren, mint a tormába esett féreg, míg fogai ki nem hullanak. — De jönni fog és jönni kell azon időnek, melyben a halálra zaklatott nép felébredni és a liberalis nyügöt magáról lerázva oda fog sietni és ott fog bajai ellen gyógyszer és panaceát keresni, hol az egyedül feltalálható: az igazán mérsékelt conservatív rendszerben; kivált ha a felekezeti irigységből és gyűlöletből egy idő óta gyakorlatba vett calvinistico-epurationalis rendszert tovább is folytatandják.

Epen így tesznek jelenleg, csak hogy más szempontból kiindulva a francia radical republicanusok is, mintha csak a magyar kormány műhelyeiben inaskodtak volna. Százonkint hányják és dobálják ki az érdemben és becsületben megöszült közbirákat, tisztviselőket és közhivatalnokokat, kiknek egyedüli bűnök abban rejlik, hogy nem akarnak mindent, amit eddig a világ szentnek és tiszteletre méltónak tartott, vandali barbársággal agyon rombolni.

„Halljátok! így kiáltanak fel a mostani zászlóvivők, ti álladalmi ügyészek, ti törvényszéki elnökök, ti közbirák: az elmozdithatlansági törvény nem fog többé titeket fedezni, — nektek pusztulni, takarodnotok kell. Halljátok ti nagykövetek, kik eddig hazánkat a külvároknál képviseltétek, ti kincstári pénzkezelők, kik a község pénzeit és vagyonát rendben tartottátok; ti megyei departementalis főnökök, kik közhatósági körötökben eddig a csendet és békét megőriztétek — szóval, halljátok ti mindnyájan, kik eddig az országot és nemzetet becsületesen szolgáltátok — nektek valamennyiteknek semmivé kellend lennetek, hogy az uj, de kiéhezett radical szakácsoknak helyet engedjeteek.“

A radicalok azonban így cselekedve, csakis a conservatív elvnek jövő győzedelmét segítik elő; — mert mi sem természetesebb annál, mint hogy a nép ezen uj, tapasztal-

latlan, de annál éhesebb és zsarnokabb hivatalnokokat meg-
unni, meggyülni — és a tőlök való szabadulást minden
áron megkísérteni fogja; ekkor pedig ütni fog a radical-
liberalismus órája — és a becsületes conservatív, a népek
valódi javát és boldogságát nem csak szóval, hanem tettel
is eszközölő és előmozdító rendszer fogja ismét az őt illető
helyét a társadalomban elfoglalni.

TIZENHATODIK FEJEZET.

(Loyson, máskép Hyacinth atya. Páris 1879.)

Ismét egy konkolyhintő. Az egykor híres pater Hyacinth,
most egyszerűen monsieur Löyson, miután vallásrontó tév-
tanait nem csak Európában, hanem még Amerikában is
hasztalanul iparkodott áruba bocsátani, most, úgy látszik,
hogy Párisban akar véglegesen megtelepedni, hogy ahol
egykor dicsőséget aratott, ugyanott a gyalázat koronáját is
fejére tehesse.

Mult vasárnap, február 9-én, délutáni négy órakor egy,
régí színházból, vagy miből, templom-formára átalakított
teremben tartotta első, az általa ugynevezett gallicán isteni
szolgálatját. A hetekkel már azelőtt a hirlapok utján és
ezerenkint szétosztott meghívó jegyek által figyelmessé té-
tetett nép a jelzett órában oly tömegesen özönlötte el nem
csak a templomot, hanem ennek udvarát, sőt még az előtte
való utcát is, hogy a közlekedés ezen, néhány órára telje-
sen meg lett akasztva.

Ezen, komolynak lenni akaró ténykedésbe esetleg igen
sok comicum is talált belevegyülni. Ugyanis a nép nem
ugy ment be a templomba, hanem a szó szoros értelmében
egymás hátán nyomultak oda. — Sokan bejutottak, anélkül,
hogy lábuk a földet érte volna.

Bent pedig a templomban valóságos pokoli zavar és
zsibongás uralkodott; mert míg a közönségnek egy része
hangosan beszélve és nevetve mulatott, mások a marseillai-
set kezdték intonálni, — sokan pedig feltett kalappal egész
kedélyességgel pipáztak és szivaroztak. Hasonló, ha még

nem comicusabb jelenetek fordultak elő a zsufolásig telt udvaron is. Egy szürkeszakállas ur, hihetőleg megunván az udvarról felhangzó éktelen kiáltásokat hallgatni, egy emeleti ablakon át kezdé a zajongó tömeget haranguirozni, testére-lelkére erősítvén, hogy a templomban minden zug el levén már foglalva, — többé oda egy lélek sem juthat be. Mire egy mellettem álló termetes nő rikácsoló hangon felkiált neki: tehát miért osztanak ki annyi meghívó jegyet? Mert, ugymond a szakállas férfi, nem gondolták, hogy mindnyájan meg fognak jelenni. Ugy-e, rikitá egy másik sirén, hát azért csöditetek ide bennünket, hogy az utcára kidobassunk. Ezt csakhamar egy mély szavu férfihang váltá fel azon kéréssel, hogy legalább monsieur Loyson mutassa meg magát, és mi meg fogunk nyugodni. — Igen, de — viszonzá a szakáll — Loyson ur most el van a prédikációval foglalva. — Tehát prédikáljon ön nekünk egyet, — felelé az előbb szóló férfit. — Végre ismét egy nő sivitja el magát, ha már sem Loyson ur, sem pedig ön nem akar nekünk eleget tenni, legalább lépjen elő tiszteletes Loysonné asszony, hadd bámulhassuk meg őtet! Mit hallva a magaslétről lelógó szakáll, hirtelen visszarántva fejét és becsapva az ablakot, szemeink előtt eltűnt. Eddig a comicum.

E gyülekezetben különösen feltűnt az angolok sokasága; úgy látszik, hogy ők ezen ügy iránt különös érdekléssel viseltetnek.

Loyson ur, stolával és karingbe öltözve, pontban négy órakor megjelent, és egy rövid imádság és a ritualisban előirt templomfelszentelési könyörgésnek francia nyelven elmondása után, az oltár előtt állva, csupa költői virágokkal fűszerezett beszédet tartott, melyet a jelenlévők találag egy zeneelőadáshoz hasonlítottak, mely csak addig kecsegteti a fül- és hallérzékeket, míg zengése tart; de amint az utolsó hang elnémult, a hallottak is mind fülből, mind emlékezetből elenyésznek. Beszédje végén Loyson ur tudatá a közönséggel, hogy ezután minden vasárnap délután 4 órakor hasonló isteniszolgálatot fog tartani.

Az eddig előadottakból láthatni, hogy ezen egész vál-

lalat nem egyéb, mint bizonyos látványosság, spectaculum-féle előadás, melyre az ujság után epekedő nép annál nagyobb tömegben sereglett össze, mert azt, most az egyszer bemeneti díj nélkül, ingyen élvezhette. De ezen vállalat is csak úgy fog bevégezödni, mint Loysonnak a circusban tartott előadásai; a nép ezzel is jól fog lakni, és Loyson urat magára hagyandja. — S ez nem is lehet máskép; mert mai napság új vallást terjeszteni, mikor az emberiség nagy része a már meglevőket is magáról lerázni törekszik, nem-e a legnagyobb képtelenség??

De legyen a dolognak bármilyen a kimenetele, kísértünk meg, nem vallási — azaz a tévtanok által okozandó lelki károkat tekintve, — mert az ilyen argumentumok a Darwin majmai előtt úgy sem bírnának nyomatékkal, hanem egyedül socialis, vagyis társadalmi szempontból megvizsgálni, vajjon mennyire lehet vagy nem, Loysónak ezen fellépését kárhoztatni?

Annyi tagadhatatlan, hogy ő, ha sikerülne neki az egyház kebelében ismét egy új sectát megalapítani, ezen tétivel a társadalom közé egy új Eris almáját dobná, azaz egygyel ismét több tápanyagot nyujtana az emberek közt amugy is elég bőven dulakodó gyűlölség- és egyenetlenségnek. Mert beszéljenek nekem bármit is a tolerantiáról, épen azért, mert *t o l e r a n t i a* (tűrés, szenvedés) kizárja az emberek közt annyira szükséges utógondolat nélküli egyetértést és bizodalmat; mert, ismétlem, két egymással szemben álló, de különböző vallásu ember soha sem fogja magát oly nyugodtan és fesztelenül érezni, mint két más, de rokon vallásu egyéniség. És ez még mind hagyján lenne, ha a dolog csak ezen belső, de elnyomható érzés mellett maradna; de ezenkívül mennyi erőszakos kitöréseknek, mennyi vagyonban és bécsületben okozott károsításoknak, mennyi véres háboruknak s mennyi országok elpusztulásának voltak ezen valláskülönbségek szülői és létrehozói? Hogy ne menjünk messzire, tekintsük csak körül magunkat saját házáinkban. Vajjon, ha a 15. és 16-ik századokban a magyar nemzet mind egy valláson van, a történelmi köny-

vekben feltalálnók-e nyomát a német és török seregeknek országunkba való benyomulásáról és hazánknak ezek által lett elfoglalásáról?

És ki meri tagadni, hogy még mai napig is, midőn pedig nagy része a kaputosoknak, de különösen a kálvinisták, vallástalanságukból parádét csinálnak, ezen vallásbeli különbség egy áttörhetlen válfalat képez a nemzetnek testvéri viszonya között. Hiszen ott van a jelenleg uralkodó protestáns kormány; nem mutatja-e minden tétével, hogy a katolikusokat mindenütt háttérbe igyekszik szorítani? Ott van az állítólag tudós akadémia, nem praeferálja-e a legbárgyubb kálvinistát a legműveltebb és legtudósabb katolikusnak? Mennyivel boldogabb lenne hazánk, ha ezen szerencsétlen korlát azt két ily ellenséges táborra nem osztaná?

És mindezen bajoknak és nyomoroknak kicsoda az első szülője és okozója? kétségkívül az, aki az új tévtanokat koholta és nemzete kebelében elterjesztette! És ha még az ilyen vallásujítók mindig igazi belső meggyőződésből, vagy amint irva van: *ex zelo domus Dei* indulnának ki! De nem tudjuk-e nagyon is bőven, hogy legtöbbször és legtöbbször a nagyravágyás, irigység, pénzsomj, vagyon utáni esenkedés, boszuságszülte visszatorlás, és leginkább a fajtalan bujaság a titokban rejlő rugók, melyek ezen vallásujítókat késztetik és lelkesítik?!

Ha Sztáray, Pathay s a többi konkolyhintő ministerek hazánkba a vallási scissiót be nem hozzák: vajjon tudnának-e a mai kálvinisták valamit a kálvinizmusról; sajnálnák-e, hogy nem kálvinisták; és veszteaének-e vele valamit, hogy nem azok?! Vagy inkább nem mennének e most könnyebb lélekkel, például az egy helységbeliek mindnyájan egy közös templomba, ahelyett, hogy ketten kétfelé, és nem farkasszem váltogatás nélkül távoznak, hogy ott ismét csak a másik atyafinak vallása elleni kifakadásokat hallgassák? Hiszen már a soknyelvűség is feszélyes állapotot okoz, s azért most azon vannak, hogy a magyar nyelvet általánosítsák; de hát a többhitűség csekélyebb jelentőségű? Vajjon a vallásbeli szétszakadozottság kevésbé gyengíti nemzetünk

belerejét és tevékenységét? Valóban anélkül, hogy az ember phanaticus legyen, szabad neki az ilyen állapotokat roszaknak találni és azt, aki mindezeknek okozója, teljes joggal kárhóztatni! Mert hát maga a pokolbeli szellem, mely az emberek közti egyenetlenkedésnek örvend, sem tudott volna céljának elérésére hathatósabb eszközt kigondolni!

Persze, hogy ez mind csak *pium desiderium*; de hát az emberiség arra volna kárhóztatva, hogy mindvégig csak egymást marcangolja? És nem fog-e egyszer egy bölcs és becsületes ember támadni, aki ezen kórállapotnak végét vesse? Ezen van és ezt teszi most a buzgó francia papság. A templom falain belül inti és oktatja hiveit, figyelmeztetve őket azon lelki és testi veszélyekre, melyek hasonló tévtanokból leszármaznak: a templomon kívül pedig, a nyilvánosság terén leginkább az által, hogy a Veillot által szerkesztett legkitünőbb nagy katolikus lapot minden tehetséggel pártolja és támogatja, és ez által kieszközli, hogy ezen lap naponkint 15 egész 20 ezernyi számban jelenhet meg. Mennyire hátrább állnak a mi magyar papjaink, kik közül sokan a „Magyar Állam“ — ezen veterán és valódi kath. nagy politikai lapot, mely a katolikus érdekeket, száz mások által legyőzhetlen akadályok közt, határt nem ismerő kitarással védi és oltalmazza, nem csak nem pártolják, hanem azt még, a jó Isten tudja, mi okoknál fogva, közbe-közbe kifogásolják is?

És teszik ezt nem kevesen még azok közül is, kiket a szerencse oly kedvező körülmények közé juttatott, hogy a tejnek csak fölét szörpölgethetik — pedig vajmi hamar jöhetnek reánk még oly meleg napok, hogy a savó is kívánatossá válhatik előttünk!

Mínthogy tehát a hírlapirodalom e mai napság, kivált a rosznak elterjesztése tekintetében, mondhatni óriási hatalommá növekedett: siessünk mi is ezt a fentdicsért közlönyünket a jó ügynek védelmére minden tőlünk kitelhető tehetséggel fölkarolni és támogatni addig, míg füleinkbe nem dördül azon végzetes szózat, hogy „késő“!!!

TIZENHETEDIK FEJEZET.

(Még sincs elég vallásszabadság? Páris, 1879.)

A „Magyar Államnak“ március havi egyik számában olvastam valami, keresztényen atyánkfíának az iránti kifakadását, hogy Magyarországon még nincs teljes vallás-egyenlőség; mert — ugymond — a katolikus püspökök milliomokként rakják zsebre évenkénti jövedelmeiket, míg ellenben a kálvinisták csak ezerekről rendelkeznek.

Ezeket olvasva, nem tudtam elgondolni, mit bámuljak inkább a fentisztelt uri emberben: az ő telhetetlen kapzsiságát-e, vagy pedig eszének legszűkebb korlátok közé szorított tevékenységét?

Ugyanis azt meri ő állítani, hogy Magyarországon nincs teljes vallásszabadság és vallás-egyenlőség. Hiszen, ha nem vak, maga is láthatja, hogy itt minden felekezeti ember a legnagyobb szabadsággal gyakorolhatja vallásának előírt szertartásait; az egyik markába foghatja orrát és úgy elmélkedhetik, a másik ököre szedett őt ujjával vethet keresztet; a harmadik fedett fővel és a neki sajátos orrhagon a legkeservebb nótákat elzengheti, — és mindezek tehetik ezt, nem csak rejtekben, magán kamarájokba zárkozva, hanem az Isten szabad ege alatt, az egész világ szemé láttára és füle hallatára anélkül, hogy ezért őket valaki a törvény nevében háborgatni merészné. Tehát nem elég vallásszabadság és vallás-egyenlőség-e ez?

De nem is az efféle vallásszabadságot keresi a jó atyafi; törődik is ő sokat a vallással és imádsággal! Neki csak pénz és milliónyi jövedelem kell, ezután sovárogoz szegény lelke, és ezen pénzsomját szeretné ő a katolikusok rovására kielégíteni. De már itt nagyon téved a jámbor uri ember, hogy a katolikusokat faggatja; hiszen maga is jól tudhatja, hogy nem csak ezek, hanem más vallásfelekezeti is, helyi és személyi körülmények szerint birnak hasonló, ha nem nagyobb jövedelmekkel. Igenis vannak országok, melyekben a kálvinista prédikátorok, — másokban a lutheránus pásztorok, — ismét némelyekben a rác, vagy

ma már tiszteségesen szólva — szerb-görög pópák, végre sok helyen a Boncok és Lámák huznak többé-kevésbé dúsz jövedelmeket. Kopogtasson tehát be ezeknél: talán hajlandók lesznek feleslegöknök egy részét neki átengedni! De ne bántsa a saját véréből származó katolikusokat, kik közt bizony elegenden vannak, akik gazdag jövedelem helyett csak a mindennapi kegyelemkenyérre vannak kárhoztatva, de akikről azért mégsem hallotta, hogy ezen szempontból a vallásegyenlőtlenség ellen panaszkodnának.

De lássuk már, mi módon akarja a fent tisztelt atyafi ezen szíve szerinti vallásegyenlőséget létrehozni. Talán jog és törvény útján? Oh! ezen esetben az ő saját democratico-communiticus elve folytán is, mely azt mondja, hogy az igazság mindig a többség oldalán van, mienk, katolikusoké lesz a győzelem. Mert ha ő három millió protestáns lelket emleget, mi hasonló statisztikai pontossággal tíz millió katolikust számíthatunk. Mondom, hasonló statisztikai pontossággal: mert nemrég ideje, hogy maguk a protestánsok csak két milliót irtak, hogy pedig azóta egy millióval megsaporodtak volna, ezt, ismerve szaporátlanságukat, sőt ennek okát is tudva, de most ez egyszer elhallgatva, bátor vagyok kereken tagadni. — Azonban legyen bármikép, azt ő sem fogja semmi esetre elprotestálhatni, hogy a katolikusok számarányra nézve a protestánsokat legalább is négyszeres mennyiségben túlhaladják, — az esetben pedig mint feljebb említém, saját fegyverével fogjuk őtet legyőzni.

Ha pedig a jó atyafi amolyan cape rape-féle à la Sobri és Patkó modoru erőszakot akarna használni, oh akkor biztosítva lehet, hogy nem csak a buzgó katolikus, hanem az is, aki csak a keresztelési matriculában ván ilyennek bejegyezve, szembe fog vele állani saját jogos birtokának megvédésére. Mert nálunk az utolsó paraszt is tudja, hogy az egyházi vagyon nem kizárólagos papi birtok, hanem az egyetemes katolikus közönségé. A pap csak annyit eszik belőle, amennyit természete kíván, a többiben a templomok, iskolák, kórodák és egyéb jótékony intézetek részesülnek. Példa erre egy váci, azután egy pécsi Troll kanonok

s több ezekhez hasonló, kiket itt mind felsorolnom lehetetlen. de akik egyszerre tíz- és huszezer forintoként áldoznak jótékony célokra, nem említve azon kisebb részleteket, melyek titokban maradnak. Hiszen épen a napokban van alkalma láthatni, hogy a katolikus püspökök a szegedi catastrophának enyhítésére tíz és tizenkét ezerekkel járulnak. Ugyan melyik superintendens teszi, vagy fogná tenni azt még azon esetben is, ha az állítólagos milliók az ő rendelkezésére állának? Nem hiszem, hogy tenné; de nem is csodálnám, ha másképp cselekednék; mert ő nem csak maga eszik, hanem e mellett kell, hogy a főtisztelendő, vagy már talán főméltóságú superintendensné asszonyt és az őt környező reményteljes csemetéket is magas rangjához képest illően ellássa.

Van azonban az atyafiaknak egy kiváló érdemök, legalább ők annak tartják azt; hogy t. i. csak ők tartják fent a magyar nemzetiséget, s nélkülök a magyar most már csak a történelem tárgya volna. De ha oly igen buzgó magyar nemzetiség-ápolók, miért nem károlják fel a moldvai és bukovinai vérrokonainkat, kik miattuk akár egészen elenyészhetnének a föld színéről? Hiszen épen az ő soraikból hangzott ki azon szentelen felkiáltás: „tegyenek a papok.“ Tesznek is ezek, s pedig többet, mint a többi felekezet valamennyi. Igen is: a katolikus papok, élén a sz. László társulattal — és támogatva hiveik ezereitől, voltak azok, kik nevezett vérrokonainkhoz biztosokat küldöttek, kik őket iskoláik és templomaik felállításában támogatják; kik a náluk alkalmazandó magyar papokról és tanítókról gondoskodnak; kik végre még gyermekeiket is nevelésbe felveszik, hogy ezek hazájukba visszatérve, rokonaikat ne csak hitőkben, hanem nemzetiségökben is megerősítsék. Mind ezt a katolikus papok teszik, mialatt a protestánsok mélyen hallgatnak; s vajjon miért? mert a jó csángó atyánkfiai esetleg katolikusok. Igenis: ez az akadály, melyen a prot. atyafiak jótékony-sága megtörik, ezentul még nemzetiségi buzgalmuk sem bír áthatolni; mert náluk is épen úgy mint a zsidóknál: „Schacher vor Allem“ — a kálvinizmus mindenk felett!

De aztán annyival inkább iparkodnak itthon tért foglalni; kivált, mióta a főhatalom kezeik közt van, bizony el lehet mondani, hogy az országos és egyéb hivatalos állásoknak legalább is nyolcvan százalékát ők tartják elfoglalva. Hol van itt az arány a katolikus és protestáns lélekszámot (s vegyük hozzá az illetőleges képességeket is) tekintve? Nem volna-e jobb ahelyett, hogy a katolikusokat hasonló qualificálhatlan impertinentiával mellőzik, figyelmüket inkább oda fordítani, a honnét a valódi veszedelem fenyeget, értem a zsidó elemet; és ahelyett, hogy ezt a katolikusok elnyomására hathatós segédeszköz gyanánt felhasználják, inkább annak megfékezésére törekedjenek? Mert elhihetik, hogy azalatt, míg önök a katolikusokat tervszerűleg szakadatlan folytonossággal zaklatják, ezek pedig, bizonyosan nem ölbe tett kezekkel, magukat védelmezik, a zsidó lassan-lassan nem csak minden befolyásosabb állásokat elfoglalni, hanem a fekvő birtokoknak is tetemes részét saját kezére keríteni fogja — minek aztán az lesz a gyönyörűség következménye, hogy az egymásnak marcangolásában halálra kifáradt magyarok — s pedig egyik úgy, mint a másik — kalappal kézben fognak az excellentiás, zsidó uraiméknak udvarolni; méltóság nejeiknek pedig gyémántokkal terhelt ujjaikat mély alázattal csókolgatni, hogy tőlök egy falat kenyeret kiesdekeljenek. Igenis: ezen sors áll kilátásban mindnyájunk előtt, ha a gyakorlatba vett — katolikusok oktalan zaklatásával s az ezzel járó közbéke háborításával fel nem hagynak.

Igaz, hogy nálunk a vallásszabadság teljes kiegészítésére még a polgári házasság hiányzik; s ez azon pont, melyet néhány maniacus szóvivőink jobb ügyre érdemes buzgalommal, mindig újra meg újra felmelegítve, kitálalgatnak; de kérdés: van-e erre szüksége ő kívülök. még a többi becsületes embereknek is? A zsidóknak legalább első sorban nem kell; mint ezt egy párisi, általam is helyben figyelemmel kísért eset világosan bizonyítja; melynél hasonló párosodás alkalmával az illető felek a párisi főrabbinus engedélyére hivatkozva, ennek ünnepélyes protestációjára

szolgáltatnak alkalmat, „nem igaz,“ kilita fel a rabbi több párisi lapban, „hogy a jelzett felek az én beleegyezésem „folytán házasodtak össze; mert én, mint a Thalmud képviselője, hiveimnek a keresztényekkel összeházasodását „soha, de soha sem fogom helybenhagyni.“ A zsidóknak tehát nem kell. De talán kell ez a keresztényeknek? No már megengedjenek, de én azt gondolom, hogy nincs az a becsületes keresztény és keresztény, kinek a háta ne borsódznék már akkor is, midőn hasonló zsidópárosodásra csak rágondol!

Minthogy tehát a polgári házasság, a többi keresztény felekezetek teljes egyenlősége vagy ritkább egyenjogúsága mellett, csupán csak a zsidók érdekében sürgettetik, ezek pedig épen úgy, mint a keresztények ebből semmi esetre sem kérnek maguknak, világos, hogy a jelzett szóvivők ez ügyet csak saját, és pedig legönösebb, tehát legaljasabb céljaik elérhetéseért szorgalmazzák; vagyis a polgári házasság kérdése csak néhány jellemtelen spekulánsok érdeke körül forog; ezeknek kedvéért pedig az emberiségnek legszentebb kincsét sárba rántani a legnagyobb balgaság volna!

Sajnos, de igaz, hogy mostani zsidó okozta bajainkat nagyobbrészt maguk a földesurak és regale-birtokosok idézték elő az által, hogy husvágó és bor- s pálinkamérő helyiségeiket, csekély kivétellel, zsidókezekre bízták; persze, hogy a zsidó jobban fizetett, de az eredmény az lett: hogy a zsidónak pompás ágyat vetettek, míg a föld népének utolsó vánkosát is feje alól kiragadták. Ezt kellett volna előre látni, s a zsidót minden oly helyiségektől távol tartani, hol csalásra és zsarolásra tág tere kínálkozott. Így legalább szerencsénk volna látni, mikép a jelenlegi milliomos zsidók még most is a tisztos rongyszedéssel foglalatoskodnának, a melytől soha sem kellett volna eltávoznok.

Ismerek Baranyában, Pécs mellett egy sváb helységet. Ágád a becsületes neve. Ezen helyben zsidónak még eddig nem sikerült magát megfészkelnie; s miért? mert valahányszor egy ilyen piócza közükbe vetődött, mindnyá-

jan összebeszéltek, hogy küszöbét egyikök sem fogja átlépni, sem neki egy krajcárt is juttatni; és a zsidó, mint azon ördögök, kiket csak éhséggel lehet kiüzni, kénytelen kellettlen tovább vitte sátorfáját.

És ezen helység népe vallásos; igenis: oly vallásos, hogy nem csak a mostani parancsolt ünnepeket, hanem azokat is, melyek régenten parancsolva voltak, de most eltöröltetvék, a legnagyobb lelkiismeretességgel megtartja, mindezen napokon csoportosan tódulnak be Pécsre, nem lévén helyben templomjok, az isteniszolgálat meghallgatására; s mindemellett hegyi és mezei munkáikban ők mindig a legelsők és legszorgalmasabbak — ha szántani, vetni, aratni, kaszálni stb. kell, a bíró parancsolja össze az egész falut, s ekkor öregje-ápraja mind a mezőre siet, s azt nem is hagyja el, míg munkáját be nem végezte; sőt ha az egyik saját dolgának végére járt, segít a másiknak, úgy, hogy az az egész község mezei munkája egyszerre elkészül. Ilyen helységek és önzetlenebb regále-birtokosok volnának csak képesek megőrizni azt, amit a zsidók polyp karjaiktól még meg lehetne menteni.

A család- és embertársaink károsítása nem csak Krisztus, hanem Mózes törvénye szerint is tilos, s a bűnnek bélyegét viseli homlokán; igen, de a Thalmud nem ezt tanítja, hanem ellenkezőleg a Thalmud szerint a zsidó akkor, midőn a keresztény embertársát megcsalja, nem csak bünt nem követel, hanem az Isten előtt kedves és érdemteljes cselekményt visz véghez; e szerint tehát a zsidótól nem lehet várni, mint ezt a keresztény tenné, hogy felébredvén lelkiismerete, magát megjobbítja, és az okozott kárt helyre hozza: nem, a zsidó ezt soha sem teendi, hanem inkább folytatni fogja mind végig csalási és zsarolási cselekményeit, mert ez által reméli magának az utat az Ábrám kebelébe előkészíteni. A zsidó tehát mindaddig, míg ezen valláselveit gyakorolja, a keresztény társadalomban épen az, ami egy farkas vagy hyenna egy juhnyájnak közepett volna.

Mire kell tehát magyaráznunk azon anomaliát, mely-

nél fogva a magyar liberalis keresztény lapok a zsidókat, társadalmunk ezen hyennáit amugy con amore pártfogolják; nem azért teszik-e azt, mert bennök hathatós katholikus ellenes zövevségeseket birnak; vagy csak illő honorariumért (pfui) teljesítik e nemes ügyvédeskedést? Már akár melyik indok vezérli tollukat, minden esetre csak érdemlett jutalmokat fogják elnyerni akkor, midőn a zsidók őket is a többivel együtt koldusbotra juttatandják.

Egyébkint az egész dologban legcsodálatosabb az, hogy a zsidók ezen mozgalmat mint felségsértést, mint egy egész osztály polgársága elleni izgatást szeretnék tekintetni; holott ők mit sem tettek, és mit sem cselekesznek egyebet mai napig is, mint az egyetemes katholikus osztály ellen izgatnak? A zsidó tényleges ok nélkül, csak a veleszületett vak gyűlöletből hurcolja a catholicizmust a pelengerre; míg ellenben a kereszténység jelen mozgalmában csupán csak önvédelmileg viseli magát, midőn menekülni iparkodik egy veszélytől, mely őt épen úgy, mint a phyloxera a szőlőt teljes megsemmisítéssel fenyegeti.

Ezt kellene a polgári házasság hőseinek fontolóra venni; és a helyett, hogy a zsidó párosodás által még a keresztény félnek megméltelyeztetését is sürgetik, inkább szívvel lélekkel az antisemita mozgalomhoz csatlakozva, a közös veszélynek közös erővel való eltávolítására törekednének.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

(Francia iskolák dekatholisatiója. Páris 1879.)

Kedves barátom! A pokolszülte hatalmak, úgy látszik, utolsó tartalékjaikat is alkalmazásba veszik, hogy; nem mondom, csupán a catholicizmust, ámbár ezt első sorban, hanem általán véve minden vallásosságot s ezzel magának az Istenségnek eszméjét is az emberiség szívéből gyökerestül kiirtsák.

Itt is, mint mindenütt, az irányzó zsoldosok contingensének nagyobb részét a magas, — sőt mondhatni: a legmagasabb régiókban működő malteros munkások szolgál-

tatják. Ferry és Lepère testvérek azon providentialis (?) vállalkozók, kiknek egyike iskoláinkat, a másik pedig templomainkat akarja véglegesen megsemmisíteni; és hogy céljokat könnyebben elérhessék, oly segédekkel látták el el magukat, kik már természetes ösztönüknél fogva ezen romboló munkára legalkalmasabbak. Az alább felsorolandó tényekből világosan kiderül, hogy az oly nagy dühvel gyakorlatba vett epuratio, vagyis a becsületes tisztviselőknek a nem-ilyenekkel való helyettesítése a rendezők várakozását teljesen kielégítette.

1879-ki június 3-án Caenben a városi tanács a kiüzött iskolánének helyébe laicus tanítónékat alkalmazott.

A marseillesi municipium mair-je (polgármestere) megsemmisítette azon petitiót, melyet az odavaló katolikus tanulók a Ferry-féle törvényjavaslat ellen szerkesztettek.

Angoulêmeben a charente-i prefect (főispánféle, hivatalnok) következő községi maireket csapott ki hivatalukból — azért, hogy a fentemlített petíciónak terjesztésébe beleegyeztek: St.-Simeux, Chasy, Verneul, Barbotene, és Bois Breté helységek elöljáróit. Mr. Matthieu-t boutterillé-i és mr. Mora-t ramoux-i maireket pedig azért, hogy a nevezett petitiót maguk is aláírták.

Jaurreguibery admiral, tengerészeti miniszter, valamennyi alárendeltjeinek szigoruan megtiltotta, hogy az urnapi processiókban hivatalosan résztvenni ne merészeljenek.

1879-ki június 4-én a lyoni préfet mindenféle katolikus processiók tartását egyszerűen betiltotta.

Ugyanezt cselekedte Moulinsben a városi maire.

Vitri le Francais-ben a városi maire csak úgy akarja a Ferry-féle tvjavaslat elleni petitiókat hitelesíteni, ha az aláírók valamennyien nála személyesen megjelennek, mi, tekintve az aláírók sokaságát, lehetetlennek mutatkozott.

A nantes-i préfet — az iskolánének meghagyását kérelmező hívók küldöttségének azt felelte, hogy ő nem ellenzi a templomba való járásukat; imádkozhatnak ott, amennyit tetszik; — de az iskolában ő a religióról semmit sem akar tudni.

Aix-ben a maire a processiókat tiltotta be, a bíróság pedig abbé Aimandot elítélte azért, hogy az érseket meggyalázó nyomtatványt a templom ajtajáról leszakasztotta.

Perigeuxben az iskola-tanítók fenyték alá vétettek azért, hogy a megtartandó katolikus conferentiára az illető szüléket növendékeik által hívták meg.

Lepére cultusminiszter Versaillesben az urnapi processio tartását előlegesen betiltotta.

Hasonló tilalmat bocsátott ki a cognac-i maire is.

A seine megyei prèfet Párisban a Richomme utcai iskolánénéket világi tanítónékkal helyettesítette.

Puseyben a maire egyszerűen megtagadta a Ferry féle törvényjavaslat ellen szerkesztett petitiók hitelesítését.

Az aix-i világi 4 iskolatanító kalapját és kabátját mindig a fészületre akasztja, és nevetve mondja tanítványinak, hogy ennél alkalmasabb fogast nem talál.

Bezieresben a városi tanács következő határozatokat hozott:

1-ör. Három ezer frank értékű patrioticus képeket venni az iskolák számára.

2-or. Valamennyi szerzetes tanítót világi tanítókkal helyettesíteni.

3-or. A libre penseuröket — (szabadon gondolkozókat) a cultus-adó alól felmenteni; — mert, ugymond, nem illik, hogy valaki azért fizessen, amit nem hisz.

4-er. A concordátumot eltörölni, az egyházat az államtól elválasztani, és a cultus-budgetet egyszerűen eltörölni.

5-ör. Minden nyilvános vallásos szertartást szigoruan betiltani.

Bourges ban a maire a processiók tartását betiltotta azért, hogy 34 ezer katolikus lélek között kétszáz zsidó és protestáns is található.

Junius 10-én a parlamenti ülésben hatályon kívülieknek nyilatkoztatták ki az 1814-ki törvényt, mely az ünnepi és vasárnapi munkát tilalmazza.

Ime kedves barátom! a sok száz példa közül csak ezen néhányat szemeltem ki annak megmutatására, hogy

mennyire képes vetemedni egy, zsidók és kőművesek által vezetett köztársaság. De hagyjuk őket malterozni; hiszen csakis ezen az uton haladva fogják mielőbb saját sirjokat megásni.

Pedig ha a vérvörös szín szemeiket el nem vakitaná, be kellene látniok, hogy a katholicizmusnál általjában, különösen pedig a mindkét nemű szerzetes rendjeink által gondozott tan- és betegápoló intézeteknél jobbat és üdvösebbet képzelni sem lehet. Az elsők, t. i. a tanító rendek, akár a tanári személyzetnek tudományos képzettségét; akár az általuk követett tanítási modort; akár a tanításukat lelkesítő szellemet; akár végre az általuk felmutatható dicséretes eredményeket tekintsük, a tökélynek oly magasztos fokán állanak, hogy hozzájok képest, p. o. a honi, még az érettséget is pénzért áruló prot. intézetek egészen eltörpülnek. Ami pedig a betegek ápolásával foglalkozó rendi egyéneket illeti, ezekről még az ellenség is, ha volt alkalma működésöket közelebbről vizsgálni, kénytelen bevallani, hogy ezek valóságos megtestesült angyalok, mert oly emberi erőt meghaladó önfeláldozást, melylyel ezek sinlődő embertársaikat gondozzák, csak angyaltól lehet várni; és ha mégis ember is teljesíti, ezt csak az Isten mindenható kegyelmétől támogatva teheti.

És még is ezen legüdvösebb intézeteken is merészkedik a gonosz világ brutális agyarait köszörülni! Sőt a zsidók által tyrannizált franciák, s a malteros testvérek által járszalagon vezetett poroszok nem irtóznak őket határaikból is kitiltani!

Hogy pedig mindezekre a koronát reá tegyék, a mult héten egy új lap megjelenését hirdették. „Anticlerical!“ a címe ezen új torpedonak, melynek, mint a szerző maga mondja, már címe is „est tout un programme“, — és hogy minél több előfizetőt foghasson: megizlelésül előadja a tárgyakat, melyekkel foglalkozni akar, s ezek a többi közt: a papokról szóló comicus cikkek; heti szemle az ultramontanok viselt dolgai- és cselekedeteiről; felsorolása minden papi processusnak; nyílt tárca minden papok elleni panasznak és követeléseknek; háboru a Syllabus és ennek tanai ellen; végre minden papi botrány és zsarolás rendes krónikája.

És ezen lapot most uton-utfélén kínálják — minden utca sarkán füledbe lármázzák : „Voici l'Anticlerical“ prenez le — un excellent journal !“

„Ime az Anticlerical — vegye meg — felséges egy lap.“ Egyszer már kinyujtottam kezemet, hogy megvegyem, de csakhamar visszarántottam ismét ; mert eszembe jutott, hogy elolvasása után, bizonyosan a patikára fogok szorulni.

Az általam eddig jöllehet alig csak század részben felsorolt események a tulságig elégségesek arra, hogy minden becsületesen gondolkozó embert szive mélyéig megszorítsanak.

Azonban, legyen hála az Istennek, közbe-közbe merülnek fel oly jelenetek is, melyek, ha nemis teljes megnyugtatót, de legalább némi reményt és vigasztalást képesek szolgáltatni.

Ilyen a többi közt, a Ferryféle törvényjavaslat elleni petitióknak tömeges aláírása, mely, dacára a hivatalos helyekről gördített ezer nemü akadályoknak, számra nézve, most már a milliót meghaladja ; csak magából Sarthból — Le Mans departementből ez ideig negyvenezer aláírás került ki, s ily arányban vetekednek a többi kerületek is működni.

Figyelmet érdemel itt azon körülmény, hogy Jules Simon, kit pedig tulzott halaványságról épen nem vádolhatni, a Ferry-féle egyház- és iskolagyilkoló szándék ellen hatalmasan szónokolt, és megigérte, miszerint ez ügyet magában a parlamentben is minden tőle kitelhető erélylyel ostromolni fogja.

Nem kisebb szolgálatot tettek a jó ügynek Baragnon és Cuneo d'Ornano jobboldali képviselők az által, hogy egyik az eltiltott processiók, másik a tervbe vett iskolatörvény miatt interpellatiójok folytán az illető minisztereket valóságos kelepchébe kerítették, kik adott válaszaikkal még az ellenzéket sem birtak kielégíteni.

Hogy ezen ügyek az illető pártok érdekeltségét a legmagasabb fokra csigázták, ezt a junius 10-ki ülés igen világosan, sőt nagyon is kézzelfoghatólag bebizonyította, — minthogy ez alkalommal a versaillesi parlamentben oly jelenetek fordultak elő, melyekhez hasonlókat még a magyar törvényhozó palotában is, eddig legalább nem tapasztaltunk.

Ugyanis ez alkalommal, valamely eddig még ki nem derített ok miatt mindannyi jelenlevő képviselő egyszerre csak a terem közepébe rohant, ott eget hasító lárma és zsidongás közt egymást nem csak szóval, hanem öklökkel is fenyegetve; de különösen a karos székeikben halálsápadtan ülő, s ez ügyben legjobban kompromittált három miniszter Le Royer, Lepere, és Ferry felé a legsértőbb kifejezéseket intézve — őket lâches (gyáváknak és coquins-canaïlles) h—t. gazembereknek is elnevezve. És ezek anélkül, hogy csak moccani merészeltek volna, ott ültek hallgatva, megmerevedten, közbe-közbe kendőikkel a halálverejtéket törölgetvén le homlokaikról. — Ezen pokoli zajban a kölcsönös sértegetések oly mérvet öltöttek, hogy Provost de Launay nem irtózott stentori hangon felkiáltani: „ezután csak revolverrel felfegyverkezve fogok itt megjelenni.“

És mindezt kinek kell bűnül felróni? csakis a drágalátos freimaurer minisztereknek, kik ördögi törvényjavaslatokkal az amugy is élesen ellentétes pártok közé még a legkényesebb kérdéseket is veszekedés tárgyul oda vetették.

Ezen politikai testvérháborúval homlokegyenest ellenkező kedves élvezetben részesülni volt alkalmam az idei sz. Háromság vasárnapján a sz. Rochushoz címzett plebániái templomban.

Ugyanis a párisi papok buzgóságának sikerül minden plebániában jelentékeny számokkal dicsekvő vallásos társulatokat alakítani, melyeknek tagjai sz. hitökhöz való ragaszkodásukat a templomnak szorgalmas látogatásával, a szentségekben gyakori részesüléssel és különösen a havonkint tartatni szokott konferentiákban megjelenésökkel szokták bebizonyítani. És egy ilyen conferentiában volt szerencsém a fentjelzett napon és templomban esteli 8 órákor magamnak is részt vehetni. Valóban, ha az ott történeteket saját szemeimmel nem látom, soha sem hittem volna, hogy Párisban, ezen új-testamentomi Sodomában ily lélekemelő jelenetek előfordulhatnak. Ez alkalommal a társulati tagok mind fiatal emberek voltak — a Société de jeunes vagyis a fiatalisági társulat tartotta ez estén

évfoldulati jutalomosztó gyűlését. Az ünnepély néhány szép ének előadása után, először magának a dignitarius plebánosnak azután pedig az ezen actusra egy különösen meghívott in part. inf. érseknek jeles és szivhez szóló beszéde által lett kiegészítve — végre pedig az érdemszerinti jutalmak kiosztásával befejezve. Gyönyörű egy látványt nyújtott azon jelenet, midőn a néhány száz, teljesen correct öltözetű, szép, csinos fiatal emberek, egymásután az érsek eleibe léptek, és kezéből szép ezüst vagy bronz érmeket és csinosan bekötött könyveket, mind az őket, jó magukviseletökért megillető jutalmakat, átvették.

És ez mint a párisi papok buzgóságának eredménye. De nem is csoda, mert itt valóban a papságnak színe és java van összeállítva. A dolog pedig abban leli magyarázatát, hogy a párisi érsek a legnagyobb szigorral örködik alárendeltjei felett, és a legkisebb kihágást canonszerű censurával fenyíti. Már pedig a censurának itt egészen más értelme és hatása van, mint minálunk Magyarországon. Párisban és általánvéve egész Franciaországban sehol sincs oly deficientiális pénzalap, melyből a testileg még ép, de erkölcsileg haszonvehetlen tagoknak holtig való kenyere és eltartása biztosítva lehetne; — itt senki sem mondhatja feltétlenül: *Deo gratias, habeo panem* — és azért a censurával sújtott javithatlan egyén egyszerűen szélnek eresztetik — legfeljebb reverendáját viszi el magával, hogy belőle egy világi kabátot, és ha kikerül, egy lábravalót csináltasson magának.

Épen e napokban volt alkalmam egy ide vonatkozó szomorú eseményről értesülni. Ollé Lajos barátom, ezelőtt pécsi egyházmegyei áidozár, most pedig a lazaristák missiótársulatának ez idő szerint itt Párisban tartózkodó buzgó tagja beszélé, hogy csak egy pár nappal ezelőtt egyik rendtársa, midőn az őt körülhordozó bérkocsisnak a megillető járulékot meglehetősen mennyiségű borralalóval megtoldva általadta, ez, t. i. a fiakker, deákul ezen szavakkal köszönte meg a kapott adományt: „*Gratias ago D. reverende — etiam ego sum sacerdos*, stb. azaz: „köszönöm

az alamizsnát — én is felszentelt misés pap vagyok, mint ön, csak hogy most, fájdalom, az oltárról nem kaphatván kenyeret, kénytelen vagyok ezt a bakon keresni.”

S a censurának hány ily szerencsétlen áldozata tartózkodhatik itt Párisban?? De legalább azokról, akik megmaradnak — el lehet mondani, hogy „sunt sacerdotis secundum cor Dei.”

Igaz, hogy ez nincs így mindenütt; — mert vannak országok, melyekben az ilyen censuratus, vagy censurandus emberek, ahelyett, hogy kenyerőket a bakon keresnék, inkább felcsapnak ariánusoknak s azután egy kis feleséggel párosulva kényelmesen élő egyetemi tanárokká lesznek; de ilyesmi csak Utópiában történhetik.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

(Kétezeréves phylloxera. Budapest 1880.)

Minden gondolkodó ember, ki korunknak egymást szakadatlan láncban követő eseményeit figyelemmel kíséri, szükségkép észrevehette, hogy a katolikusoknak és nevezetesen a kath. papságnak valóságos pokoli dühvel való megtámadási és mindennek, ami előttünk szent és tiszteletreméltó, a legaljasabb piszkolódásokkal való bemocskolási rendszere épen azon időben vette kezdetét, legalább Magyarországon, amelyben a szerencsétlen zsidó emancipatio országos törvényeink által decretáltatott; de a forrásokat, melyekből ezen megtámadások leszármaztak, vizsgálni, igen keveseknek jutott eszébe; jóllehet, a megtámadók az ő üzeneteiket nyilván és minden titkolódzás nélkül gyakorolták. Mert ki az, aki nem tudja, hogy a zsidók és ezeknek piszkos lapjaik voltak az elsők, melyek ez alkalommal a világ-ébredtő nagy tárogatókba bele fujtak? ezek koholták, vagy terjesztették a legsértőbb, de egyszersmind legalaptalább rágalmakat; ezeknek colporteurjeik jártak házról-házra Renan- és a többi ocsmány féreművekkel, melyek sz. Egyházunkat és annak tevékeny szolgálait kipelengézték; szóval a zsidók voltak azok, kik uton-utfélen,

gőzösön és vasuti kocsikban, korcsmákban és közebédülőkben felhordtak mindent, mivel sz. hitünket beszennyezni és annak hirdetőit hitelvesztettekké tehetni remélhették.

Egy étkező-helyen magam is jelen voltam, midőn egy alig huszéves zsidó siheder számos vendég jelenlétében a következő vérlázító szavakat ejtette ki: „V a l a m e n n y i k a t h o l i k u s e m b e r g—e m b e r;” s továbbá: hogy s z é g y e n, g y a l á z a t k a t h o l i k u s n a k l e n n i “ Általános volt ez időtájban a meggyaláztatásunk feletti káröröm nem csak az ellenséges táborban, hanem saját hitsorsosaink közt is, kik maguk is nem irtóztak szerető és ápoló anyjoknak, a tanító Egyháznak kebelét meggondolatlan kifakadásaikkal irgalmatlanul szétmarcangolni; meg sem gondolván, hogy ők lesznek az elsők, kik célttévészett hősködéseiknek áldozatul esendnek. Ami csakugyan nem sokára be is következett; mert az ellentábor emberei felhasználván a közmegvetés tárgyává lett katolikusok tétlenségét, legelső teendőiknek tartották ezeket minden kitünőbb állásokból kimozdítva, helyeiket saját hitsorsosaik és kegyenceik részére biztosítani; mert csak is azóta történt, hogy kis és nagy iskoláink, miniszterialis és municipális hivatalaink és a többi lét- és életfenntartó intézményeink a legjobb és legügyesebb katolikusok mellözésével, kálvinista, lutheránus, áriánus, zsidó és más, nem katolikus egyéniségekkel lettek betöltve.

Most azonban, midőn a zsidó szemtelenség tetőpontját elérte, midőn ezek nem csak a katolikus papokat és intézményeket piszkolni, hanem az orvosokat és ügyvédeket, a kereskedőket és gyárosokat le egész a szántóvető parasztig nem csak tulszárnyalással, hanem élelmes leleményességök és fondorkodó aljaskodásuk által tökéletes eltemetéssel is fenyegetik; most, mondom, kezdenek mindnyájan ébredezni és a szükséges f é r e g i r t ó szerekről gondoskodni. Németországban, jelesen pedig Berlinben és Drezdában ezren és ezren sorakoznak, hogy a kellő korlátokon túlépött zsidóságot az őt megillető mederbe visszaszorítsák. Magyarországon hasonló cselekesznek, hol az antiszemita

liga tagjai óriási mérvben szaporodnak, miután saját, elég keserü tapasztalásaik által reá jöttek, hogy nem csak a legszükségesebb életfenntartó eszközeiket elég meggondolatlanul zsidó kezekre juttatni engedték, hanem még a legdiszesebb kéjélvezeti helyiségeiket is, mint például a budapesti Ferenc-József sétatért stb. zsidók számára készítették. Belátják most már tévedésöket a mi liberalis hőseink is, kik egykor a zsidókkal karöltve piszkoltak bennünket; most már ök maguk is a zsidó heccet nem csak országos, hanem humanitási szempontból is szükségesen ismerik el.

Lengyelországot ezen féreg rágta agyon, és ez lesz Magyarországnak is agyon irtó phylloxerája, mely nem csak a szőlőket, hanem ezeknek termelőit is tönkre fogja juttatni. Most látni, hogy az alatt, míg a keresztények és keresztényének egymásközt versenyegtek, a zsidó elem nyomult előtérbe, és a két vetélkedő társ között ezen harmadik lesz az, aki a tég fölét egész kényelemmel le fogja szörpölni.

Hogy ez határozott szándéka, mutatja azon eljárása is, hogy ifjuságát a gymnasialis iskolákban nevelteti, amelyekben ugyanazon gymnasialis értesítések után, a tanuló ifjuságnak teljes harmadát zsidó csemeték teszik ki. Mert mit is akarnak ezen tanulókból csinálni: talán mérnököket és technikusokat? távol sem; hiszen ezen állások becsületes munkásságot és kitartóbb türelmet igényelnek, amivel a zsidó természeténél fogva nem rendelkezik — hanem lesznek ezek nagyobb részt ügyvédek és orvosok, mely szakokban a velök született szemtelen tolakodásra és a legaljasabb intrigue ák kivitelére a legalkalmasabb hatáskört feltalálhatják.

Körülbelül kétezer éve lesz annak, hogy a jeles római író Tacitus az akkori zsidókat oly híven ecsetelte, mintha csak a mi zsidóink ültek volna előtte: „emberbaráti szeretetből kivetkőzötteknek, irgalmatlan uzsorásoknak, az ügyek és üzletek vezetésében a legmegbizhatlanabbaknak“ nevezvén öket. Különösen pedig, Hist. Lib. V. Cap. 3. ezeket mondja: Judaeorum adversus omnes alios hostile odium, separati epulis, discreti cubilibus, projectissima ad libidinem

gens dum alios vitant, inter se nihil illicitum putant; circumcidere genitalia, ut diversitate noscantur; transgressos ad se, ante omnia imbuunt contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos ac fratres vilia habere. Mi magyarul annyit tesz: „hogy a zsidó saját faján kívül az egész világot baromnak, vagy legalább is ördögnek tekinti, lakását és asztalát más becsületes emberrel a világért meg nem osztja; a bujaságra a legnagyobb mérvben hajlandó, s az alatt, míg másokat megvet, az övéi körében mindent megengedhetőnek tart; környülmételvén magát, hogy másoktól megkülönböztessék; azoknak, kik esetleg vallására áttérnek, első feladatul tüzi ki: hogy minden más isteni szolgálatról lemondjanak, hogy a h a z a s z e r e t e t é t s z i v e i k b ől teljesen kiirtsák, szüleiket, testvéreiket és magzatjaikat tökéletesen megvessék.“ S a zsidók ezen vezérelveket már akkor követték, amidőn még a Thalmud nem látott napvilágot; milyenek lehetnek tehát ők most, midőn a Thalmudot követik, mely a zsidón kívül az egész emberiséget Gojimnak, vagyis megvetendő és kizsarolandó teremtményeknek tekint.

A zsidó elem tarthatlanságáról tanuskodik még azon körülmény is, hogy a bizonyos kellékek hiányában, milyen a többi közt az önzetlen hazaszeretet, s ebből kifolyó áldozatok meghozatala, s kitartó, leginkább kézbeli munkás-ság — az ügyek kezelésében mellőzhetlenül szükségelt becsületesség stb., még azon esetben sem volna képes egy önálló, azaz minden más nemzetiségek belevegyülése nélküli államot, vagy birodalmat megalkotni, ha valamennyi zsidó, tegyük fel 10 vagy 13 millió lélekszám, mind egy helyre tömörülne is. És ez az oka, hogy a zsidó a világ minden nemzetei közt csak mint vendég jelenik meg. Mint-hogy azonban ezen vendégi minőségét csak arra használja fel, hogy a vele lakó polgártársait vérig zsarolja: mi természetesebb, mint hogy a népek végre is megunván ezen parasyt féregnek garázdálkodását, tőle menekülni óhajtanak.

A zsidók veszélyessége mellett tanuskodik azon folyamodvány is, melyet a berlini keresztény polgárok legujabb

időben a kormányhoz beadtak; „ha nem akarjuk,“ ekkép nyilatkoznak az említettek, „hogy népünk a zsidó pénzhatalmak nyomása alatt gazdasági szolgálásra jusson; ha nem akarjuk, hogy egy kiválóan a zsidóság által képviselt materialisticus világnézet befolyásának meghódolva, nemzeti romlásba essék: akkor a zsidóság tulságos uzsoráskodási üzelvei ellen mulhatlanul rendszabályok hozandók; szóval: emancipálni kell a német népet egy uralom alól, amelyet tovább tünni lehetetlen.

A halogatás veszedelmet rejt magában, s azért kérjük a kormányt, miszerint Poroszországban és Némethonban igyekezzék kieszközölni, hogy

1. A külföldi zsidók bevándorlása kellőkép korlátoztassék.

2. Hogy a zsidók minden hatósági (auctoritativ) állásokból kizárassanak, és hogy az ő alkalmaztatásuk az igazságügyi szolgálatra — névleg, mint egyes bírák — külön korlátoztassék.

3. Hogy a népiskolák keresztény jellege, ha azokba zsidó tanulók járnak is, szigoruan megőriztessék; s azokban csak keresztény tanítók alkalmaztassanak; s hogy még többi iskolákban is csak kivételes esetekben nyerjenek alkalmazást.

Ha a berlini lutheránusok így beszélnek, mit mondjunk mi, midőn látjuk, hogy a magyar katolikus egyetemünkben is zsidók tartják a cathedrátat elfoglalva? Ezt már nem abszurditásnak, hanem valóságos stupiditásnak kell neveznem; mert csak egy korlátolt ember nem látja be, mily veszély rejlik abban, ha zsidó állittatik keresztény növendékek oktatására; elképzelhetjük, hogy mily generatiót fognak ezek kiképezni!

4. Hogy a zsidónépesedés feletti statistika ujból rendeltessék el.

Ezekhez hozzá adhatjuk, hogy ezen pontokat Magyarországon is alkalmazásba venni az első életszükségek közé tartozik.

Voilà l'ennemi! Ime az ellenség! -- mondá egyik beszédében Gambetta a katholikus egyházra célozva; s tőle mint a zsidóknak ez idei messiásától nem is vártunk egyebet; de annál nagyobb joggal mondhatjuk ezt mi ő róla, s a többi zsidó hitrokonairól, mert ők, nem csak a katolikusokat, hanem az egyetemes kereszténységet végveszéllyel fenyegetik.

Nem hallgathatom itt el egy zsidónak az Isten áldására vonatkozó gondolkozási módját. Fischer szalánci (Baranya megyei) zsidó korcsmáros, hogy az illető földes urától bérletelengedést kicsikarhasson, kérelmét következő módon indokolta: „Nagyságos Uraság! én már tovább az „arendát nem fizethetem, mert a parasztok nem gyűnnek „hozzám költeni, mert az Isten „megvert“ bennünket bő terméssel, amely miatt a parasztoknak is minden elég van.“ Ezekből látjuk, hogy a zsidó csak a szűk termést és az ezzel karöltve járó közönséget tekinti és tartja magára nézve valóságos Isten áldásának! A dolog tény, mert az okiratnak kezeimen keresztül kellett volna, természetesen kellő pártolás mellett, rendeltetése helyére eljutni.

A másik zsidó bűn, melynek magam is áldozatja lettem, egy nagyobb gabonamennyiség eladásánál fordult elő; ugyanis a köztünk előlagesen szóbelileg kikötött egyezséget, mikor a sor a fizetésre került, a zsidó felülmulhatlan makacssággal határozottan eltagadta, s midőn ezért őt minden tettelegesség nélkül, csupán csak erélyesebb hangon kérdőre akartam vonni, szobám ajtaját hirtelen felrántva, „jertek ide“, — kiálta ki az udvaron csoportosan álló paraszt kocsisoknak, „itt meg akarnak engem ölni.“ Nem lévén tanum, kire hivatkozhattam volna, kénytelen voltam a kárt a boszusággal együtt elnyelni.

„Giebt's denn in Pest auch Christen?“ kérdé e napokban a budapesti Havas utcában menő zsidó másik társától, s pedig oly hangosan, hogy az elhaladók tisztán meghalották. „Ja,“ volt reá a másíknak felelete, „noch hie und da Einige.“ Vajjon ezen szemtelen nyilatkozat nem azt mutatja-e, hogy a zsidók a tért (legalább képzeletükben) egé-

szen elfoglalták, s mi keresztények, csak mint aféle türt páriák lézengünk még köztük?

Ezeket előrebocsátva könnyen beláthatjuk, mit keleszen azon emberekről itélnünk, akik még is elég meggondolatlanok, a zsidók mellett ügyvédeskedni; ezek ugyanis vagy ártatlan optimisták, kik készek az ördögöt is excuzálni; vagy pedig oly elvetemedett jelleműek, hogy judásbérért készek az egész emberiséget feláldozni; tertium non datur.

Egyébaránt, ha a zsidóknak csak egy parányi józan értelmük volna, be kellene látniok, hogy az újabb időben ellenök megindított forrongásnak ők maguk és pedig közvetlen okozói. Mert míg azelőtt, a csalás, zsarolás és kereskedelmi tulkapás miatt csak az üzlet embereit keserítették el; most már, mióta a hírlapok vezetését és kezelését magukhoz ragadták, azokat is maguk ellen zuditják, kik különben a kereskedelmi ügyekben legkevésbé sincsenek érdekelve, értem azokat, kik a keresztény szempontokat képviselik; és pedig azon vakmerő eljárásuk által, hogy jelzett piszkos lapjaikban mindent, ami a keresztények szemében szent és magasztos, mocskos tollaikkal legyaláznak. Csak a napokban került kezeim közé egy undok pécsi zsidó lap, mely a helyett, hogy a helybeli magyar collegájának, a „Pécsi Figyelőnek“ solid és dicséretes magatartását követné, a katolikus Egyház szentjeit dögvészes nyálával (Geifer) bepiszkolja. Tehát még nincs elég a rováson?

Ez az igazi ellenség, és ennek megfékezésére kellene most mindnyájunknak, keresztényeknek úgy, mint keresztényeknek egyesülni; nem pedig a gyakorlatba vett culturharccal és az árulkodó Judás szerepére vállalkozott Pásztorok és Predikátorok által inscenirozott vádaskodásokkal az amugy is gyenge lábon álló kölcsönös bizodalmat tökéletesen megsemmisíteni. Hogy jelzett közös ellenségünk ezen oktalan küzködéseinket saját hasznára ki fogja zsákmányolni, ezt úgy hiszem, nem is igen kell bővebben bizonyítgatni.

Aki a budapesti zsidóságnak nem csak tulnyomóságáról, hanem tulszemtelenségéről is meg akar győződni, láto-

gassa meg karácsony-husvét, vagy más nagyobb ünnepeinken az egykor széna, de ma már új keresztelés folytán, Kalvinnak nevezett tágas tért, és látni fogja a két oldalon levő boltoknak ajtait, nem csak egész nap kitárva, hanem minden elgondolható ruhafoszlányokkal annyira tele aggatva, hogy miattuk a két oldali járdák is egészen setét színt öltenek. Ez mutatja, mennyire elszaporodtak a zsidók, mert az egymást érő hosszú sorú boltok ajtai, mind nyitva vannak, holott pedig, ha csak egyetlen egy keresztény kereskedő van is köztök, ennek boltajtaja bizonyosan zárva volna.

Szívem elszorul, midőn azon borzasztó jövőre rágondolok, mely hazánkat a zsidóság részéről fenyegeti. Mert tekintve a zsidónak háziayulszerű szaporaságát, ha terjeszkedésének idejében utját nem állják; egy század múlva a zsidó faj annyira meg fog sokasodni, hogy földünk népének tetemes többségét ő fogja képezni, s ekkor övé lesz majd a birtok is, övé a kereskedelem, övé minden néven nevezendő állások és hivatalok, szóval minden, elgondolható hatalom zsidó kezekben fog öszpontosulni.

Hogy ezek után milyen lesz sorsa a kereszténynek, könnyen elgondolhatjuk. Igen is a keresztény vagy szántóvető bérese, vagy az igának sulya alatt görnyedező teherhordó napszámosa lesz a zsidónak, sorsa rosszabb lesz, mint volt a szerbeké, bosnyákoké, oláhoké, s a többi keleti népeké akkor, midőn II-ik Mahomet Konstantinápolyt elfoglalta, s a reá következő századokban, míg a török hatalom tetőpontján állott. Ha a régi szerbek, hercegovinaiak sat. felkelnének, elmondhatnák, mikép bántak velök török uraik a kádik és szpahiák, mikép verték őket talpra és hasra, öt-hat száz botütésekkel minden legkisebb csekélységért, mikép nyuzták és nyársalták őket, hasonlólag leöleendő barmaikhoz?

S még ezeknél rosszabb sors várakozik a keresztényekre a zsidó uralom alatt. Mert a török, ha kegyetlen volt, ezt csak természeti vadsága és durvasága folytán cselekedte; de a zsidó, ha még oly finom is, ezt vallása elvei-

nél fogva fogja tenni, ő kénytelen a keresztényt csalni, zsarolni, és megsemmisítésére törekedni, mert ezt vallása parancsolja neki, s addig, míg ő a thalmudnak hódol, a keresztény tőle irgalmat ne várjon.

Ime ily jövőt készítnek hazánknak a jó Miklósok és hozzá hasonló önző speculánsok, kik pillanatnyi hasznukért nem irtóznak, nemzetük egész jövőjét a zsidó Moloch mindent elnyelő torkába vetni.

Hogy mind azt, amit felhoztam, nem tulzás, mutatja Budapest városa, melyben néhány rövid évek lefolyta alatt a zsidóság annyira elszaporodott, hogy most már a lakóságnak közel egy harmadát teszi ki; nem valószínű-e tehát, hogy hasonló progressió mellett egy század múlva a zsidó elem lesz a tulnyomó nem csak fennevezett városban, hanem egész hazánkban is?

Hogy mennyi életbevágó keresztény vallási és polgári érdekeink lesznek akkor a zsidóság által agyonsujtva, s gyökerestől felfogatva, ezt csak az nem látja be, aki szemeit a fenyegető veszély előtt szándékosan behunyná, vagy aljas önérdeke által magát elcsábíttatni engedi!!

Mindezekből láthatni, hogy a zsidó, vérénél, természeténél és vallási elveinél fogva ma már a keresztény társadalomban magát teljesen lehetetlenné tette, és azért, ha az emberi társadalom tagja továbbra is meg akar maradni, ha az összes emberiség elkeseredéséből reája háramolható végzetes catastrophát ki akarja kerülni: az egyedüli út, melyen a jelzett megsemmisülési veszélyt kikerülheti, abban áll, hogy egyenkint és összesen a keresztény hitet karolja fel.

Igaz, hogy az első ivadék még megkereszteltése után is zsidó fog maradni, de az utódokra nézve bizton remélhetni, hogy ezek, ha mindjárt száz év múlva is, egykor a jóra való emberek sorait fogják kiegészíteni.

HUSZADIK FEJEZET.

(Sopronyi plebános-választás. 1870.)

Kedves barátom! Egy új jogsértést és oly igazságtalanságot akarok ma előtted felemlíteni, milyent csak azok képesek elkövetni, kik félre téve minden jog- és igazságérzetet, csupán párt- és felekezeti szellemből indulnak ki, s akik nyers erejök, numericus többségük által a gyengébb és kisebb számú becsületes embereket mindenkor leszavazzák.

Egy ily jogsértés- és igazságtalanság követtetett Sopronyban, a katolikus egyházon és illetőleg a katolikus közönségen, mint azt a jeles és a kath. érdeket mindenkor lelkesen képviselő pozsonyi „R e c h t“ f. évi febr. 27. számában, Sopronyból vett értesítés folytán, előadja

E levélből értesülünk, hogy Sopronyban, mint fájdalom, csaknem minden hazai városainkban azon visszás és minden törvényt és igazságot lábbal tipró szokás uralkodik, miszerint a városi katolikus plébános megválasztatásába a katolikusokon kívül, más nem katolikus egyének is befolyanak, ámbár ezen ügy szorosán és kizárólag csak a katolikusokat illeti.

Az osztó igazság azt mondja: quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris. Már pedig kérдем, melyik nem katolikus vallású ember, például zsidó, protestans stb. nyugodnék meg abban, hogy illető lelkésze megválasztatásába nem csak ő maga, hanem a más vallásos lévők is beleszóljanak? Bizonyára egyik sem. Hiszen látjuk, hogy a zsidó rabbi must csak zsidók, a protestans pástort csak protestánsok választják és nevezik ki. Ha tehát ezek az ő jogaikat oly féltékenyen őrzik, minő jogon, minő alapon merészelték magukat feltolni, és hogy úgy fejezzem ki magamat befurakodni akkor, amikor katolikus plébánost kell választani? Hiszen ők ennek szolgálatával nem élnek, minő érdek vezérelheti tehát őket, miután csak is a katolikusok igényeinek megfelelő egyént kell választani? Az megeshetnék, hogy az ő választójok éppen a legroszabb lenne.

Nem azon csodálkozom, hogy ezen roszt és vizsás szokás uralkodik, hanem leginkább azon, hogy ez dacára a legfőbb kegyur egyik legvilágosabb és leghatározottabb intézvényének, még mai napig is fentartja magát. 1818-ik év május 27-én boldogult Ferenc apost. király következő legfelsőbb rendeletet bocsátott ki: „Ubi Communitas est Patronus, parochum catholicum nisi catholici designare possunt, in hominem, qui a non catholicis eligitur, nulla praebeamus ratione consensum. Magyarul: „ott, és azon helyeken, amelyekben a közönség a kegyur, a katolikus lelkészt kizárólag csak katolikusok jelölhetik ki — az olyan embernek megerősítésébe semmiképen bele nem egyezünk, aki nem katolikusok által választatnék meg“. Kell-e ennél világosabb és határozottabb szavakban kifejezett törvényes intézkedés? Hogyan lehet tehát hogy dacára ezen fennálló intézkedésnek az érintettem vizsás szokás még mai napig is fentartja magát? Csak is úgy, hogy a jó szabadelvű urak csak ott vélik a törvényes utat megtartandónak, ahol az rájuk nézve kedvező, ott pedig, ahol az a katolikusok jogát védi, azt bátran mellőzendőnek gondolják.

De hát annyira jutottunk már, hogy nincsen az ég alatt erő és hatalom, mely legszentebb jogainkat hasonló bitortások ellen képes volna megvédeni? Ez lehetlen; sőt azt mondom, hogy van, és kell is neki lennie. Ugyanazon hatalom, mely a fent idézett intézvényt meghozta saját érdekében, azaz saját hatalmának és tekintélyének fenntartása végett is tartozik és köteles felügyelni arra, hogy rendeletei hiven és pontosan megtartassanak.

Doctor Palló Sándornak hívják azon érdemes protészans uri embert Sopronyban, ki minden erejét és tehetségét felhasználta arra, hogy a sopronyi katolikusok az említett királyi intézmény adta joguktól elűtessenek. A katolikusok jogainak védelmére fellépett ellene egy érdemteljes ügyvéd dr. Schwarcz Miklós, ki is előadásában minden ide vágó törvényes védvet felsorolt; dr. Pallónak

szemkáprázató sophismait egytől egyig mind alaposan megcáfolta, sőt, hogy semmit el ne mulasztson, utánozva a protestáns polgároknak 1845, 48 és 61-ben követett eljárásukat, még a hatósági bizottságnak saját igazság és méltányosság érzetére is hivatkozott, azonban mind hasztalan; mert ott, ahol ellenszenv is hozza a határozatokat, hol egy lelkesmeretlen párttöredék felsőbb parancsszóra szavazatát már előre áruba bocsátotta — ott, mondom, törvényes jog és igazság kiszolgáltatását várni annyi, mint akármely orosz-lán-barlangban gyengéd simogatásra számot tartani.

Egyébaránt itt is elmondhatjuk Julius Caesarral: Et tu mi fili Brute! vagy Krisztus Urunkkal: Si inimicus meus hoc fecisset, — mert fájdalom, épen egyházunk fiai között is találkoztak, kik nem átallották édes anyjok szive vérét kiontani — valamint ellenben némi megnyugtató-sunkra szolgálhat, hogy ellenfeleink, vagyis a protestánsok soraiban is néhányan birtak annyi méltányossággal, hogy a katolikusok jogait elismerték, és ezeknek védelmezésére szavazataikkal is hozzájárultak. Az ilyen embereket minden rendben, minden osztályban s minden felekezetben becsületes embereknek szoktuk nevezni.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

(Parlamentí zavargások. Páris 1879.)

Kedves Barátom!

A Ferry-féle törvényjavaslat, még mielőtt a kamarákban letárgyaltatott volna, már is kezdi megteremni fanyar gyümölcsseit.

A tegnapi, június 2-ki ülésben, néhány, localis érdekű tárgy lemorzsolása után, az egész háznak legnagyobb türelmetlenséget eláruló mozgalma közt, végre a fentidézett törvény tárgyalása lett napirendre kitűzve. Feltűnő volt, az egy Ferryn kívül, valamennyi miniszternek távolléte.

Az első szónok Paul de Cassagnac volt, kit az elnök mindjárt első szavainál kénytelen volt rendre utasítani. A szónok engedelmeskedve, sietett az általa Ferry

ellen alkalmazott gyűlöletes (haineux) kifejezést visszavonni, de egyuttal hozzá tette, hogy akkor, midőn ő a közoktatási minisztert okmány-hamisítással vádolta, csak is a kölcsönt adta vissza a miniszternek azért, mert ez Epinálban tartott beszédében a katolikusokat hasonló kihágásról vádolni merészkedett. S erre a kamrai többség felé fordulva, „önöknek“ — ugymond — nincs okuk zavaimon fenakadni, tudván, hogy a kormány kebelében Girard (állítólagos okmány-hamisító) is bentfoglaltatik. A zajt és lármát, mely ezen szavak kiejtése után az egész házban egyszerre kitört, képzelni is alig lehető, — de leírni teljes lehetetlenség. Girard, a Ferrynél valamivel későbbben megérkezett miniszter, hirtelen felugorva, először a szónokot támadja meg, azután keresztbefont karokkal a jobb oldal felé fordulva, ezt kihívni látszatik, végre az elnöknek esik, s ezt a leghevesebb hadonázások közt a rend helyreállítására készíti.

Ekkor felszólal Gambetta, s kinyilatkoztatja, hogy Paul de Cassagnac-ot azért, mert a kormány egyik tagját megsértette, a kamarából való ideiglenes kizáratás censurájával szándékozik megfenyítetni. A baloldal már felemelkedik, hogy a censurát kimondja, — de erre a zaj még irtózatossá lesz. A képviselők nagyobb része a terem közepére rohan — Jean Dávid és Rauline egymást karon ragadják, Girard miniszter a jobboldaliakkal, különösen Dufour és Delafosse-al heves vitába ereszkedik — és készülleteket tesz valamenynyivel megküzdeni; több baloldali tag háta mögé húzódik, hogy, ha ököltre kerül a dolog, segítségére lehessenek.

Az elnök Gambetta, nem lévén képes ezen pokoli zajnak ura lenni, hirtelen felugrik, és keze ügyében legközelebb talált kalapot fejére csapva — székéről lassu léptekkel távozni kezd; mire csakhamar az egész ház kiürül — a képviselők a folyosókra, a karzati publicum az udvarra és az utcára kitakarodva.

Egy óra lefolyása után az ülés ismét megnyittatik (4 óra 20 perc), s ekkor Gambetta Rouhernek közbenjárása folytán Paul de Cassagnac-t felhatalmazza, hogy a censura kimon-

dása előtt még saját ügyében védbeszédet tarthasson. Szónok erre mindenekelőtt kinyilatkoztatja, hogy ő akkor, midőn Girard ellen az igazat kimondotta, nem az egész kormányt, hanem csak annak, egyik tagját érintette s így kormánysertről szó nem lehet. Azonban dacára ezen magyarázatnak, az egész baloldal feláll, hogy a censurát — s ezzel az ideiglenes kizáratást kimondja, az elnök pedig a szónokra ráparancsol, hogy a házból távozzék, mire az elkeseredett Cassagnac stentori hangon felkiált: „Most tehát mindazt, amit Girardról állítottam, az egész kormányra alkalmazom“ — „c' est un gouvernement infame“, gyalázatos egy kormány. A benyomást, melyet e szavak az egész jelenlevő tömegben okoztak — nincs toll, mely azt az ő teljességében visszaadhatná!

Az elnök Gambetta kinyilatkoztatja, hogy ezen sértés visszatörlesztésére nem a kamarák, hanem a büntető törvényszék lesz megbízva, s ezen kimondása után az ülést ismét egy negyedóra felfüggeszti. Ezen idő alatt Rouher, Granier de Cassagnac és Paul de Cassagnac az elnöknek magán kabinetjébe nyomulnak, s rövid tanácskozás után végre abban egyeznek meg, hogy mind az, ami a mai ülésben történt, és előfordult, feledékenység fátyolával lesz letakarva, és comme nul et non avenue — mint semmi és meg nem történt dolog — fog tekintetni. — A Ferryféle törvényjavaslat feletti tárgyalás holnapra lett elhalasztva.

És most vizsgáljuk meg az egész ügyet kissé részre-hajlatlanul. Vajjon kinek kell bűnül felelni ezen valóban szomorító jeleneket? Nem-e első sorban magának a kormánynak, mely a katolikusok lelkiismerete ellen ezen nézői hadat megindította; — ezután pedig, nem a radical baloldalt s ennek kifolyását, az országszerte alkalmazásba vett vörös tisztviselőket terheli-e ezen vád, kik mindenütt a katolikus Egyházat és iskolákat bilincsekbe verni törekvesznek? Azonban az Istennek legyen hála, a legujabban észlelt eredmények után, minden törekvésök sikertelen marad; mert minél jobban iparkodnak ők a nyilvános istenitiszteletet elnyomni, annál nagyobb buzgalmat fejtenek ki

a hivek napfényre való hozatalában. Lilleben, Montpellierben, Nantesben, st. Etienneben — s számos más népes városokban az urnapi processiók a legnagyobb diszszel és az összes népnek buzgó részvétele mellett hajtottak végre; — sőt Lilleben, Montpellierben és Nantesben a gendarmeria és a sorkatonaság — zenéjével együtt teljes diszben és fegyveresen vettek részt a sz. menetekben. — Ami Páris városát illeti, itt, igaz hogy az egész ünnepélyes szertartás csak a templomok falai közé volt szorítva — mert itt utcai processiót tartani, ugyszólván lehetetlen lenne; de látni kellett volna ezen népet a templomokban, nem hiszem, hogy léteznék város vagy község, melyben valamennyi templom ezen alkalommal oly számos és buzgó nép által lett volna meglátogatva — mint voltak ezen nap Párisnak mindannyi templomai. Denique itt is mint másutt, a nyomás ellenhatást szül és a liberalisok, az ő erőszakos fellépésök által a helyett, hogy elcsábítanák, inkább megerősítik a népet az ő vallásosságában.

Az utolsó párisi nagy operaházi bazár és multság a szegediek részére, mint hirlik, száz és ötvenezer frankot eredményezett. — Ezen alkalommal nem hallgathatom el azon kellemetlen benyomást, melyet némely magyar lapok, különösen az „Ellenőr“ okoztak a párisiak szívében. — A magyar lapok, így szólnak a párisiak, igen ügyesen tudják a dolgot akkép intézni, hogy a kecske is jól lakják, és a káposzta is megmaradjon. Hálálkozva szavaznak ők köszönetet az operaházi jótékony vállalatért, de hyperbolicus dicséretekkel telt cikkeikben nagyobb részt csak a német császárnak tömjéneznék.

„Mi magyarok — ekkép nyilatkozik az „Ellenőr“ — a berlini arany megnyekző alkalmára irt táviratában — midőn szives ohajtásainknak kifejezést adunk, nem csak udvariassági hanem valóságos kötelességbeli cselekményt teljesítünk; mert azon colossális eredmények, melyeket a lángeszű német államférfiak, a nemzeti egység mellett lelkesült német népnek hozzájárulásával létre hoztak, nem csak a német népet jogosítják fel a méltó büszkeségre, hanem szük-

ség, hogy a többi nemzetnek méltánylását is felébresszék, s mintegy kényszerítsék tisztelni azon fejedelmet, ki egész életét ezen magasztos cél elérésére szentelte“.

Hogy az efféle ömledések a franciák előtt nem igen kedvesek, azt csak az olyan Jókai és Csernátunyi-féle emberek ignorálják; azonban a franciák nem tudván, és nem tudhatván azt, hogy ezen eszméket a magyar nemzet nagyobb és becsületesebb része nem osztja — az említett expectoratiokért az egész magyar nemzetet teszik felelőssé. Ez pedig nagy kár ránk nézve — mert ha a két nemzet rokonszenve közt kellene választani, úgy vélem, hogy a magyart az ő szive mindenkor inkább a franciához, mint a némethez (főleg a burkushoz) vonzaná.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

(Bonnin Fülöp fanciá hitehagyott pap. 1879.)

Még harmad napja, hogy utolsó levelemet utnak eresztettem, és ime már a másikat is küldöm utána, leginkább azon oknál fogva, hogy veled egy eseményt még melegében közölhessek, mely nem ugyan rendkívülsége miatt, minthogy az ilyen dolgok, mainap, fájdalom, már a megszokottak közé tartoznak; hanem a vele összefüggésben lévő bírói ítélet tekintetében méltó, hogy minden gondolkozó ember figyelmét felébressze.

Az eset lehető rövidséggel, a következő: Bonnin Fülöpnek hívják azon egyéniséget, ki e napokban a francia bünygi törvényszék előtt, mint vádlott, kérdés alá vétetett. Magát bordeaux-i születésűnek és ötvenkét évesnek mondja, 1861-ik évben jött Agen-ba, és ott egy álladalmi hivatali irodában állást foglalt Ezen állásban rövid idő múlva nőül vette magának Lartigne nevű gazdag földmives Katalin nevű leányát, és ekkor a házasultak jegyzőkönyvébe magát Bonnin Fülöp név alatt írta be

Nejével körülbelől egy évet töltött Agenban, ezután rögtön elhagyván lakását vagy két évig szerteszét kálan-

dozott, míg végre 1864-ik év november havában ismét Agenban termett, és nejével újra szövetkezvén az „Abeille“ című banktársulatnál mint főügynök alkalmazást nyert.

1872-ik év június 22-én neje egy leánygyermeket szült, kit a szülöttek jegyzőkönyvében, mint Bonnin Fülöpnek magzatját iratta be.

1879-ik év folytán kiderült, hogy ő a kezelésére bizott pénztárt öt ezer frankkal megkárosította, amiért is kereset alá vonatván, tárgyalás közben kiviláglott — hogy ő a Bonnin Fülöp nevet illetéktelenül bitorolta és hogy az ő valóságos neve Junqua (Zsunka) Péter, és előbbi állása fenszentelt katolikus pap volt.

Az erre törvényszéki elrendelt vizsgálat folytán e következő dolgok lettek hitelesen constatálva: bordieaux-i születésű Junqua Péter 1851-ik év december 21-én lett a praesbyteratusi szent rendbe felavatva, s mint misés pap előbb Bukac-ban, azután Bias-ban mint segédlelkész működött; végre 1856 október 10-én szent-pardouxi plébánosnak lett beiktatva. Magaviselete az egész előidő alatt fedhetetlen volt; de Pardoux-ban Lartigne nevű gazdag földmivesnek leányávali szövetkezése folytán élete és magaviselete közbotrány tárgyaul kezdett szolgálni — minek elkerülése végett, előjárósága által 1860-ik év november 1-én a szent-foy-i katolikus tanintézetbe mint tanár lett által téve. Egy évi tanárkodása után, épen midőn ismét egy lelkesi állomásra lett volna kirendelendő, Szent-Foyt rögtön elhagyva Agenba menekült, és ott Bonnin név alatt a fentemlitett Lastignet addig ostromolta, míg ez beleegyezését adta, hogy lányát Katalint nőül vehesse. Az egybekelés november 30-án 1861-ben nem csak a polgári hatóság előtt, hanem a templomban is a törvényes szokás teljes megtartása mellett véghez vitetett.

Egy évi házasság élete után egy barátjának kérésére és előterjesztésére, mint bűnbánó a bordeaux-i érsek elébe ment, ki által atyailag fogadtatva, egyelőre a meilleraie-i Trapisták kolostorába küldetett, holott is őszinte bűnbánás és példás magaviselete által környezetének teljes megelé-

gedését kiérdemlette oly annyira, hogy azok ajánlatára a valenci püspök őt a montelimarti fiiskolában a francia literatura tanárjává nevezte ki, ahová is már ekkor abbé Joigny (Zsoanyi) név alatt el is költözött.

De, fájdalom! itt sem birt sokáig maradni, mert egy, a collegiumban varróné minőségben alkalmazott leányt házassági ígéret alatt elcsábitván, kénytelen volt a helyről eltávozni.

Miután több helyen és hosszabb ideig szerte kalandozott volna, végre ismét visszatért Agenba, és nejéhez csatlakozva ott élt mindaddig, míg mint többszörös csaló és okmányhamisító a bünügyi törvényszék előtt a vádlottak padjára került.

Mellözve a pénzkérdéseket, lássuk, minő feleleteket adott Junqua a birónak egyéb kérdéseire: A birónak azon észrevételére, miszerint törvényszegést követett el akkor, midőn más nevét illetéktelenül bitorolta: Bonnin Fülöp sz-medárdi plébános — ugymond — jó barátom és azért feltettem, hogy ő ezen tettemet nem fogja rosznéven venni. De a jelen volt Bonnin a legnagyobb indignatióval kelt ki azon visszaélés ellen, hogy nevét ily gyalázatos körülmények között meghurcolta. Erre Junqua a papi állás és rend iránti kiméletét hozá fel mentségül. Hogy pedig állását elhagyta, ez, ugymond, lelkiismeret dolga, és ezért csakis az Istennek tartozik felelősséggel.

A többi vádakát, mint p. o. a pénzsikkasztást, okmányhamisításokat, varró-leány elcsábitását stb. a leghatározottabb makacssággal tagadta, azt állítván: hogy minden ezen pontokat az ellene szövetkezett aljas intrigansok gondolták ki.

De hát, adá hozzá a biró, hozzon fel legalább egy okot, mely az állítólagos intrigansokat önelleni szövetkezésre indithatta? A lelkiismeret titkai igen mélyek — volt reá a felelet.

A zárbeszédben a közvádlo államügyész a legnagyobb súlyt az elkövetett hamisításokra iparkodott fektetni, melyekre a védőügyvéd részint praescriptio-elévüléssel, részint

egyszerű tagadással felelt; — a vége pedig az lett: hogy a vádlott expapot egyszerűen felmentve, bíróilag ártatlanak declarálták, mely felmentést a jelenvolt bámész közönység viharos tapsával meg is erősítette.

Ezen egész eseményt, mint főnebb emlitém, csak a legnagyobb rövidségben közlöm, kihagyván természetesen mindazon sikamlósb passusokat, melyek főleg a nőtanuk által lettek felhozva, — de nem is az ügy maga, mint inkább az ezzel összefüggésben lévő erkölcsi tekintetek voltak az indító okok, melyek engem e sorok megírására birtak. Ugyanis ezen eseményben két körülmény van, mely különös megfigyelést érdemel:

Az első az: hogy az egész tárgyalás közben a kérdéses vádlott házasságának helytelen és törvényellenes volta, egy szóval sem lett felemlítve; miből kétségkívül azt kell következtetni, hogy itt a házasságnak, vallásos szempontból tekintve, absolute semmi inpedimentuma, vagyis akadályja nincsen — s hogy tehát itt — török, zsidó, pogány, keresztény, világi vagy szerzetes pap minden kivétel nélkül házasságra léphet anélkül, hogy azt valaki kifogásolhatná.

A második, figyelmet érdemlő körülmény, hogy a törvényszék ezen csalót és okmányhamisítót, mely bűn különben a francia-codex szerint 8 egész 10 évi kényszermunkával szokott megfenyíttetni, egyszerűen felmentette; jóllehet ezen felmentés a vádnak világosan lett bebizonyítása után épen nem volt indokolva. De hát mi bírhatta az esküdttséket ily szembeszökőleg hamis verdict kimondására? semmi más, mint azon, a mai nap világszerte uralkodó liberalis áramlat, mely a hitehagyott papokat az érdemlett megbélyegzés helyett inkább jutalomban és kitüntetésben részesíti. Példakép, úgy vélem. elég lesz csak a budapesti kath. egyetemet felhozni, hol hasonló egyéniségek a legdiszesebb és legjövődelmesebb tanársági állásokkal lettek megjutalmazva.

Ime, ilyenek a mai nap uralkodó szabados elveknek gyümölcsei; sárba rántják a házasságot, ezen nagy szentséget (Sacramentum magnum), mely pedig, mint isteni in-

tézmény, egyedül képes az emberi társadalmat a végpusztulástól megóvni, és arcul csapkodják az igazságot, mely szintén az országoknak alapja (justitia regnorum fundamentum), hogy aztán ezen eljárásuk által magának a társadalomnak végfelosztását elősegítik, ezt, véleményem szerint, itt tovább és behatóbb érvekkel bizonyítani, egészen felesleges volna; eléggé tanusítják ezt a napról-napra szaporodó családi belzavarok és azon számtalan, mindent felülő merényletek, melyek egész országokat gyászba döntenek.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

(Viszhangok a kath. alapok és alapítványok kérdésében. 1880.)

Régi törekvése a circumspectus embereknek akár hivatalos, akár nem hivatalos ügyködéseiket akkép intézni, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. És ezen körütekintésben, ha valaki, ugy bizonyára az ez idő szerinti magyar cultusminiszter ő excellentiája remekelt, vagy legalább akart remekelni, midőn a kath. vallás- és tanulmányi alap kezelésének ellenőrzésére hivatott 15ős ideiglenes bizottság f. évi május 21-én kelt létesítési és f. évi június 18-án közrebocsátott tagkinevezési okmányokat szerkesztette. Azonban, sajnos, de igaz, hogy ezen esetben legalább minden törekvése sikertelen maradt. Mert mialatt az egyik félt nem elégitette ki, a másiknak méltó felháborodását idézte elő.

Ugyanis az igen tisztelt liberalis párt tudvalevőleg csak akkor lenne teljesen megnyugtatta, ha az összes kath. vallási és tanulmányi birtokokat amugy szépszerével sui juris tehetné; s azért neki sem legfőbb királyi patronatus, sem bárminéven nevezendő ellenőrködő bizottság nem kell; amit ő akar, s ami után a lehető legnagyobb erőfeszítéssel törekszik, az, hogy ezen szép. — de jelenleg még, hála Istennek, katolikus vagyont eredeti rendeltetésétől elvonva a zsidók és cincárok közprédájává tegye.

Ellenben az igaz katolikus emberek csak akkor let-

tek volna tökéletesen kielégítve, ha a miniszter ur a fentemlített okmányokban minden parlamentarist befolyást, minden miniszteri felelősséget egyszerűen ignorálva, világosan és határozottan kimondja, hogy ezen javak Isten és ember előtt kizárólagos katolikus birtokok; hogy tehát ezekkel a koronás királyon és az illető egyházi tényezőkön kívül jogosan senki sem rendelkezhetik; s végre, ha az ellenörködő bizottsági tagokat úgy választja meg, hogy azok minden radicalismustól vagy bármely más ellenséges színezettől tökéletesen mentesek legyenek

És ez lett volna a miniszter urnak egyedüli jogos és igazságos eljárása; mert így cselekedve a katolikusokat teljesen megnyugtatja; míg ellenben az általa alkalmazásba vett legyezetés által nem csak a katolikusokat keseríti el, hanem az ellenzéknek is, mint afféle osztozni vágyóknak az eljűk vetett konc által csak féktelen étvágyukat fokozta.

Mellőzve ezuttal ezen kérdésnek tüzetes tárgyalását, csak azon egy szerény ohajtásomat vagyok bátor kockáztatni: vajha minél előbb, minél többen és minél erélyesebben lépnének fel ez ügyben a katolikusok, és ne késnének támogatni az első felszólalót, e lapnak érdemtelmes szerkesztőjét, ki mitsem gondolva az ellenséges, s fájdalom! sokszor saját hitrokonainak táborából is ellene szórt gunynyilaival, lankadást nem ismerő kitartással küzd legszentebb jogaink megvédésében.

Igen is, elodázhatlan kötelességünk mindnyájunknak írni és beszélni mindenütt, és minden alkalommal; mert ha a körülöttünk ólálkodó „leones rugientes“ nem átallják, jóllehet minden jogot és alapot nélkülözve, a százszor is megcáfolt és általok is teljesen ismert igazságtalanságokat ellenünk mindig újra meg újra felmelegíteni: annál inkább kötelesek vagyunk mi írni és beszélni ott és akkor, midőn legszentebb jogaink és legelvitázhatlanabb tulajdonunk ragadozó kezek martalékává tétetni szándékoltatik.

Írjunk tehát és beszéljünk, s pedig oly erélylyel és ki-

tartással, hogy ellenfeleinknek se legyen okuk felszólalásunk kedvező eredménye felett kételkedni; különben ezen jó urak könnyen azon gondolatra vetemedhetnének, hogy nem is a hazában lakó polgároknak tekintélyes és náluknál minden esetre érdemesebb többségével, hanem egy, magát gyáván megadó juhnyájjal van dolguk, melyet nem csak megnyirni, hanem megkopasztani is lehet anélkül, hogy ez enyegetett jogainak megvédése végett az arra szolgáló célszerű eszközöket megragadni és felhasználni merészelné.

Pedig maguk a protestánsok, ha a dolgot kissé mélyebben megfontolgatnák, reájönnének, miszerint ők szinte úgy vannak érdekelve mint a katolikusok, a katolikus egyházi és alapítványi birtokok eladatásának, és illetőleg elkoboztatásának ellenszegülni. Mert, első sorban, a birtokjog szent elvének hasonló durva megtámadása maguknak a protestáns jószágoknak is biztonságát megingatná, s pedig annyira, hogy ezeknek eladása, vagy elkoboztatása csak idő kérdése leendne. Másodszor pedig azon oknál fogva: mert az előadandó, vagy elkobozandó birtokból sem a protestánsokra, sem az ország többi adózóira legkisebb előny sem háromolnék. Nem a protestánsokra: mert ezt ne is gondolják, hogy a fő Mäklereknek az volna szándékja, miszerint a nevezett birtokokat egyik holt kézből a másikba átjátszák; hanem az, hogy a vagyon többet ígérőknek, vagy generozusabb sápisztáknak, készpénzért eladassék. Ezen esetben pedig, először is, a fekvő birtok zsidó kérze, vagy is más szóval: g e h e n n á b a kerülne; a bejövendő pénz pedig sem a protestánsoké, sem más adozó embereké, nem lenne, hanem gseftezés közben elkallódnék. Kell reá példa? ott van Olaszország. Ezen szép földnek Mäklerjei is eladtak vagy hatszáz millió értékű egyházi vagyont, s nem sokára reá csak tizenkétszáz millióra rugó kölcsönöket szedtek fel; hová lett tehát az az a tömérdek sok pénz? háborura nem, mert ezt az időben nem viselek; de nagyobb-szerű befektetéseket sem hoztak létre, mert ilyesmire náluk még Diogenes lámpája sem akadna.

S hogy a dolog nálunk sem fogna jobban menni, ezt

ismerve em bereink lelkiismereteséget, még a falusi bakter is biztosan megjósolhatja.

Egy tapasztalásomról akarok még itt számolni, mely, félek, hogy reánk magyarokra nézve nem fog egészen kedvezőleg hangzani; értem a magyaroknak minden mértéket meghaladó káromkodási szokását. Nincs nemzet, legalább az általam ismertek között, mely a magyart e tekintetben csak távolról is megközelítené; mert az angol: *God dam*, a francia: *Sacré nom*; az olasz *accidenti*; a német: *Verdammt*, a magyarok szitkozódásaihoz képest, csak gyengéd kifejezések; az egy horvát jár egy kicsit közel a magyarhoz, de káromkodó szavait oly eget ostromló epythetonokkal kisujtásozni ez sem tudja. Teszi pedig ezt a magyar nem csak akkor, midőn haragjától elragadtatik, hanem egészen hidegvérrel, csupán csak oly célból, hogy beszédjét nyomatékosabbá tegye. Ismerek magyar helységeket, melyekben az Isten nevének káromlása tiz, tizenkét éves gyermekek szájában is, csupa játékszer gyanánt használtatik, a korosabbakról pedig szólni sem merek.

És vajjon kinek köszönheti a magyar ezen éktelenítő szokását? Senkinek másnak, mint a közte időnkint felburjánzott idegen vallásfelekezeteknek. Igen is ezek, valláselveikkel megegyezőleg, hogy a még katolikus magyart boszantsák, mindent, amit az szentnek és tiszteletre méltónak tartott, egyszerűen lekáromoltak; és minthogy az erkölcsi rossz ragályosabb bármely physikai nyavalyánál, a katolikusok is csakhamar káromkodókká lettek, s most már e tekintetben mestereiket is nagy mérvben túlhaladják. A magyarok tehát a zsidóktól csalást, a sectáriusoktól pedig káromkodást tanultak; mindakkettő elmaradhatott volna!

Utoljára legyen itt curiosumként feljegyezve: hogy én szellemi dolgozataimmal életem oly előrehaladott korában léptem fel legelőször a nyilvánosság terén, amelyben már a legjobb katona is fegyverét véglegesen szegre akasztja, ezt f. t. Csaplár Benedek, hazánk első rendü tudósának és kegyesrendi érdemtéljes tanárnak köszönhetem; aki ellent-

állhatlan persvasivus modorával addig ostromolt, míg a jeltett lépésre elhatároztam magamat. De a mit igazán érdemül kell neki felróni, az, hogy hasonló módon sikerült neki több fiatal és erőteljes embereket is meggyőzni, kik jeles szellemi munkáikkal hazai irodalmunknak minden esetre diszére válnak.

V é d - é s v é g s z ó

Minden félreértés kikerülésére szükségesnek találom itt megjegyezni, hogy én az alatt, midőn e munka folyamában a kálvinisták, lutheránusok, arianusok sat. tulkapásait megrovandóknak nyilatkoztatom, nem a jelzett szakadároknak egyetemes testületét, hanem csak az azok közt kimagasló Scribákat és Phariseusokat akarom értetni, kiknek tulajdonkép semmi hitők sem levén, vallásuk egész rendszere ezen egy tételben concentrálódik: „gy ü l ö l d a k a t h o l i k u s t“; s ezen humanisticus (?) elv következtében minden törekvésüket oda irányozzák, hogy a katolikusoknak mindenütt és mindenben rövidséget okozzanak. Ismétlem tehát, hogy csak ezeket akartam jelezni; mert hogy az említett felekezetek összes testületében kivételes és minden tiszteletre méltó egyéniségek is találtak, ezt saját tapasztalásom után is, mint teljes igazságot elismerem. Mi több, még a zsidókról sem lehet kivétel nélkül elmondani, hogy valamennyit egy kévébe kellene kötni, mert ezek közt is találtak egyesek, kik dacára a circumciziónak, humanus érzelmeket táplálnak; persze hogy ezen esetben a jelzettek csak névszerint zsidók, valóságban pedig becsületes keresztényeknek is beillenének.

Még egyszer mondom tehát, hogy a szakadár testületeknek csak ferde kinövéseit, és ezek közt különösen a judási árulkodásban excelláló s gonosz sziv mellett üres agyat tanusító sz ó v i v ő i k e t, kik hasonló gyűlöletes tetteikkel a k ö z b é k e h á b o r i t ó k n a k címét minden időben kiérdemlették.

Mert nem-e a legnagyobb mérvben béke-zavarók azok, kik keletkezésök óta, egész a mai napig egyebet sem tesznek, mint katolikus polgártársaikat a leggaládabb módon bántalmazni? Legyen elég itt a régibb és újabb ezer meg ezer példából, csak egyet kettőt felhozni.

István, pécsi plébános 1581-ben Augus 18-án a többi közt e következőket írja 13-ik Gergely pápának: „A katolikus Egyháznak legnagyobb pestise a kálvinisták, lutheránusok és ariánusok naponkint újabb meg újabb rágalmat koholnak ellenünk; ordító oroszlányként dühöngnek körülöttünk keresvén bennünket és vagyonokat megsemmisíteni.“ És ezt tettek ők már akkor, amidőn még a magyar földön meg sem melegedtek; azóta pedig még nagyobb mérvben gyakorolják agyarkodásaikat, s pedig nem csak előljáró szóvivőik, hanem felekezetüknek legalsóbb rétegei is. Bogdásán (Baranyában) a negyvenes évek közepe táján történt, hogy helybeli kálvinista parasztok a a katolikus temetőben a meghalt esperesnek sirja felett álló kőkeresztet iszonyu dorongokkal darabokra tördelték; körül álló fakeresztekkel pedig megnyujtott máglyát, mint a féle vad cannibálok ujjongva körül táncolták. Sőt a beszámítás alá nem eső gyermeikbe is beleoltják a katolikusok gyűlöletét: „Anyikám! kiálta fel egy alig tíz éves csemete, midőn egy katolikus kéregető közeledését észre vette, „ne adjon neki semmit, mert pápista koldus.“ Vajjon, hogy tetszenék, ha katolikusok a kálvinista fejfákkal és koldusokkal így bánának?

Ezek csak egyes elszigetelt esetek, fogják mondani; de hát micsoda nevet fognak adni azon rendszeres pizkolódásoknak, melyek protestáns szerzők munkáiban, elkezdve a legvastagabb foliánsoktól, egész a legvéznább napi lapig a katholicismus ellen tervszerűleg folytatatnak?

S még türhető volna, ha csak szóbeli fegyvereiket használnák, hanem, mit is csinál a kakuk tollas polgártársainak fészkeiben? Vagy mit mivel a rabló, midőn az általa megközelíthető áldozatát kifosztja? Épen ezt teszik önök is, midőn a katolikusok eszén és pénzén létre hozott tan- és

más intézetekbe befészkelik magukat, mintha csak otthon volnának! vagy midőn hegyes karmaikat kath. alapítványi birtokaink után kikinyujtogatják!

A katolikusok önzetlen nagylelkűsége mellett tanuskodik azon körülmény is, hogy ők az ő különféle intézeteikben más vallásfelekezetünket is alkalmaznak; míg ellenben ezek oly annyira körülsáncolják magukat, hogy mindenkit, ki esetleg nem az ő aklukból való — a legtűrelmetlenebb féltékenységgel visszautasítanak.

Nem ugy, tisztelt Urak! Hanem ha békét akarnak, szünjének meg önök is a közbékét tulkapásaikkal háborgatni ne legyenek, kálvinisták, lutheránusok, s. a. t. hanem legyenek hazafiak, s mint ilyenek tartsanak minket is magukhoz méltó polgártársaiknak; különösen pedig verjék ki agyukból azon Don Quichotte-szerű kalandos álmoképet, hogy e szép Hungáriát, virágzó Kálviniává degradálандják; mert sz. István országa katolikus ország, és csak azon feltétel alatt lehet neki biztos és tartós jövőt jósolni, ha ezen vallását kebelében hüen megőrzi, mert csak ezen vallás elveinek szigorú megtartása mellett lehet a közügyek becsületes és lelkiismeretes vezetésére számítani; és ha van társadalom, melyben még rend, béke, és jólét uralkodik, azt csak a jelzettelvek (habár öntudatlan) de lelkiismeretes követésének köszönhetni“.

Ellenkező esetben méltán félhetni, miszerint Magyarország oda fog sodortatni, a hová már több más, hasonló disharmoniában élő nemzetek eljutottuk; mert áll az ma is, amit már két évezred előtt mondott az, aki mindnyájunk felett van, hogy: *Omne Regnum in se divisum desolabitur* stb. — vagy is: hogy minden marakodó családnak pusztulása a V É G E.

HIVATKOZÁSI ROVATOK.

	Oldal
Christiania — Norvégia 1879	7
Stralsund 1879	12

ELSŐ RÉSZ.

Első Fejezet Copenhága 1879	22
Második Fejezet. Götheborg	40
Harmadik Fejezet. Götha csatorna	58
Negyedik Fejezet. Götha csatorna	67
Ötödik Fejezet. Stockholm és környéke	71
Hatodik Fejezet. Upsala. 14-dik Erick	91
Hetedik Fejezet. Christiania. Norvégia	101
Nyolcadik Fejezet. Christiania. Norvégia	112
Kilencedik Fejezet. Alfvesta. Vexiö. Jenköping. Visingsö	134
Tizedik Fejezet. Jenköping. Visinborg. Omberg. Vadstena	144

MÁSODIK RÉSZ.

Első Fejezet. Gamla. Upsala. Danemor. Österby. Löfsen. Elfcarlebrö. Gefle. Bery. Momyske. Norella. Hudiskvall. Sundvall. Vistfa. Fjell. Sommersk. Dokstra. Skulaberga. Nätra. Ornskoldsvik. Danglingen	152
Második Fejezet. Torneo. Haparanda. Matarengi. Katilakoski. Turtula. Pello. Kaardis. Kengis. Pajala. Muonio. Kollare. Hunkis. Killangi. Muonioniska. Palajoensu. Kuttane. Caressuvando. Kiolen. Mauno. Sulitelma. Nomád Lappok: Taránd szarvasok	170
Harmadik Fejezet. Naimaka. Congama. Kittala. Horfjord. Hatten. Lynghen. Ulfsjord. Harnaes. Czethal. Arnö. Maursund. Kaafjord. Bossekop. Altengaard. Elvebacken. Hamerfest. Kväner Finner. Kötélhalászat. Halzsír olvasztás. Tengeri borju-Fóka. Magerö-Kiloig. Nord Cap	192
Negyedik Fejezet. Tromsö. Lofothén. Lödingen. Malström. Östvage. Halászat. Alca Arctica. Bodö. Alstahaush. Thorgate	214
Ötödik Fejezet. Drontheim. Sellö. Guladal-Röraas. Driva völgye. Dovrefjeld. Driva-Stuen. Kongsvold. Hjaerkin-Fogstuen. Gudorandsdal. Thohte. Languard. Rimgebö	226
Hatodik Fejezet. Mösentö. Hedemarken. Minden Moshuus. Barkebröd. Menyegzői szokások. Norveg statistika	246

Hetedik Fejezet. Gőzhajózás. Laurvig. Thinggaard. Skiringsal. Tengeri csata. Stavanger. Agvaldnes. Oláf király. Thore Sell. Asbjörd Sigurdson . . .	255
Nyolcadik Fejezet. Bergen Hanza	264

HARMADIK RÉSZ.

Első Fejezet. Nápoly	275
Második Fejezet. Róma	289
Harmadik Fejezet. Genf	302
Negyedik Fejezet. Nizza-Monaco	311
Ötödik Fejezet. Páris	333
Hatodik Fejezet London	347
Hetedik Fejezet: Köln. Berlin	358
Nyolcadik Fejezet. Szent-Pétervár	365

NEGYEDIK RÉSZ.

Első Fejezet. Rablókkal való találkozáson	372
Második Fejezet. Mit tartsunk a francia választásokról?	384
Harmadik Fejezet. Az irók jutalmazása	388
Negyedik Fejezet. Protestáns tulsuly a m. Akademiában	389
Ötödik Fejezet. Szerbek és horvátok	392
Hatodik Fejezet. A legujabb francia köztársaság	403
Hetedik Fejezet. Szabadelvűek leálcázása	407
Nyolcadik Fejezet. A francia köztársaság vajudása	413
Kilencedik Fejezet. Atabascai püspök	415
Tizedik Fejezet. A francia nép anyagi életképessége	418
Tizenegyedik Fejezet. A párisi nép demoralizatiója	422
Tizenkettedik Fejezet A katolikus papok nemzetiség szerint	424
Tizenharmadik Fejezet. Párisi templomszertartások	436
Tizennegyedik Fejezet. Párisi uj-évi narancsok	446
Tizenötödik Fejezet. Liberalis taktika a cons. lapok irányában	449
Tizenhatodik Fejezet Loyson, máskép Hyacinth atya	452
Tizenhetedik Fejezet. Még sincs elég vallásszabadság?	457
Tizennyolcadik Fejezet. Francia iskolák decatholizatiója	463
Tizenkilencedik Fejezet. Kétezer éves phylloxera	470
Huszadik Fejezet. Sopronyi plébánosválasztás	479
Huszonegyedik Fejezet. Parlamentí zavargások	481
Huszonkettedik Fejezet. Bonin Fülöp, hitehagyott pap	485
Huszonharmadik Fejezet. Viszhang a kath. alapok kérdésében	489
Véd- és végszó	494

SAJTÓHIBÁK.

Lap	Sor.	Javitandó.	Javitott.
12	29	Fürfa	fü és fa
14	31	Lastträger	Lastträger
19	10	lépés	lépcső
25	33	bünető	büntető
30	34	vallási buzgalmat	önvédelmi buzgalmat
32	18	őrizett	őrzött
41	5	veszited el	veszítsed
62	26	tó	hó
65	28	tezéről	teréről
67	11	rábeszélés	lebeszélés
69	27	fenyvesekből	fenyvesekből
73	27	labyrinthusból	labyrinthustól
145	7	teracejáról	terracejáról
147	23	hegy	hegyet
155	23	erőt	erőd
165	1	Junervick	Innervick
190	4	jungularia	jugularia
191	3	Elvenbecken	Elvebacken
191	3	Köpner Fiumer	Kväner Finner
191	4	Mageri kiolig	Magerő Kilvig
229	34	gyám annyát	gyámatyját
247	37	hal terményeiket	ha terményeiket
260	16	mindig	mindég elég
272	5	Hundva	Hundra
272	5	Millior	Million
256	5	melyben	melyhez
297	18	Romában lakó *	Rómában lakó dalmatinusok
309	7	galakkal	galjakkal
335	35	lövéséken	lőréseken
338	15	kiyágítás	kivilágítás
343	12	felírásokat	felírásokkal
361	19	Chorfürstenbrücke	Churfürstenbrücke
364	6	pomerai	pomerániai
417	27	jéglepve	jéglepte
430	30	éltök	életök
461	12	ritkább	inkább

Ezen rovatokban csak az értelemzavaró sajtóhibák vannak felvéve; el-
lenben azok, melyek olvasás közben első tekintetre felismerhetők, érintetlenül
hagyattak.